

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПОДОЛЯК АЛІНА В'ЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 346.56

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЧУЖОГО МАЙНА У СФЕРІ
ГОСПОДАРІЮВАННЯ

12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 А.В. Подоляк

Науковий керівник:

Моїсєєв Юрій Олексійович,
кандидат юридичних наук, доцент

*Дисертація є ідентичною іншим
примірникам дисертації*

*Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради К 11.051.12*

к.ю.н. Ю.М. Павлюченко

Вінниця – 2020

АНОТАЦІЯ

Подоляк А.В. Правове регулювання використання чужого майна у сфері господарювання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» (081 – Право). – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Міністерство освіти і науки України, Вінниця, 2020.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у процесі використання майна у сфері господарювання.

Предметом дослідження є правове регулювання використання чужого майна у сфері господарювання.

У розділі 1 «Загально-теоретичні засади використання чужого майна у сфері господарювання» конкретизовано ознаки чужого майна у сфері господарювання, зокрема, таке майно: 1) має виробничо-господарське призначення і неспоживний характер; 2) передається власником на певному правовому титулі, відмінному від права власності; 3) має обмежений режим використання; 4) обліковується на балансі або в інших формах обліку відповідно до закону; 5) повертається власнику (уповноваженій ним особі), якщо не набувається у власність користувачем майна.

З урахуванням цих ознак запропоновано визначення чужого майна у сфері господарювання як речей, їх сукупності, матеріальних та нематеріальних цінностей неспоживного характеру, які мають вартісне визначення, наділені господарсько-виробничими властивостями, та залучаються до організації і здійснення господарської діяльності на певному правовому титулі, відмінному від права власності.

Доводиться, що на перелік чужого майна переважно впливає як форма власності майна, так і правові титули його використання у сфері господарювання.

Здійснено розмежування понять користування майном та використання майна з уточненням, що якщо користування розглядати як складову права власності, яке

означає добування з речей їхніх корисних властивостей, то за змістом ці поняття тотожні; при цьому право користування майном як речове право, на основі якого може здійснюватися господарська діяльність, виступає одним із правових титулів використання чужого майна у сфері господарювання.

Запропоновано визначення використання чужого майна у сфері господарювання як сукупності фактичних і юридичних дій суб'єктів господарювання щодо добування з чужих речей господарсько-виробничих властивостей, яке може мати разовий, тимчасовий або постійний характер і здійснюється на підставі певного правового титулу, відмінного від права власності, з метою задоволення економічних і соціальних потреб при організації і здійсненні господарської діяльності.

Обґрунтовано, що суб'єктами використання чужого майна можуть виступати відокремлені підрозділи господарських організацій.

Додатково аргументовано, що використання чужого майна у сфері господарювання має господарсько-правову природу, в ньому поєднані виробничо-господарські та організаційно-господарські відносини, та що ці відносини набувають характеру, переважно, абсолютних чи абсолютно-відносних правовідносин.

Обґрунтовано, що правову основу використання чужого майна у сфері господарювання складають правові норми, якими закріплюється набуття, здійснення і припинення прав суб'єктів господарювання на чуже майно, і які містяться у Господарському, Цивільному кодексах України, інших нормативно-правових актах господарського та інших галузей законодавства, та під впливом судової практики конкретизуються у локальних нормативних актах і господарських договорах щодо використання майна.

Узагальнено загальні засади (принципи) використання чужого майна у сфері господарювання.

Конкретизовано, що правовий режим чужого майна, яке використовується у сфері господарювання, являє собою особливий порядок правового регулювання

складу чужого майна, умов і порядку його набуття, використання, підстав і порядку припинення використання, захисту прав і відповідальності користувача чужого майна.

У розділі 2 «Основні та додаткові правові титули використання чужого майна у сфері господарювання» додатково умотивовано, що право господарського відання та право оперативного управління потрібно розглядати як реальні життєздатні правові титули використання майна, які відповідають сучасним економічним умовам та дозволяють власнику у повному обсязі реалізовувати свої правомочності щодо майна, придатного для використання у сфері господарювання.

Обґрунтовано, що право господарського відання та право оперативного управління відрізняються від права довірчої власності тим, що ці права: 1) виступають єдиними (основними) правовими титулами, на яких здійснюється господарська діяльність певних суб'єктів господарювання; 2) не призводять до переходу права власності або фактичного існування двох власників на майно; 3) названі права надають можливість діяти, у першу чергу, у власних інтересах користувача майна, а не в інтересах власника майна.

Доводиться, що правовим титулом використання майна відокремленими підрозділами господарських організацій та господарськими організаціями, яким передані на баланс нерозподілені об'єкти державної власності, може виступати право оперативного використання майна, яке є похідним від права власності, права господарського відання або оперативного управління.

Запропоновано використання для укладання договорів оренди державного і комунального майна конкурентного способу, що відповідає законодавчо встановленим принципам оренди. Доводиться гарантійна роль примірного договору щодо закріплення всіх істотних умов договору відповідного державного та комунального майна, прав та обов'язків сторін договору і спрощення оформлення орендних відносин. Також обґрунтовано наділення Кабінету Міністрів України правом затверджувати Типові концесійні договори для певних видів концесії, наприклад, стосовно високомаржинальних об'єктів, які генерують значні прибутки.

Уточнено, що реалізація орендарем права передачі державного або комунального майна в суборенду залежить як від згоди власника, так може бути обмежена і нормами закону. Конкретизовано порядок виникнення у суб'єкта господарювання права використовувати об'єкти державної або комунальної власності на підставі договорів оренди та концесії. Аргументовано, що моментом припинення обов'язків орендаря є повернення орендованого майна орендодавцеві, а не сплив строку договору оренди, та що для здійснення орендарем повернення певного майна сторони повинні домовитися про порядок повернення.

Уточнено риси використання чужого майна на підставі сервітуту, що встановлений договором.

У розділі 3 «Захист прав і відповідальність при використанні чужого майна у сфері господарювання» аргументовано, що визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо розпорядження майном та визнання недійсними господарських договорів, укладених власником майна з третіми особами, якщо це перешкоджає використанню майна, виступають спеціальними способами захисту прав цих суб'єктів господарювання від власника майна.

Угруповано підстави господарсько-правової відповідальності за порушення з використання чужого майна на: 1) порушення обов'язків, пов'язаних з користуванням чужим майном (порушення обов'язку цільового використання майна, пошкодження (погіршення стану, псування) майна, його знищення або втрата, порушення обов'язку повернення майна з користування), та 2) порушення, які не пов'язані з користуванням ним, але мають місце у цих відносинах (порушення обов'язків з оплати користування чужим майном або здійснення інших платежів, та обов'язків, встановлених законом для використання майна на певному правовому титулі).

Наголошується, що формами договірної господарсько-правової відповідальності, якщо це не заборонено законом, можуть виступати штрафні та

оперативно-господарські санкції, спрямовані на відновлення порушеного права (майнового становища) сторони договору.

Обґрунтовано використання оціночних санкцій як міри відповідальності відокремлених підрозділів за нецільове використання майна, втрату, знищення або пошкодження майна, та неустойки у вигляді подвійної плати за весь час користування майном після припинення договору у договорах лізингу та концесійних договорах.

З метою удосконалення правового регулювання використання чужого майна у сфері господарювання запропоновано відновити у ГК України статтю 138 у наведеній редакції, внести зміни до законів України «Про концесію», «Про фінансовий лізинг», «Про оренду державного та комунального майна»

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дослідженні теоретичні висновки та пропозиції заповнюють прогалину у науці господарського права щодо використання чужого майна і можуть бути використані для вдосконалення відповідного законодавства, можуть застосовуватись при викладанні господарсько-правових дисциплін та у науково-дослідній роботі як підґрунтя для подальших наукових досліджень, можуть бути корисними у практичній діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: чуже майно, використання чужого майна, правова основа використання чужого майна, правовий титул використання чужого майна, оренда, концесія, лізинг, сервітут, захист прав, господарсько-правова відповідальність користувача чужого майна.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та наукових виданнях інших держав:

1. Подоляк (Биканова) А.В. Співвідношення права власності та права господарського відання. *Вісник Донецького національного університету*. 2011. Сер. В: Економіка і право, Вип.2. С. 216-221.

2. Подоляк (Биканова) А.В. Правовий режим майна юридичних осіб публічного права – державних установ. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 2. С. 101-107.

3. Подоляк А.В. Майнові права суб'єктів господарювання щодо використання чужого майна у сфері господарювання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 75-82.

4. Подоляк А.В. Теоретико-правові аспекти визначення поняття використання чужого майна у сфері господарювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 67-71.

5. Подоляк А.В. Захист прав на чуже майно у сфері господарювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 45-52.

6. Подоляк А.В. Правовий режим майна суб'єктів управління у державному секторі економіки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. №3. С. 112-115.

7. Подоляк (Биканова) А.В. Речові права юридичних осіб публічного права на використання чужого майна у сфері господарювання. *Leges si Viata. Revista stiintifico-practica (ISSN:1810-309X)*. 2013. № 8/3. С.15-18.

8. Подоляк А.В. Щодо правового режиму використання чужого майна у сфері господарювання. *Economic and law paradigm of modern society (ISSN: 2414-0414)*. 2019. № 2. С. 56-64.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Подоляк А.В. Поняття та види чужого майна у сфері господарювання. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 11-12 жовтня 2013 р.)*. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2013. С. 109-111.

2. Подоляк А.В. Способи захисту прав на використання чужого майна у сфері господарювання. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір: матеріали*

Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 23 квітня 2019 р.). Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 367-372.

3. Подоляк А.В. До питання господарської компетенції суб'єктів господарювання щодо використання чужого майна. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин*: Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 27 вересня 2019 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2019. С. 321-325.

4. Моїсєєв Ю.О., Подоляк А.В. До питання класифікації господарських відносин щодо використання чужого майна. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця, 11-12 жовтня 2019 р.). Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2019. С. 135-137.

5. Подоляк А.В. Щодо питання про склад чужого майна, яке використовується у сфері господарювання. *Весняні юридичні читання - 2020. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених. (Вінниця, 30 квітня 2020 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. С. 298-300.

ABSTRACT

Podolyak A.V. Legal framework for using other owner's assets while doing business. – Thesis. Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Law (PhD): Specialty 12.00.04 «Economic Law, Economic Procedural Law» (081 – Law). – Vasyl' Stus Donetsk National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Vinnytsia, 2020.

Target of the research is the social relations that exist during using other owner's assets while doing business.

Subject of the research is the legal regulation of using other owner's assets while doing business.

In Chapter 1 «*General theoretical basis of using other owner's assets while doing business*» author specified features of other owner's assets while doing business, in particular, the property in question: 1) has a production and economic purpose and non-consumable nature; 2) is transferred by the owner on a certain legal title other than the right of ownership; 3) has a limited scope of use; 4) is accounted for on the balance sheet or in other forms of accounting in accordance with the law; 5) is returned to the owner (the person authorized by owner), if the property is not acquired by the user.

Taking into account these features, the author proposed to determinate other owner's assets while doing business as things, their aggregate unity, tangible and intangible assets of a non-consumer nature, which have a value definition, endowed with economic and production properties, and are involved in the organization and performance of economic activity on a certain legal title other than the ownership title.

It turns out that the list of other owner's assets is mainly influenced by both the form of ownership of the property and the legal titles of its use while doing business.

A difference between the concepts of using property and exploitation of property has been made with the clarification that if using is considered as a component of property rights, which means extracting useful properties from things, then these concepts are identical in content; at the same time, the right to use property as a property right, on the basis of which economic activity can be carried out, is one of the legal titles of exploitation of other owner's assets while doing business.

It is proposed to define the using other owner's assets while doing business as a combination of the actual and legal actions of business entities regarding the extraction of economic and production features from other owner's assets, which can be one-time, temporary or permanent and is carried out on the basis of a specific legal title, different from

the right of ownership, with the aim of satisfaction of economic and social needs while organizing and performing economic activity.

It is motivated that separate entities of economic organizations may act as subjects of the using of other owner's assets.

It is additionally argued that the using other owner's assets while doing business has an economic and legal nature, it combines manufacturing and business relations as well as organizational and business ones, therefore these relations has the absolute or absolute-related character.

It is further argued that the using other owner's assets occurs within the framework of economic relations, which may be preceded by organizational and managerial relations, and that these relations acquire the character of predominantly absolute or absolutely relative legal relations.

It is substantiated that the legal basis for the using other owner's while business is made up of legal norms that establish the acquisition, exercise and termination of the rights of business entities to other owner's assets, and contained in the Economic Code of Ukraine and Civil Code of Ukraine, other regulatory legal acts of economic and other branches of legislation, and under the influence of judicial practice are specified in local regulations and business agreements on the using assets.

Additionally, it has been generalized basic provisions (principles) of the using other owner's assets while doing business.

It is specified that the legal regime of other owner's assets represents a special procedure for legal regulation of the composition of other owner's assets, the conditions and procedure for its acquisition, using, the grounds and procedure for terminating using, protecting the rights and responsibilities of the user of other owner's assets.

In Chapter 2 «*Basic and additional legal titles of using other owner's assets while doing business*» it is additionally stated that the right of economic management and the right of operational management should be considered as real viable legal titles of the using assets

that meet current economic conditions and allow the owner to fully exercise its powers in relation to property suitable for using while doing business.

It is grounded that the right of economic management and the right of operational management differ from trust right in that these rights: 1) are the only (main) legal titles in which the economic activities of certain business entities are carried out; 2) do not lead to transfer of the ownership or the actual existence of two owners of property; 3) provide an opportunity to act, first of all, in the interests of the assets user, and not in the interests of the assets owner.

It turns out that the legal title to the using of assets by separate divisions of economic organizations and economic organizations to which undistributed state property is transferred to the balance sheet may be the right to operational use of property that is derived from ownership, economic management or operational management.

It is proposed to use a competitive method for concluding lease of state and municipal property, which corresponds to the legally established principles of leasing. Also, it is stated the guarantee role of the model agreement on securing all the essential conditions of the contract of the corresponding state and municipal property, the rights and obligations of the parties to the contract and simplifying the registration of lease relations. It is also argued to authorize the Cabinet of Ministers of Ukraine to approve Standard Concession Agreements for certain types of concessions, for example, in relation to high-margin facilities that generate significant profits.

It is clarified that the realization by the lessee of the right to sublet state or municipal property depends both on the consent of the owner, and it can be limited by the norms of the law. The procedure for the emergence of a business entity's right to use state or municipal property on the basis of lease and concession agreements is specified. It is argued that the moment of termination of the lessee's duties is the return of the leased property to the lessor, and not the expiration of the lease, and that for the lessee to return certain property, the parties must agree on the procedure for the return.

It is clarified the features of using other owner's assets on the basis of the easement established by the contract.

In Chapter 3 «*Protection of rights and responsibility when using other owner's assets in course of doing business*» it is argued that the recognition of acts of state authorities, local authorities on the disposal of property fully or partially invalid and invalidation of economic agreements concluded by the property owner with third parties, if this impedes the use of property, are the special ways to protect the rights of these business entities from the owner of the property.

Grounds for economic and legal liability for violations of the using other owner's assets are grouped into: 1) violation of obligations related to the using other owner's assets (violation of the duty of targeted use of property, damage (deterioration, damage) of property, its destruction or loss, violation of the obligation to return the property from use, and 2) violations that are not related to the use of it, but take place in this relationship (violation of obligations to pay for the using other owner's assets or other payments, and obligations established by law for the use of property on a particular legal title).

It is emphasized that the forms of contractual economic and legal liability, if not prohibited by law, may imply penalties and operational and economic sanctions aimed at restoring the violated right (property status) of the parties to the contract.

It is grounded the use of appraisal sanctions as a measure of liability of separate units for misuse of property, loss, destruction or damage to property, and penalties in the form of double payment for the entire period of use of property after termination of the contract in leasing and concession agreements.

In order to improve the legal regulation of using other owner's assets in course of doing business, it is proposed to restore Article 138 of the Economic Code of Ukraine, amend the Law of Ukraine «On Concession», «On Financial Leasing», «On Lease of State and Municipal Property».

The practical impact of the obtained results lies in the theoretical conclusions and proposals formulated in the thesis that fill the gap in the science of economic law regarding

the using of other owner's assets and can be used to improve the relevant legislation. The provisions of the thesis can be used in the educational process in the studying economic and legal disciplines, and in research work. In particular, thesis provisions and conclusions can be the basis for further research as well as be useful in the activity of business entities.

Keywords: other owner's assets, using of other owner's assets, legal basis for using other owner's assets, legal title of using other owner's assets, lease, concession, leasing, easement, protection of rights, economic and legal liability of user of other owner's assets.

REFERENCES

Scientific publications, which contain the main results of the Thesis:

1. Podolyak (Bykanova), A.V. (2011) Correlation of the Right of Ownership and the Right of Economic Management. *Law Journal of Donetsk University*, issue 2, pp. 216-221.
2. Podolyak (Bykanova), A.V. (2011) The Legal Regime of Property of Public Law Legal Entities - State Institutions. *Bulletin of Zaporizhzhia National University*, issue 2, pp. 101-107.
3. Podolyak, A.V. (2019) Vested Interests of Business Entities in Using Other Owner's Assets while Doing Business. *Actual Problems of Native Jurisprudence*, issue 4, pp. 75-82.
4. Podolyak, A.V. (2019) Theoretical Aspects of Definition of the Concept of Using Other Owner's Assets while Doing Business. *Juridical Scientific and Electronic Journal*, issue 4, pp. 67-71.
5. Podolyak, A.V. (2019) Protection of Rights to Other Owner's Assets while Doing Business. *Entrepreneurship, Economy and Law*, issue 7, pp. 45-52.
6. Podolyak, A.V. (2019) Legal Regime of Property of Public Entities in the Public Sector. *Subcarpathian Law Herald*, issue 3, pp. 112-115.
7. Podolyak (Bykanova), A.V. (2013) Real Rights of Legal Entities Under Public Law to Using Other Owner's Assets in Course of Doing Business. *Legea si Viata. Revista stiintifico-practica* (ISSN:1810-309X), issue 8/3, pp. 15-18.

8. Podolyak, A.V. (2019) Regarding the Legal Regime of Using Other Owner's Assets in Course of Doing Business. *Economic and law paradigm of modern society (ISSN: 2414-0414)*, issue 2, pp. 56-64.

Scientific publications, which confirm approbation of the materials of the Thesis:

1. Podolyak, A.V. (2013) The Concept and Types of Other Owner's Assets in Course of Doing Business. Proceedings of the Current issues of legal theory and legal practice (Ukraine, Uzhhorod, October 11-12, 2013). Uzhhorod: Uzhhorod National University, pp. 109-111.

2. Podolyak, A.V. (2019) Methods of Protection of the Rights to Using Other Owner's Assets in Course of Doing Business. Proceedings of the *Legal support for Ukraine's integration into the European political, economic, security, intellectual space* (Ukraine, Khmelnytskyi, April 23, 2019). Vinnytsia: Vasyl' Stus Donetsk National University, pp. 367-372.

3. Podolyak, A.V. (2019) On the Issue of Economic Competence of Business Entities on the Using Other Owner's Assets. Proceedings of the *Commercial Law and Process in the Conditions of Transformation of Public Relations*. (Ukraine, Kryvyi Rih, September 27, 2019). Kryvyi Rih: Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, pp. 321-325.

4. Moiseev, Y.O., Podolyak, A.V. (2019) On the Issue of Classification of Economic Relations on the Using Other Owner's Assets. Proceedings of the *Legal Support of Social and Economic Development: Status and Prospects* (Ukraine, Vinnytsia, October 11-12, 2019). Vinnytsia: Vasyl' Stus Donetsk National University, pp. 135-137.

5. Podolyak A.V. (2020) On the Issue of Components of Other Owner's Assets in Course of Doing Business. Proceedings of the *Modern problems of legislation, its implementation and legal science*. (Ukraine, Vinnytsia, April 30, 2020). Vinnytsia: Vasyl' Stus Donetsk National University, pp. 298-300.

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЧУЖОГО МАЙНА У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ	26
1.1. Поняття та ознаки чужого майна у сфері господарювання	26
1.2. Поняття використання чужого майна у сфері господарювання.....	50
1.3. Правова основа використання чужого майна у сфері господарювання.....	77
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	101
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ТА ДОДАТКОВІ ПРАВОВІ ТИТУЛИ ВИКОРИСТАННЯ ЧУЖОГО МАЙНА У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ	104
2.1. Основні правові титули використання чужого майна у сфері господарювання	104
2.2. Додаткові правові титули використання чужого майна у сфері господарювання	132
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	162
РОЗДІЛ 3. ЗАХИСТ ПРАВ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ЧУЖОГО МАЙНА У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ	164
3.1. Захист прав на використання чужого майна у сфері господарювання.....	164
3.2. Господарсько-правова відповідальність за порушення щодо використання чужого майна у сфері господарювання.....	189
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	213
ВИСНОВКИ	214
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	218
ДОДАТКИ	255

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТ	Акціонерне товариство
АТ «НАК «Нафтогаз України»	Акціонерне товариство «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України»
ВГСУ	Вищий господарський суд України
ВП ВС	Велика Палата Верховного Суду
ВСУ	Верховний Суд України
ГК України	Господарський кодекс України
ГПК України	Господарський процесуальний кодекс України
ДП	Державне підприємство
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ/ЕCHR	Європейський суд з прав людини/ European Court of Human Rights
КГС	Касаційний господарський суд
КМУ	Кабінет Міністрів України
КП	Комунальне підприємство
КСУ	Конституційний Суд України
КУпАП України	Кодекс України про адміністративні правопорушення
ОЕСР/ OECD	Організація економічного співробітництва та розвитку / the Organisation for Economic Co-operation and Development
ПК України	Податковий кодекс України
ТОВ	Товариство з обмеженою відповідальністю
ФДМ України	Фонд державного майна України
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина
ЦК України	Цивільний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сфері господарювання зростає тенденція до здійснення господарської діяльності з використанням майна, яке не є власністю суб'єкта господарювання. Таке майно називають «чужим», а його використання у сфері господарювання базується на різних правових титулах. При цьому, якщо використання чужого майна приватної форми власності задовольняє потреби користувача та, як правило, приносить власнику додатковий дохід, то використання майна державної та комунальної форм власності, крім підвищення рівня доходів державного та місцевих бюджетів, має відрізнятися загальною ефективністю та сприяти налагодженню нових форм економічного співробітництва держави та суб'єктів господарювання.

Проте на практиці використання чужого майна у сфері господарювання супроводжується низкою пов'язаних із цим проблем. Так, поширені випадки порушення прав користувачів такого майна з боку власників та третіх осіб. Часто зустрічаються і випадки порушення обов'язків користувачами чужого майна, залишається невирішеним питання правового титулу використання майна відокремленими підрозділами господарських організацій, існують проблемні питання під час використання майна на праві господарського відання та орендного користування. Такий стан цих відносин негативно впливає на рівень правового порядку у сфері господарювання та актуалізує питання захисту порушених прав власників і користувачів чужого майна та їх відповідальності за порушення, допущені при використанні такого майна.

У законодавчому регулюванні використання чужого майна у сфері господарювання основну роль відіграють положення Господарського та Цивільного кодексів України, нормативно-правових актів щодо окремих правових титулів такого використання, зокрема, законів України «Про оренду державного та комунального майна», «Про концесію», «Про фінансовий лізинг» та інших. Разом з тим законодавча

основа характеризується розгалуженістю норм по різних нормативно-правових актах, відсутністю положень щодо загальних засад використання чужого майна у сфері господарювання, що вказує на необхідність її удосконалення.

В юридичній науці проблематика використання чужого майна у сфері господарювання досліджувалась багатьма вченими, зокрема, у дисертаційних роботах Ю.П. Пацурківського «Правовий режим майна суб'єктів підприємницької діяльності» (2001 р.), В.М. Мартина «Право користування чужим майном» (2006 р.), В.І. Нагнибіди «Речові права на чуже майно: порівняльно-правовий аспект» (2010 р.), Г.М. Будурової «Господарсько-правове регулювання комерційного використання державного майна» (2014 р.), К.Е. Шахназарян «Захист прав на чужі речі за законодавством України» (2017 р.), Н.В. Майки «Набуття речових прав на чуже нерухоме майно в цивільному праві України» (2018 р.) та інших. Напрацювання вчених, серед іншого, стосуються і використання чужого майна у сфері господарювання на певних правових титулах, низка досліджень присвячена особливостям використання державного майна. Однак сучасний стан розвитку сфери господарювання та необхідність якісної модернізації господарського законодавства потребують аналізу питань правового регулювання використання чужого майна у сфері господарювання на більш загальному рівні з розробленням визначення відповідного поняття, конкретизацією положень щодо основних та додаткових титулів використання цього майна, загальних засад захисту прав користувачів та їх відповідальності за порушення при використанні такого майна.

Вищевикладене вказує на актуальність обраної теми та доцільність дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з планом науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса в рамках тем «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державна реєстрація № 0112U002868), «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та

перспективи» (державна реєстрація № 0118U003140), у межах яких авторкою проведено дослідження поняття і змісту використання чужого майна у сфері господарювання та запропоновано шляхи удосконалення законодавчих положень.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка нових теоретичних положень щодо удосконалення правового регулювання використання чужого майна у сфері господарювання та підготовка пропозицій з удосконалення відповідного законодавства.

Для досягнення зазначеної мети поставлено та вирішено такі завдання:

аналіз і визначення поняття та ознак чужого майна у сфері господарювання;
дослідження і визначення поняття використання чужого майна у сфері господарювання;

аналіз правової основи використання чужого майна у сфері господарювання та обґрунтування напрямів її удосконалення;

розкриття та доопрацювання положень щодо основних правових титулів використання чужого майна у сфері господарювання;

дослідження і доопрацювання положень щодо додаткових правових титулів використання чужого майна у сфері господарювання;

аналіз і уточнення підстав та способів захисту прав на чуже майно;
дослідження та конкретизація положень щодо відповідальності за порушення у сфері використання чужого майна.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у процесі використання майна у сфері господарювання.

Предметом дослідження є правове регулювання використання чужого майна у сфері господарювання.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Діалектичний метод взято за основу при дослідженні та уточненні поняття «чуже майно». Формально-логічний метод використовувався для дослідження інших основних понять та аналізу

нормативно-правових актів, якими регулюється використання чужого майна у сфері господарювання. За допомогою методу спостереження здійснювалося узагальнення практики використання чужого майна у сфері господарювання. Системно-структурний метод використано при аналізі основних та додаткових правових титулів, на підставі яких у сфері господарювання здійснюється використання чужого майна. Порівняльно-правовий метод застосовано для аналізу норм законодавства України та зарубіжних держав, виявленні та порівнянні правових засад використання чужого майна у праві різних країн. Методи індукції і дедукції, аналізу і синтезу використано для опрацювання питань захисту та господарсько-правової відповідальності при використанні чужого майна у сфері господарювання. За допомогою формально-юридичного методу було підготовлено пропозиції з удосконалення законодавства, яким регулюється використання чужого майна у сфері господарювання.

Теоретичну основу дослідження, крім робіт вищезазначених авторів, склали наукові праці вітчизняних та зарубіжних правознавців, зокрема: А.Г. Бобкової, О.М. Вінник, О.П. Віхрова, О.В. Гарагонича, Р.Ф. Гринюка, С.М. Грудницької, Р.А. Джабраїлова, А.М. Захарченка, О.Р. Зельдіної, Г.Л. Знаменського, І.Ф. Коваль, Р.А. Майданика, В.К. Мамутова, В.А. Малиги, В.С. Мілаш, Ю.О. Моїсєєва, М.В. Мороза, Ю.М. Павлюченко, Г.В. Пронської, О.П. Подцерковного, В.В. Рєзнікової, М.П. Руденка, І.А. Селіванової, О.В. Титової, В.А. Устименка, Г.Г. Харченка, В.С. Щербини та інших.

Емпіричну основу склали законодавство України та зарубіжних країн, міжнародні акти, матеріали судової практики, статистичні дані.

Наукова новизна полягає в тому, що на основі дослідження правового режиму майна у сфері господарювання доопрацьовано раніше відомі та обґрунтовано нові наукові положення щодо правового регулювання використання чужого майна.

Наукова новизна одержаних у дисертації результатів конкретизується у наступних положеннях.

Уперше:

запропоновано визначення чужого майна у сфері господарювання як речей, їх сукупності, матеріальних та нематеріальних цінностей неспоживного характеру, які мають вартісне визначення, наділені господарсько-виробничими властивостями, та залучаються до організації і здійснення господарської діяльності на певному правовому титулі, відмінному від права власності;

запропоновано визначення використання чужого майна у сфері господарювання як сукупності фактичних і юридичних дій суб'єктів господарювання щодо добування з чужих речей господарсько-виробничих властивостей, яке може мати разовий, тимчасовий або постійний характер і здійснюється на підставі певного правового титулу, відмінного від права власності, з метою задоволення економічних і соціальних потреб при організації і здійсненні господарської діяльності;

угруповано підстави господарсько-правової відповідальності за порушення щодо використання чужого майна на: 1) порушення обов'язків, пов'язаних з користуванням майном та 2) порушення, які не пов'язані з користуванням чужим майном, але які мають місце у цих відносинах;

обґрунтовано застосування оціночних санкцій як міри відповідальності відокремлених підрозділів за нецільове використання майна, втрату, знищення або пошкодження майна, та неустойки у вигляді подвійної плати за весь час користування майном після припинення договору у договорах лізингу та концесійних договорах.

Удосконалено положення щодо:

розмежування понять користування майном та використання майна з уточненням, що якщо користування розглядати як складову права власності, яке означає добування з речей їхніх корисних властивостей, то за змістом ці поняття тотожні; при цьому право користування майном як речове право, на основі якого може здійснюватися господарська діяльність виступає одним із правових титулів використання чужого майна у сфері господарювання;

права орендаря на передачу державного або комунального майна в суборенду з уточненням, що реалізація цього права залежить як від згоди власника, так може бути

обмежена і нормами закону;

обов'язків орендаря з уточненням, що моментом їх припинення є повернення орендованого майна орендодавцеві незалежно від спливу строку договору оренди, та що для виконання орендарем цього обов'язку стосовно певного майна сторони повинні погодити порядок його повернення;

способів захисту прав суб'єктів господарювання, які використовують чуже майно, з уточненням, що визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо розпорядження майном та визнання недійсними господарських договорів, укладених власником майна з третіми особами, якщо це перешкоджає використанню майна, виступають спеціальними способами захисту прав цих суб'єктів господарювання від власника майна.

Дістало подальший розвиток положення щодо:

ознак чужого майна у сфері господарювання з конкретизацією переліку таких ознак: 1) має виробничо-господарське призначення і неспоживний характер; 2) передається власником на певному правовому титулі, відмінному від права власності; 3) має обмежений режим використання; 4) обліковується на балансі або в інших формах обліку відповідно до закону; 5) повертається власнику (уповноваженій ним особі), якщо не набувається у власність користувачем майна;

переліку чужого майна у сфері господарювання з обґрунтуванням, що на його формування переважно впливає правовий титул використання такого майна (зокрема щодо оренди, лізингу, концесії тощо);

суб'єктів використання чужого майна з конкретизацією, що ними можуть виступати відокремлені підрозділи господарських організацій, які мають виділене майно і власний кошторис, окремий банківський рахунок, окремий баланс, ведуть самостійний бухгалтерський облік;

загальних засад (принципів) використання чужого майна у сфері господарювання, що відіграють ключову роль у встановленні правового режиму чужого майна, серед яких: непорушність права власності; врахування цільового

призначення майна під час використання та закріплення права власника щодо визначення порядку використання майна; встановлення у визначених законом випадках обмежень з розпорядження та/або користування чужим майном; контроль власника за збереженням і використанням майна з одночасною заборорою його втручання у господарську діяльність; забезпечення спільної участі власника та користувача в утриманні майна, несенні витрат на його відновлення, ремонт, якщо інше не встановлено законом; збереження за користувачем майна, права на використання при зміні власника майна; гарантування захисту прав користувача майна, у тому числі від власника майна;

правового режиму чужого майна, яке використовується у сфері господарювання, з конкретизацією, що це особливий порядок правового регулювання складу чужого майна, умов і порядку його набуття, використання, підстав і порядку припинення використання, захисту прав і відповідальності користувача чужого майна;

права господарського відання та права оперативного управління з додатковим обґрунтуванням, що вони виступають самостійними правовими титулами використання чужого майна, використання яких відповідає сучасним економічним умовам, що мають правову природу відмінну від права довірчої власності (управління майном);

правового титулу використання майна відокремленими підрозділами господарських організацій та господарськими організаціями, яким передані на баланс нерозподілені об'єкти державної власності, з обґрунтуванням, що ним може виступати право оперативного використання майна;

права оперативного використання майна з конкретизацією, що воно є похідним від права власності, права господарського відання або оперативного управління, у межах якого обсяг майнових правомочностей користування майном визначається власником (титульним володільцем) майна і закріплюється у відповідному організаційно-господарському договорі;

використання чужого майна на підставі сервітуту, який встановлений договором, шляхом обґрунтування, що таке використання має самостійний характер, не залежить від використання майна власником чи третіми особами, що можуть мати права стосовно цього майна;

форм договірною формою господарсько-правової відповідальності за порушення щодо використання чужого майна з конкретизацією, що якщо це не заборонено законом, то у договорі сторони можуть встановити штрафні та оперативно-господарські санкції, спрямовані на відновлення порушеного права (майнового становища) сторони договору.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дослідженні теоретичні висновки та пропозиції заповнюють прогалину у науці господарського права щодо використання чужого майна і можуть бути використані для вдосконалення відповідного законодавства. Положення дисертації можуть застосовуватись у навчальному процесі, зокрема використовуються при викладанні навчальної дисципліни «Господарське право (особлива частина)» студентам спеціальності «Право» ДонНУ імені Василя Стуса» (довідка № 01-05/01.1.3-45 від 13 січня 2020 р.). Дискусійні дисертаційні положення та висновки можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень. Наведені в дисертаційній роботі узагальнення і рекомендації можуть бути корисними у практичній діяльності суб'єктів господарювання. Окремі положення результатів дослідження рекомендовано до використання в практичній діяльності Державного підприємства «Державний будівельний комбінат Управління справами Апарату Верховної Ради України» (довідка № 01/01-01/20 від 3 січня 2020 р.), Товариства з обмеженою відповідальністю «Стандарт НВ» (довідка б/н від 2 січня 2020 р.), Адвокатського об'єднання «Етерна Ло» (довідка №3-01-20 від 8 січня 2020 р.) .

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійною роботою, результати якої отримані авторкою на основі власних досліджень на підставі аналізу наукової літератури, законодавства України та зарубіжних країн, матеріалів судової практики

та статистичних даних. У тезах доповіді, підготовлених у співавторстві з Ю.О. Моїсеєвим, внесок здобувачки полягає у проведенні класифікації господарських відносин з використання чужого майна.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідались та обговорювались на: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (Ужгород, 11-12 жовтня 2013 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Юридична наука і освіта у сучасних умовах: стан і перспективи розвитку» (Вінниця, 2018 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір» (Хмельницький, 23 квітня 2019 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин» (Кривий Ріг, 27 вересня 2019 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи», присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця, 11-12 жовтня 2019 р.), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Весняні юридичні читання – 2020» (Вінниця, 30 квітня 2020 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано вісім наукових статей, з яких шість статей у фахових наукових виданнях України, перелік яких затверджений у встановленому порядку, дві статті в наукових періодичних виданнях інших держав, а також п'ять тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою, завданнями і предметом дослідження та складається із вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків. Загальний обсяг дисертації складає 266 сторінок. Робота містить також список використаних джерел із 322 найменувань та додатки.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ЧУЖОГО МАЙНА У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1. Поняття та ознаки чужого майна у сфері господарювання

У сфері господарювання майно виступає передумовою для здійснення господарської діяльності і для функціонування суб'єктів господарювання.

Важливе значення майна підкреслено в ознаках господарської діяльності, серед яких такі, що ця діяльність є діяльністю, що організує виробництво та використання майна, та ця діяльність пов'язана з тією стороною суспільного виробництва, у якій здійснюється господарське використання майна [1, с. 13; 2, с. 70]. Ці ознаки можуть знаходити відображення у визначеннях господарської діяльності, які зустрічаються у науковій та навчальній літературі. Наприклад, О.П. Віхров, підкреслюючи важливість використання майна учасників господарських відносин для здійснення господарської діяльності, запропонував визначення останньої як виробництво продукції (товарів), виконання робіт, надання послуг, розподіл їх та обмін ними, організація процесу вказаного виробництва, розподілу, обміну, засновані на використанні майна учасників господарських відносин і спрямовані на задоволення потреб та інтересів цих учасників у поєднанні з потребами та інтересами суспільства в цілому [3, с. 9].

Також наявність відокремленого та юридично закріпленого майна (майнова відокремленість) покладено в основу визначення суб'єкта господарювання (ст. 55 ГК України) [4] і, відповідно, виступає однією із ключових ознак такого учасника господарських відносин.

У цьому контексті варто звернути увагу, що законодавець, закріплюючи певні особливості правового статусу суб'єктів господарювання як учасників господарських відносин, застосовує словосполучення «мають відокремлене майно», яке за своїм змістом не містить вказівки лише на «власне» майно. Такий підхід законодавця дає підстави зробити висновок, що суб'єкт господарювання може організовувати свою

діяльність також з використанням чужого майна, яке залучається ним на основі відповідних речових прав. Звертаючи увагу на цю ознаку суб'єкта господарювання, В.С. Щербина підкреслює, що суб'єкт господарювання має відокремлене від інших суб'єктів (в тому числі, і від власника) майно [5, с. 10].

З викладеного слідує, що у науці господарського права та у господарському законодавстві здійснення господарської діяльності і майно суб'єкта господарювання не обмежується тільки майном, належним суб'єкту на праві власності, що цілковито відповідає практиці, яка склалася у сфері господарювання. Від кількісних та якісних показників майна, на якому базується здійснення господарської діяльності, залежить її результативність, ефективність, конкурентоздатність суб'єкта господарювання.

Підкреслюючи самостійне значення поняття «майно» та його багатогранний зміст у господарському праві, необхідно вказати на певну дихотомію, яка знаходить прояв у можливості використання у господарській діяльності як майна, яке належить суб'єкту господарювання на праві власності (власне майно), так і чужого майна.

Водночас розширення та ускладнення поняття «майно» породжують питання щодо поняття, ознак та складу чужого майна, яке може використовуватися у сфері господарювання, від відповіді на які залежить підхід до правових титулів використання чужого майна.

Насамперед, варто звернути увагу на те, що у законодавстві термін «майно» використовується поряд із термінами матеріальні та нематеріальні блага. Наприклад, у ст. 177 ЦК України матеріальні та нематеріальні блага поряд із речами (зокрема, грошами та цінними паперами), іншим майном, майновими правами, результатами робіт, послугами, результатами інтелектуальної, творчої діяльності, інформацією названі об'єктами цивільних прав [6]. Здебільшого положення ст. 177 ЦК України до матеріальних благ дозволяє віднести речі та інше майно, яке має матеріальний прояв.

Сутнісне значення благ аналізується в економічній науці і розкривається в навчальній літературі з економічної теорії. Під благами розуміють матеріальні та нематеріальні цінності, що приносять людям користь, задоволення, радість тощо [7].

З-поміж благ виділяють економічні блага, тобто ті, які є результатом економічної (господарської) діяльності [8, с. 8]. Блага повинні мати характерні ознаки. По-перше, явища об'єктивної дійсності повинні мати корисні властивості, де користь розуміється як полегшення, допомога, покращення, вигода, благополуччя. По-друге, корисні властивості та здатність задовольняти потреби повинні бути відкриті та усвідомлені людиною. По-третє, явища об'єктивної дійсності можуть бути використані для задоволення потреби тільки тоді, коли вони або вже належать або доступні особі, знаходяться у межах її досяжності [9, с. 68].

До цього варто додати, що Ю.К. Толстой особливо звертає увагу на корисні властивості блага і вказує, що блага, які не мають корисних властивостей або ж корисні властивості яких ще не відкриті, а також предмети, які недосяжні для людини на певному етапі розвитку людської цивілізації, об'єктами цивільних правовідносин не виступають [10, с. 205].

Економічні блага класифікуються на різні види, серед яких матеріальні та нематеріальні блага. Матеріальні блага є результатом функціонування матеріального виробництва, зокрема галузей промисловості, сільського господарства тощо і виступають у формі різних товарів. Іноді до матеріальних благ економісти включають відносини привласнення матеріальних благ (патенти, авторські права). Нематеріальні блага розглядаються, здебільшого, як послуги або певні види діяльності [11].

У близькому до вищевикладеного розуміння матеріальні та нематеріальні блага згадуються у ГК України, зокрема у положеннях щодо сфер виробництва. Так, сфера господарювання, де здійснюється господарська діяльність і відбувається використання майна, має структурно неоднорідний характер і включає два види виробництва: матеріальне та нематеріальне. До сфери матеріального виробництва належать галузі, які визначаються видами діяльності, що створюють, відновлюють або знаходять матеріальні блага (продукцію, енергію, природні ресурси), а також продовжують виробництво у сфері обігу (реалізації) шляхом переміщення, зберігання,

сортування, пакування продукції чи інших видів діяльності. Усі інші види діяльності становлять сферу нематеріального виробництва (ч. 1 ст. 261 ГК України).

Певна конкретизація наведених положень знаходить своє закріплення у ст. 262 ГК України, в якій вказано, що у галузях матеріального виробництва здійснюється виробництво матеріальних благ, призначених як для використання у сфері виробництва в якості засобів виробництва (продукція виробничо-технічного призначення), так і для використання у сфері особистого споживання (вироби народного споживання).

Законодавець, використовуючи таке універсальне поняття як «матеріальне благо», визначає його як родове поняття відносно засобів виробництва та виробів народного споживання. Це обумовлено тим, що з економічної точки зору результатом виробництва, з одного боку, та економічних відносин між людьми, з другого, є продукт, відповідне благо або послуга [12, с. 12]. За своєю формою та економічним призначенням блага та послуги, створені у суспільному виробництві, використовуються як предмети споживання та засоби виробництва.

Економічна теорія та законодавець, використовуючи термін «матеріальне благо», підкреслює його матеріальний характер. Спираючись на критерій матеріальності, потрібно зазначити, що майно та матеріальне благо співвідносяться як видова та родова категорії, де майно належить до матеріальних благ.

Враховуючи вищенаведені ознаки благ, можна стверджувати, що виробництво матеріальних благ у різних сферах господарювання завжди спрямоване на їх подальше використання з метою отримання корисних властивостей, які дозволяють задовольнити певні суспільні потреби. Враховуючи положення ГК України, потрібно наголосити, що у галузях матеріального виробництва відбувається виробництво таких матеріальних благ, як засоби виробництва, які, безумовно, охоплюються поняттям майно і можуть належати суб'єктам господарювання на праві власності або використовуватися як чуже майно на інших майнових правах з метою задоволення потреб суб'єкта господарювання при здійсненні ним господарської діяльності.

У свою чергу, це можливо, якщо матеріальні та нематеріальні блага відповідають ще одній ознаці, а саме, об'єктами правовідносин ті чи інші блага виступають не в силу їх фізичних або природних властивостей, здатних задовольняти людські потреби, а тому, що норми права, враховуючи ці властивості, забезпечують можливість існування щодо них суб'єктивних прав і обов'язків [9, с. 91-92]. Проявом останньої тези можна вважати те, що відповідно до приписів чинного законодавства об'єкти цивільних прав мають певну оборотоздатність (ст. 178 ЦК України), що породжує питання про об'єкти правовідносин та можливість розглядати майно об'єктом господарських правовідносин.

Значна кількість дослідників дотримується позиції, що об'єктом правовідносин можуть виступати різні блага. Так, М.І. Матузов, О.В. Малько зазначають, що об'єктом правового відношення виступає те, на що направлені суб'єктивні права і юридичні обов'язки його учасників, іншими словами те, заради чого виникає саме правовідношення [13, с. 192-193].

У результаті тривалої дискусії у науковій літературі сформувалися два основних підходи до об'єкта правовідносин: моністичний (теорія єдиного об'єкта) і плюралістичний (теорія множинності об'єктів). Відомими представниками ідей моністичного підходу були О.С. Іоффе, який вважав, що об'єкт правовідносин – людська поведінка, діяльність або дії людей [14, с. 598-599], а також Ю.К. Толстой, який стверджував, що об'єктом правовідносин можна визнавати лише майбутнє, тобто можливу поведінку суб'єкта [10, с. 85].

На противагу ним виступали вчені, які визнавали об'єктом права – річ. Вони виходили з того, що співвідношення прав та обов'язків і є правовідносинами, відповідно змістом правовідносин є поведінка його учасників, а об'єктом – річ. На такій позиції наполягали С.Н. Братусь, Г.Н. Полянська, при цьому допускаючи наявність безоб'єктних правовідносин [15, с. 162].

Серед науковців-господарників також є представники моністичного підходу, які об'єкт правовідношення вбачають виключно у поведінці, діях зобов'язаного учасника

правовідносин. Наприклад, О.П. Віхров та деякі інші вважають, що моністичний підхід до об'єкта правовідносин є більш обґрунтованим і, відповідно, об'єктом правовідношення може бути тільки те, що здатне реагувати на відповідний правовий вплив, тобто фактична поведінка суб'єктів [16, с. 122-123.].

В.В. Резнікова об'єктом будь-якого правовідношення також називає поведінку суб'єктів, спрямовану на створення матеріального та нематеріального блага. Матеріальні блага, які створюються в результаті реалізації правовідношення, лежать поза межами правовідношення і виступають об'єктом суспільних відносин. Саме для їх досягнення учасники і вступали у правовідносини [17, с. 420].

Дещо відмінну позицію займає В.В. Поєдинок, яка вважає теоретично виправданим визначати об'єкт господарських правовідносин відповідно до моністичного підходу і виділяти при цьому: загальний об'єкт – фактичне господарське відношення та спеціальний об'єкт – об'єкт господарської діяльності, з приводу якого встановлюється правовідношення (речі та інші цінності, зокрема й нематеріальні активи). На її думку, це надасть можливість приділити достатню увагу безпосереднім об'єктам господарської діяльності, з якими пов'язані права та обов'язки суб'єктів господарських правовідносин [18, с. 16.].

Проте, існують види правовідносин, де дії особи як об'єкт відсутні, наприклад, речові відносини у сфері господарювання (право власності, право господарського відання, право оперативного управління тощо). Як підкреслює М.П. Руденко, у цих відносинах інший об'єкт, відмінний від дій зобов'язаної особи, а саме – майно. Констатація того, що єдиним об'єктом усіх правовідносин є дії зобов'язаної особи, матиме наслідком неможливість з'ясування правової природи тих відносин, у яких наявний інший об'єкт. У цьому і полягає слабкість цієї концепції [19, с. 111-112].

Видатний науковець господарського права В.К. Мамутов, характеризуючи об'єкти господарських правовідносин, дотримується плюралістичного підходу, у межах якого пропонує вважати об'єктом правовідносин засоби здійснення господарського інтересу – речі, у тому числі гроші і цінні папери, дії зобов'язаних

осіб, власну діяльність суб'єкта господарювання, нематеріальні блага, які використовуються при здійсненні господарської діяльності (фірмове найменування, товарний знак, комерційна таємниця та ін.) [1, с. 72].

Серед відомих вчених-господарників подібну думку також висловлює А.Г. Бобкова. Аналізуючи характерні риси господарських правовідносин, вчена зазначає, що вони складаються щодо таких об'єктів, як господарська діяльність (виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг), управління господарською діяльністю (планування, організація, керівництво і контроль) та майно (у тому числі, нематеріальні блага) господарсько-виробничого призначення, тобто, яке виробляється чи використовується в господарській діяльності [2, с. 80-81].

О.М. Вінник займає позицію, що об'єктом господарських правовідносин є майно у формі речей і безтілесного майна/нематеріальних активів, необхідне для організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності [20, с. 26].

У свою чергу, А.В. Березан пропонує як об'єкт господарських правовідносин розглядати майно, сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів [21, с. 37].

Заслужує на увагу визначення об'єкта господарських правовідносин у Великій українській юридичній енциклопедії. Виходячи з того, що господарські правовідносини спрямовані на регулювання конкретних господарських відносин, їх загальним юридичним об'єктом є процес організації та здійснення господарської діяльності. Подібно до позиції В.В. Поєдинок в енциклопедії пропонується виділяти групові (родові) об'єкти окремих груп господарських правовідносин та безпосередні об'єкти окремого господарського правовідношення. Серед останніх виділяються матеріальні або спеціальні об'єкти, або предмети господарських правовідносин, якими виступають безпосередні матеріальні і нематеріальні засоби здійснення господарського інтересу, тобто майно. При цьому поняттям майна як об'єкта

господарського правовідношення охоплюється майно, у тому числі, нематеріальні активи, а саме: основні фонди, оборотні засоби, кошти, товари, природні ресурси, об'єкти прав інтелектуальної власності, корпоративні права [22, с. 121].

Отже, серед представників науки господарського права немає єдності у поглядах на об'єкт господарських правовідносин, проте, переконливим з огляду на чинне законодавство та практику сфери господарювання виглядає плюралістичний підхід або теорія множинності об'єктів господарських правовідносин, серед яких називається майно як майнове благо. З огляду на специфіку сфери господарювання і господарської діяльності можна висунути думку, що серед об'єктів господарських правовідносин превалює саме майно, оскільки господарські відносини пов'язані з організацією, управлінням та здійсненням господарської діяльності, і майно необхідне саме для здійснення цієї діяльності або виступає її результатом (продукція виробничо-технічного призначення або виробу народного споживання).

Майно як об'єкт господарських правовідносин означає, що воно може передаватися від одного учасника цих правовідносин до іншого та що у ці правовідносини вступають з метою задоволення своєї потреби через споживання виробничо-господарських властивостей. Також проведене додаткове обґрунтування того, що майно може виступати об'єктом господарських правовідносин, важливе в контексті обраної теми дослідження, оскільки наукові напрацювання щодо поняття та ознак господарських правовідносин можна використати для уточнення і конкретизації питань стосовно підстав виникнення, суб'єктного складу, змісту господарських правовідносин щодо використання чужого майна.

Надалі варто зосередитися на аналізі самого поняття «чуже майно».

Слід зазначити, що серед дослідників поширеною є практика використання у дослідженнях речових прав такої термінології, як «чуже майно» (В.І. Нагнибіда, В.В. Цюра [23, с. 7; 24, с. 106]), «чуже нерухоме майно» (Н.В. Майка) [25, с. 117], «чужі речі» (К.Е. Шахназарян, М.В. Мороз [26, с. 9; 27, с. 11]).

Аналізуючи наукову літературу, узагальнено уявлення про чуже майно можна представити як певне протиставлення власному майну, праву власності. Поняття «чужого майна» можна розкрити, зокрема, через категорію власності [28, с. 110]. Іншими словами, визначення майна як чужого лежить у площині такого широкого поняття як «власність», яке відображає ставлення суб'єкта господарювання до майна. Так, наприклад, Н.Н. Бірюкова підкреслює, що термін «власність» нерідко вживається для позначення приналежності комусь речей. Тобто, власність трактується як присвоєння засобів і продуктів виробництва за допомогою певної суспільної форми, що відображає таке ставлення особи до речі, коли вона вважає річ своєю, за умови, що інші вважають цю річ чужою. Отже, власність характеризується наявністю такої влади особи над річчю, яка визнана суспільством і регламентована соціальними нормами. Власник розпоряджається річчю своєю владою й у своїх інтересах. Для нього річ – своя, для невласників, відповідно, – чужа [29, с. 122].

Термін «чуже майно» використовується у ЦК України (розділ II). При цьому Р.А. Майданик, підкреслює що ЦК України замість речових прав на чужі речі використовує дещо інший термін – «речові права на чуже майно», що свідчить про широке розуміння законодавцем об'єкта речових прав на чуже майно. Тому об'єкт речового права на чуже майно становить певна річ або майно (зокрема, майнове право), які належать іншому власникові [30, с. 712].

Водночас, деякими вченими-юристами висловлена критична позиція щодо застосування у законодавстві такого терміну, як «чуже» відносно майна. Зокрема, представляє інтерес позиція Г.Г. Харченка, який обґрунтовує думку, що «терміни «речові права на чуже майно» або «обмежені речові права» мають прикладне значення хіба що для правової науки, тоді як для правотворчої діяльності кожен різновид речових прав має виступати самостійною одиницею, під яку в законі слід прописувати окремий правовий режим панування над майном». На підставі цього вчений доводить недоцільність класифікації речових прав у законодавстві, зокрема їх поділу на право власності та речові права на чуже майно [31, с. 58].

Відсутність однозначного дефінітивного визначення поняття «чуже майно» у законодавстві часто призводить до змішування цього явища з огляду на різне його сприйняття у зобов'язально-правовому та речово-правовому аспектах. Наприклад, як вважає П.Д. Гуйван, з точки зору зобов'язального права, як чуже кваліфікується майно (у тому числі гроші), яке, продовжуючи перебувати у власності боржника, не було своєчасно передане кредиторіві. Відтак, попри те, що правовий режим такого майна не змінився і не зміниться, воно для власника є чужим, і за його використання останній мусить сплачувати проценти [32, с. 81].

Термін «чуже майно» також використовується у главі 6 КУпАП України (ст. 51 «Дрібне викрадення чужого майна») [33]. Очевидно, що при застосуванні такого терміну законодавець використовує економічну характеристику права власності. Так, власність є матеріальною основою суспільного розвитку. Як науковий термін вона вживається в двох аспектах: в економічному і юридичному. В економічному аспекті – це присвоєння матеріальних благ, сутність якого полягає в належності наявних засобів виробництва й одержаних продуктів праці державі, територіальним громадам та окремим колективам чи індивідам. Належність (присвоєння) у цьому разі означає ставлення суб'єкта присвоєння до певних матеріальних благ як до своїх і відповідно ставлення до них усіх інших осіб – як до чужих. Це матеріально-речовий аспект процесу присвоєння, який характеризує ставлення людей до речі. Інший аспект присвоєння матеріальних благ – це суспільні відносини власності, які характеризують відносини між людьми, що ґрунтуються на розмежуванні «мого» і «чужого». Сутність його полягає в пануванні власника над річчю та усуненні всіх інших суб'єктів від неї, тобто в недопущенні будь-яких перешкод власнику в пануванні над річчю з боку не власника. Тобто КУпАП України під терміном «чуже майно» розуміє будь-яке майно всіх форм права власності, що не належить правопорушнику [34, с. 223-224].

Про чуже майно йдеться і у Постанові Пленуму ВСУ від 6 листопада 2009 р. № 10, згідно пункту 2 якої предметом злочинів проти власності є майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні

метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична та теплова енергія [35].

Про закріплення певного визначення чужого майна можна вести мову на підставі аналізу Методичних рекомендацій стосовно державної реєстрації права користування чужим майном (сервітуту), права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзису) та права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцію), схвалених колегією Державної реєстраційної служби України 11 грудня 2012 р. (протокол № 3). Зокрема, відповідно до пункту 1.3. цих Методичних рекомендацій під чужим майном розуміється майно, яке належить іншим особам на праві власності [36].

Певне протиставлення права власності і використання чужого майна можна простежити й у положеннях Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», згідно зі ст. 4 якого державній реєстрації підлягають право власності та речові права на нерухоме майно, похідні від права власності [37].

У ГК України термін «чуже майно» взагалі не використовується, проте з аналізу його положень також можна зробити висновок про певне протиставлення власного та чужого майна. Це впливає з положень ст. 134 ГК України, згідно з ч. 1 якої суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд ... володіє, користується і розпоряджається належним йому майном, зокрема має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна, передбачених ГК України.

Автори підручника з господарського права під редакцією О.П. Подцерковного вказують, що українське право використовує теорію єдиного права власності, згідно з якою визнається існування лише одного власника майна. Також автори підручника зазначають, що ця теорія розроблена відомим радянським вченим А.В. Венедиктовим і полягає у тому, що власник може передавати майно іншим особам на певних

майнових правах, а такі особи мають вузчі правомочності, ніж власник [38, с. 194]. Також О.П. Загнітко та В.А. Малига вказують, що майно, яке належить суб'єкту господарювання на речовому праві, характеризується як власне, проте певне майно може належати цьому суб'єкту на зобов'язальному праві, наводячи у якості прикладів передачу обладнання на праві господарського відання, оренди (користування) та ін. Ці автори пропонують називати майно, отримане на підставі зобов'язань, залученим, що підкреслює тимчасовий характер володіння майном [38, с. 195]. Є підстави стверджувати, що пропонована назва такого майна не заперечує, що залучене майно є чужим для суб'єкта господарювання, який його залучив.

Грунтуючись на викладеному та з урахуванням положень ст. 133 ГК України, можна запропонувати вважати чужим майно, яке використовується у сфері господарювання на інших правових титулах, ніж право власності. Також варто погодитися з дослідниками, які вважають, що термін «залучене майно» яскраво підкреслює тимчасовий характер використання майна і вказує на наявність у суб'єкта господарювання, який залучив майно, обов'язку повернути це (чуже) майно власнику або передати третій особі, або виконати інші обов'язки щодо нього (наприклад, сплатити визначену вартість і набути це майно у власність) [38, с. 195]. Водночас потрібно наголосити, що використання майна на праві господарського відання або оперативного управління не має явно вираженого тимчасового характеру.

З урахуванням викладеного можна конкретизувати ознаки чужого майна у сфері господарювання. По-перше, таке майно має виробничо-господарське призначення і неспоживний характер. По-друге, передається власником на певному правовому титулі, відмінному від права власності. По-третє, має обмежений режим використання. По-четверте, чуже майно також обліковується на балансі або в інших формах обліку відповідно до закону. По-п'яте, повертається власнику (уповноваженій ним особі), якщо не набувається у власність користувачем майна.

Наступним підлягає розгляду питання складу чужого майна. Оскільки родовим щодо чужого майна є поняття майна у сфері господарювання, тому потрібно проаналізувати це поняття та, що ним охоплюється.

Господарсько-правова концепція поняття «майно» та його використання лежить у площині такої категорії, як майнова основа господарювання, а саме поняття «майно» є одним із фундаментальних понять господарського права.

Визначення майна у сфері господарювання закріплено у ст. 139 ГК України, згідно з ч. 1 якої визнається вся сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших, передбачених законом формах обліку майна.

Для конкретизації змістовного розуміння поняття «майно» у сфері господарювання слід взяти до уваги, що це поняття відіграє важливу роль у категоріальному апараті інших галузей права (цивільному, податковому, кримінальному, адміністративному та інших). З огляду на те, що до регулювання господарських відносин за певних умов застосовуються норми цивільного законодавства, варто зупинитися на положеннях ЦК України щодо майна.

Так, у ст. 190 ЦК України майно визначається як особливий об'єкт, яким вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Таке широке розуміння майна відповідає міжнародній практиці. Не може викликати жодних сумнівів, що майном є як рухомі, так і нерухомі речі. Так, предметами спорів у справах, що розглядалися ЄСПЛ, зокрема були: земельні ділянки, житлові будинки, автомобілі, золоті монети тощо. Однак набагато частіше предметом спору виступають не речі, а майнові права. Обсяг поняття «майно», як неодноразово підкреслював ЄСПЛ, «не вичерпується правом власності на матеріальні об'єкти». Категорія «майно» [«possessions»] у першій частині ст. 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод має автономне значення, яке не залежить від формальних класифікацій у національному

праві. Іншими словами, зміст цього поняття для цілей застосування Конвенції не залежить від того, як воно визначається в національних правопорядках держав-учасниць. Відповідно, нарівні з матеріальними об'єктами певні права та інтереси, які становлять собою активи, також можуть розглядатися як «майно» [39; 40, с. 206].

У закріпленому у ЦК України визначенні звертає на себе увагу те, що складовою поняття «майно» є річ, тобто предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 179 ЦК України). Далі згідно зі ст. 181 ЦК України речі поділяються на нерухомі (нерухоме майно, нерухомість) та рухомі.

Характеристику нерухомих та рухомих речей також закріплено у ЦК України, зокрема відповідно до ст. 181 цього Кодексу до нерухомих речей належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці. Основною відмінною ознакою нерухомих речей виступає те, що їх переміщення неможливе без їх знецінення та зміни їх призначення. При цьому режим нерухомої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації (ч. 1 ст. 181 ЦК України). Натомість рухомими речами є речі, які можна вільно переміщувати у просторі (ч. 2 ст. 181 ЦК України).

Класифікація речей на нерухомі та рухомі в контексті використання чужого майна у сфері господарювання має значення для правомірного виникнення прав щодо цих речей, оскільки на підставі ч. 1 ст. 182 ЦК України як право власності, так й інші речові права на нерухомі речі, обтяження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації.

Для визначення, характеристики та оцінки можливості використання у сфері господарювання чужого майна вагоме значення мають також й інші положення ЦК України щодо класифікації речей, а саме: існування: 1) подільних та неподільних речей (ст. 183), 2) речей з індивідуальними або родовими ознаками (ст. 184), 3) речей споживних та неспоживних (ст. 185), 4) речей головних та приналежних (ст. 186), 5) складних речей (ст. 188) та виділення складових речі (ст. 187).

З урахуванням положень законодавства у науковій літературі майно у речовій формі залежно від природних властивостей традиційно поділяють на такі види: рухомі та нерухомі речі; вилучені з цивільного обороту, обмежені в обороті або не вилучені з цивільного обороту; індивідуально-визначені та родові; споживні та неспоживні; подільні та неподільні; головні та приналежності; продукція, плоди та доходи; гроші; валютні цінності та цінні папери [41, с. 273-277]. Наведену класифікацію також потрібно брати до уваги при відповіді на питання щодо можливості використання чужого майна (речей) у сфері господарювання. Так, не можуть бути залучені до використання у сфері господарювання речі, які вилучені з обороту, а використання речей, обмежених в обороті, вимагатиме виконання певних умов і дотримання певних правил; не можуть використовуватися як чужі продукція, плоди і доходи, цінні папери; не можуть залучатися як чужі тільки приналежні речі без головної.

Окремо потрібно звернути увагу на такий вид майна, як підприємство. Відповідно до ч. 1 ст. 191 ЦК України підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. Також у ЦК України закріплено склад підприємства як єдиного майнового комплексу, зокрема до нього входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 2 ст. 191 ЦК України).

Оцінюючи вищенаведені положення, деякі дослідники вказують, що одночасно у ЦК України «підприємство» згадується і як самостійний суб'єкт господарювання (наприклад, у статтях 167, 169 ЦК України), тоді як майном визнається цілісний майновий комплекс підприємства або його структурного підрозділу [42, с. 452-453].

У цілому погоджуючись з наведеним твердженням, для обраної теми дослідження має значення закріплення майнової складової поняття підприємства та особливої уваги заслуговують положення ч. 3 ст. 191 ЦК України, де зазначено, що підприємство або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави,

оренди та інших правочинів. Це дозволяє передавати все майно підприємства або його частину як чуже у використанні у сфері господарювання.

На завершення аналізу цивільно-правового визначення поняття «майно», потрібно звернути увагу, що воно охоплює також майнові права та обов'язки. У ЦК України майнові права віднесено до неспоживних речей та закріплено, що майнові права визнаються речовими правами (ч. 2 ст. 190).

Серед дослідників існує думка, що юридичний зміст поняття «майно» в цивільному праві чітко не визначений, його структуризація відсутня, вживання цього терміну припускає багатоваріантність тлумачення. Як наслідок, у юридичній літературі з одного боку, під майном розуміють речі або сукупність речей, включаючи гроші й цінні папери, і визначають його як об'єкт права (або правовідносин), а з іншого – як сукупність суб'єктивних прав, іноді й обов'язків [43, с. 184].

Не вдаючись до наукової дискусії з цього приводу, варто висловити думку, що підхід до визначення майна і класифікації речей та інші положення глави 13 розділу III ЦК України є універсальним та базовим для розвитку норм галузевого законодавства щодо майна.

Так, у ПК України майно визначається як у ЦК України (п. 14.1. 105 ст. 14) [44]. Використання цього визначення можна пояснити тим, що платниками податків виступають фізичні та юридичні особи, які одержують (передають) об'єкти оподаткування або здійснюють діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з ПК України або податковими законами (ст. 15 ПК України), і широке визначення майна дозволяє охопити максимально велике коло відносин, яке може підпадати під оподаткування.

Визначення майна містить Кодекс торговельного мореплавства, у значенні майна, що затонуло в морі (ст. 120) [45]. Також можна згадати положення Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», в якому закріплено визначення майна, яке може оцінюватися. Таким майном вважаються об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх

невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності (ст.3) [46].

Підтвердженням базового значення поняття майна, закріпленого у ЦК України, слугують й відповідні норми ГК України, які спрямовано саме на закріплення положень щодо майнової основи господарювання (розділ III) і, зокрема майна суб'єктів господарювання (глава 14).

Порівнюючи визначення майна, які закріплені у ЦК України та ГК України, потрібно звернути увагу на те, що до майна у сфері господарювання входить сукупність речей та інших цінностей (у тому числі нематеріальні активи), проте окремо не виділені обов'язки (зобов'язання), які охоплює цивілістичне поняття майна. Ймовірно це пояснюється специфікою та призначенням майна у сфері господарювання, тим, що таке майно використовується або виробляється у діяльності суб'єктів господарювання, на чому прямо акцентовано увагу у ст. 139 ГК України.

Додатковим аргументом на користь цієї думки можна навести визначення майна, яке включається до цілісного майнового комплексу державного підприємства. Зокрема, таке майно визначається як активи (необоротні та оборотні), які підприємство використовує у виробництві в процесі господарської діяльності, вартість яких відображається в балансі підприємства [47, п.3].

Майно суб'єкта господарювання можна представити як сукупність активів і пасивів, що має значення з огляду на те, що активи суб'єкт господарювання може використовувати у господарській діяльності на власний розсуд [38, с. 193]. У певній мірі це співпадає з положеннями ч. 1 ст. 145 ГК України, яка передбачає, що майновий стан суб'єкта господарювання визначається сукупністю належних йому майнових прав та майнових зобов'язань, що відображається у бухгалтерському обліку його господарської діяльності відповідно до вимог закону [48, с. 299-300]. Такий погляд на майно суб'єкта господарювання має найбільший прояв у площині бухгалтерського обліку, звітності, аудиту тощо. Наприклад, визначення активів закріплено у Законі

України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [49], а з огляду на баланс, пасив показує джерела фінансування підприємства, до яких можуть входити як кошти власників, так і короткотермінові та довготермінові зобов'язання кредиторам [50]. При цьому чуже майно переважно належить до активів.

Підходам законодавця до поняття «майно» у ЦК та ГК України були надані різні оцінки вчених. Так, на основі порівняльного аналізу положень Кодексів, С.А. Гришин доходить висновку, що визначення терміну «майно» у них є різним: у ЦК України воно пояснене з точки зору права, а ГК України – економіки [51, с. 118].

І.В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що в ГК України: «а) використано більш широкий за значенням у порівнянні з «майном» термін «цінності»; б) встановлено їх критерії, зокрема вказівкою на їхній вартісний характер; в) поняття майна (цінностей) поєднано їх обліком; г) відповідно до цього введено поняття майнового стану (ст. 145); д) передбачено різні правові режими цього майна» [52, с. 9].

Вищенаведені приклади законодавства та думки науковців підтверджують законодавчу тенденцію різного змістовного наповнення поняття «майно» залежно від специфіки предмета регулювання відповідної галузі законодавства.

Повертаючись до аналізу визначення майна у сфері господарювання, закріпленому у ч. 1 ст. 139 ГК України, потрібно приділити увагу аналізу поняття цінностей. Перш за все, слід звернути увагу, що визначення поняття «майно» через категорію «цінності» є традиційним для юриспруденції. На це з посиланням на Д.І. Мейєра звертають увагу автори науково-практичного коментаря ГК України під редакцією А.Г. Бобкової та вказують, що у поняття «цінності» включається те, що може бути оцінено з правової точки зору [53, с. 139; 2, с. 451].

Стосовно поняття «інші цінності» слід зазначити, що ГК України не надає тлумачення терміна «цінності», натомість оперує такими поняттями, як «матеріальні цінності» (ч. 3 ст. 19; ч. 7, 8 ст. 34; ч. 1 ст. 86), «цінності» (ч. 2 ст. 116), «майнові цінності» (ч. 2 ст. 139), «інші цінності» (ч. 1 ст. 66; ч. 1 ст. 391). Очевидно, включаючи термін «цінності» у визначенні поняття «майно», законодавець намагався закріпити

відкритий список тих об'єктів, які будуть охоплюватись згаданим поняттям у перспективі та будуть такими, що можуть вироблятися чи використовуватися у діяльності суб'єктів господарювання.

До поняття інших цінностей цілком логічно включати нематеріальні активи. Згідно з Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 18.10.1999 р. № 242 під нематеріальним активом розуміється немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований [54]. Згідно з п. 5 цього Положення бухгалтерський облік нематеріальних активів ведеться щодо кожного об'єкта за такими групами: права користування природними ресурсами; права користування майном (право користування земельною ділянкою відповідно до земельного законодавства, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо); права на комерційні позначення; права на об'єкти промислової власності; авторське право та суміжні з ним права. В цьому контексті заслуговують на увагу положення ГК України, які прямо закріплюють право на використання природних ресурсів та права інтелектуальної власності (глави 15, 16). Попри те, що зазначені цінності за певних умов можна вважати чужим майном, дослідження їх використання у сфері господарювання залишаться поза увагою у цій роботі, оскільки правовідносини щодо цього майна неодноразово виступали самостійним об'єктом наукових досліджень.

О.М. Вінник зазначає, що майнова основа суб'єктів господарювання має досить неоднорідний характер та охоплює дві основні форми майна: майно в речовій формі (тілесне майно або речі) і нематеріальні активи (безтілесне майно) [20, с. 204].

В основу класифікації майна у сфері господарювання покладено критерій економічної форми, якої набуває майно у процесі здійснення господарської діяльності. Так, згідно з ч. 2 ст. 139 ГК України за критерієм економічної форми, якої набуває майно у процесі господарської діяльності, майнові цінності поділяються на такі види: а) основні фонди; б) оборотні засоби; в) кошти; г) товари. У цій же статті Кодексу надано коротку характеристику видам майнових цінностей. Наприклад, до

основних фондів виробничого і невиробничого призначення віднесено будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів.

Під оборотними засобами розуміється сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів (ч. 4 ст. 139 ГК України). При цьому для цілей складання балансу (звіту про фінансовий стан) використовується поняття оборотних активів, до яких належать гроші та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи використання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу [55, додаток 1]. Важливо відмітити, що оборотні засоби – це зазвичай матеріально-речові цінності, які споживаються протягом одного виробничого циклу і відразу ж переносять свою вартість на готову продукцію [20, с. 207]. Згідно з ЦК України оборотні засоби є споживними речами.

Використання під час здійснення господарської діяльності оборотних засобів призводить до їх споживання (зникнення, правомірного знищення), оскільки тільки так суб'єкт господарювання може отримати корисні властивості і задовольнити свої потреби. У зв'язку з цим постає питання можливості залучення в якості чужого майна оборотних засобів для використання у сфері господарювання і, зокрема розгляду з позиції чужого майна давальницької сировини.

Визначення давальницької сировини як сировини, матеріалів, напівфабрикатів, комплектуючих виробів, енергоносіїв, що є власністю одного суб'єкта господарювання (замовника) і передаються іншому (виробнику) для виробництва готової продукції, з подальшим переданням або поверненням такої продукції або її частини їх власникові або за його дорученням іншій особі, міститься у пп. 14.1.41. ст. 14 ПК України. При цьому операції з давальницькою сировиною по суті є переробкою (обробкою, збагаченням чи використанням) давальницької сировини з метою

одержання готової продукції за відповідну плату (пп. 14.1. 134. ст. 14 ПК України).

Факт споживання майна в процесі використання привертає увагу дослідників з точки зору його правової оцінки. Деякі вчені відносять споживання речі в процесі використання до здійснення права розпорядження, інші – до права користування. Якщо розглядати зникнення споживної речі в процесі використання через реалізацію права розпорядження, то право користування буде відсутнім. Можна погодитися з В.О. Мироненко у тому, що користь споживних речей проявляється саме в процесі споживання, тоді як знищення є можливим наслідком такого процесу, але не метою, і загалом підтримати думку, що зникнення (знищення) речі під час використання є проявом здійснення права користування [56, с. 31]. Водночас, з огляду на те, що відносини із давальницькою сировиною опосередковуються договором підряду, можна висловити думку, що для замовника факт споживання можливо розглядати проявом права розпорядження, а для виконавця – проявом права користування.

Попри наявність у давальницької сировини ознак майна у сфері господарювання та наявну схожість її використання з використанням чужого майна у сфері господарювання, давальницьку сировину не можна розглядати чужим майном з огляду на таке. Використання суб'єктом господарювання цієї сировини не призводить до задоволення його потреб та споживання її корисних властивостей. Також суб'єкт господарювання не може привласнити результати використання давальницької сировини, оскільки і сировина, і готова продукція є власністю замовника.

Завершуючи аналіз економічних форм майнових цінностей, закріплених у ст. 139 ГК України, потрібно звернути увагу на кошти, які у суб'єкта господарювання можуть бути як власними, так і залученими. Зокрема, серед джерел формування майна суб'єкта господарювання вказані кредити банків та інших кредиторів (ст. 140 ГК України), що дозволяє включати такі кошти до складу чужого майна. Проте з огляду на те, що кредитні відносини здебільшого виступають самостійним предметом досліджень у галузях юридичної науки, у межах цього дослідження використання чужих коштів у сфері господарювання розглядатися не буде.

У якості проміжного підсумку потрібно зазначити, що до складу чужого майна можна відносити майно, яке набуває економічної форми основних фондів, та інші цінності, які можуть виступати об'єктами господарських правовідносин, включаючи об'єкти інтелектуальної власності та кошти.

Для конкретизації складу чужого майна потрібно зупинитися на аналізі положень законодавства, які можна розглядати як такі, що регулюють використання майна у сфері господарювання. Перш за все, заслуговують на увагу положення ЦК України щодо права користування чужим майном. Аналізуючи зміст глав 31-33 ЦК України, очевидно, що чужим майном може виступати земельна ділянка (земельний сервітут, емфітевзис, суперфіцій), інші природні ресурси (земельний сервітут) та інше нерухоме майно (сервітут).

Аналіз положень ст. 141 ГК України, ч. 1 якої закріплено перелік державного майна, дозволяє потенційно як чуже майно розглядати єдині майнові комплекси державних підприємств або їх структурних підрозділів, нерухоме майно, інше окреме індивідуально визначене майно державних підприємств. У контексті державного майна заслуговують уваги пропозиції Г.М. Будурової, яка пропонує розмежовувати комерційні та некомерційні об'єкти державної власності за критеріями цільового використання таких об'єктів згідно з їх юридичними/економічними ознаками (властивостями) та можливістю формування доходу за результатами їх використання. Зокрема, до комерційних дослідниця пропонує відносити об'єкти, використання яких згідно з їх функціональним призначенням приносить дохід або створює умови для його отримання, а до некомерційних – об'єкти, що за своїм функціональним призначенням забезпечують виконання соціальних та інших завдань і використання яких не має на меті одержання доходу [57, с. 4]. Варто підкреслити, що таке розмежування переважно важливе для держави як вигодонабувача, проте для суб'єкта, який отримав у використання державне майно, більш значущими потрібно визнати його корисні властивості як блага, а також правові титули використання цього майна, які конкретизують правомочності користувача.

До потенційно чужого майна можуть належати і певні об'єкти права комунальної власності, що прямо випливає з положень ч. 5 ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [58]. Об'єкти права комунальної власності закріплено у ч. 1 ст. 60 названого Закону. При цьому, наслідуючи цивілістичний підхід, до об'єктів права комунальної власності Законом віднесено підприємства, установи та організації, в тому числі банки, страхові товариства тощо.

Безумовно, чужим можна вважати майно, яке використовується на праві оренди, передане у лізинг або у концесію.

Слід звернути увагу, що у законодавстві висувуються вимоги до об'єктів оренди (ст. 283 ГК України). За загальним правилом в оренду може передаватися індивідуально визначене майно виробничо-технічного призначення (або єдиний майновий комплекс), що не втрачає у процесі використання своєї споживчої якості (неспоживна річ). Перелік об'єктів оренди закріплено у ч. 3 ст. 283 ГК України, до якого увійшли єдині майнові комплекси державних та комунальних підприємств або їх структурні підрозділи (господарські об'єкти із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг), відокремленою земельною ділянкою, на якій розміщений об'єкт, та автономними інженерними комунікаціями і системою енергопостачання); нерухоме майно (будівлі, споруди, приміщення) та інше окреме індивідуально визначене майно виробничо-технічного призначення, що належить суб'єктам господарювання. Більш детальний перелік об'єктів оренди та об'єктів, які не можуть бути передані в оренду, закріплено ст. 3 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» [59]. Також у цьому Законі визначено речові права, які є передумовою передачі майна для подальшого використання на умовах оренди.

Також законодавцем спеціально виділено об'єкти лізингу, якими відповідно до ст. 292 ГК України можуть бути нерухоме і рухоме майно, призначене для використання як основні фонди, не заборонене законом до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передачу його в лізинг. Подібні положення містить і Закон України «Про фінансовий лізинг», щоправда у розрізі визначення предмета

договору лізингу. На підставі ст. 3 цього Закону в лізинг може передаватися неспоживна річ, визначена індивідуальними ознаками та віднесена відповідно до законодавства до основних фондів. Також у Законі уточнено, що предметом лізингу не можуть бути земельні ділянки та інші природні об'єкти, єдині майнові комплекси підприємств та їх відокремлені структурні підрозділи (філії, цехи, дільниці) [60].

На підставі викладеного до складу чужого майна можна пропонувати відносити індивідуально-визначені речі та сукупності рухомих та нерухомих речей, переважно виробничо-технічного призначення, які належать до основних фондів. Потрібно наголосити, що на перелік чужого майна впливає як форма власності майна, так і правові титули його використання у сфері господарювання. Прикладами конкретизації об'єктів на законодавчому рівні можуть виступати положення Закону України «Про особливості передачі в оренду об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності», «Про особливості оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності», «Про морські порти» та інші [61-63].

Разом з тим законодавчий підхід до визначення об'єкта комерційної концесії дещо відрізняється. З аналізу положень ст. 366 ГК України випливає, що об'єкт комерційної концесії являє собою комплекс прав, ділової репутації, комерційного досвіду. Автори науково-практичного коментаря до ГК України під редакцією А.Г. Бобкової, зазначають, що комерційна концесія, врегульована у Кодексі, відповідає розповсюдженому у світовій практиці договору франчайзингу, та конкретизують об'єкт комерційної концесії як право на здійснення перевіреної на практиці конкурентоздатної системи ведення бізнесу, складовою якого є об'єкти інтелектуальної власності [42, с. 1140]. Проте офіційне визначення об'єкта концесії міститься у Законі України «Про концесію», зокрема це об'єкти права державної або комунальної власності, власності Автономної Республіки Крим, а також майно господарських товариств, 100 відсотків акцій (часток) яких належать державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді або іншому господарському

товариству, 100 відсотків акцій (часток) якого належать державі, а також об'єкти, що створюються та/або будуються концесіонером у процесі виконання концесійного договору (п. 16 ст. 1) [64]. Відмінність між ГК України та вищезгаданим Законом у підходах до визначення об'єкта концесії можна пояснити тим, що за Законом концесія являє собою форму здійснення державно-приватного партнерства, у той час, як норми ГК України розраховані на більш широке коло правовідносин.

На підставі проведеного дослідження чужого майна як майнового блага та об'єкта господарських правовідносин, а також аналізу поняття майна у сфері господарювання, конкретизовано та узагальнено ознаки чужого майна у сфері господарювання. З урахуванням цих ознак запропоновано визначення чужого майна у сфері господарювання як речей, їх сукупності, матеріальних та нематеріальних цінностей неспоживного характеру, які мають вартісне визначення, наділені господарсько-виробничими властивостями, та залучаються до організації і здійснення господарської діяльності на певному правовому титулі, відмінному від права власності. Обґрунтовано, що на перелік чужого майна переважно впливає як форма власності майна, так і правові титули його використання у сфері господарювання.

1.2. Поняття використання чужого майна у сфері господарювання

Використання чужого майна відбувається у сфері господарювання, тобто у сфері, яка забезпечує суспільство необхідним для задоволення потреб його членів, різноманітних організацій і держави в цілому матеріальними благами, які виникають у результаті переробки дарів природи, вже існуючих матеріальних цінностей – природних багатств зокрема, або виробництва, тобто створення нових матеріальних цінностей, в тому числі з елементами переробки [20, с. 4]. Поняття використання чужого майна у сфері господарювання характеризується багатозначністю цього термінологічного словосполучення, що у певній мірі позбавляє його необхідної точності, стирає межі його спеціального значення, призводить до небажаного

розширеного трактування. Найважливіша проблема об'єктивно обумовлює необхідність її вирішення шляхом розробки визначення поняття використання чужого майна у сфері господарювання. Дослідження змістовних характеристик використання чужого майна у сфері господарювання має не тільки загальнотеоретичне, а й істотне практичне значення, оскільки є важливою умовою підвищення ефективності використання чужого майна у різних галузях економіки.

У ГК України термін «використання» не розкривається, але зустрічається у словосполученнях щодо конкретних видів майна та майнових прав. Так, використання природних ресурсів у сфері господарювання (назва глави 15 ГК України), використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності (назва глави 16 ГК України), відносини пов'язані з використанням (ст. 154), права суб'єктів щодо використання (ст. 152), обов'язки суб'єктів щодо використання (ст. 153) та інші.

Отже, з урахуванням того, що у господарському законодавстві не розкривається зміст використання майна, уявляється доречним в рамках опрацювання поняття «використання чужого майна у сфері господарювання», звернутися до наукових поглядів, які мають місце в економічній та юридичній літературі, у тому числі як на відносини, які виникають у процесі виробництва та відносини, пов'язані з власністю.

В економічній науці термін використання тісно пов'язаний з поняттям економічної власності, яку можна визначити як відносини з приводу використання факторів виробництва та результатів їх функціонування [65, с. 73, 75; 66, с. 26]. В одному з підручників з основ економічної теорії зазначено, що власність не лише юридична, але й економічна категорія. Остання виступає визначальною: саме економічні відносини власності детермінують їхню юридичну форму. Також автор акцентує увагу на взаємозв'язку між економічними та юридичними відносинами, за яких перші виступають як базисні, а юридичні – надбудовні [67, с. 52-53].

У розвиток такого підходу слід звернути увагу на позицію Н.Г. Виговської, яка підкреслює, що в цілому виробляти – означає створювати споживче благо. Але виробляти також означає використовувати виробничі сили, привласнювати засоби

виробництва, організувати виробничий процес та управляти ним. В процесі виробництва встановлюється та відтворюється багато видів різноманітних відносин (технологічні, організаційні, соціальні тощо) [68, с. 64]. При цьому у науковій літературі звертається увага, що серед видів економічних відносин окрім соціально-економічних та організаційно-економічних, важливе місце займають техніко-економічні відносини, які стосуються насамперед виробничо-господарської діяльності та охоплюють питання використання виробничих потужностей галузей та їх складових: заводів, шахт, будівельних майданчиків, тощо, використання сировини, матеріалів, палива, електроенергії [69, с. 46]. Як наголошує Н.Г. Виговська, виробництво, що розглядається як процес соціально-технологічної організації, є господарством, причому в суспільному виробництві воно нерозривно пов'язане з використанням об'єктів власності. Тому саме у суспільному виробництві система господарювання складає єдність з системою власності [68, с. 64].

Подібні думки висловлені О.А. Гриценко, який досліджував економічну теорію прав власності. Зокрема, науковець наводить приклад, що англосаксонська правова традиція розглядає право власності як сукупність прав, що розподілені у різному обсязі між різними суб'єктами. До цього він наводить одинадцять елементів класичного набору правомочностей і акцентує увагу на тому, що наявність хоча б одного з них робить суб'єкта власником [70, с. 95]. О.А. Гриценко наголошує, що специфіка права власності припускає його диференціацію або розщеплювання, що здійснюється відповідно до критерію ефективності [70, с. 98]. Науковець характеризує право використання як можливість вилучення корисних властивостей для себе. Варто погодитися з науковцем у тому, що права власності забезпечують обрання способів використання економічного блага і можливість контролювати їх розподіл шляхом співвіднесення витрат та вигід при їх привласненні [70, с. 95].

У контексті таких поглядів вченими-економістами було запропоновано використання основних фондів розглядати як цілеспрямоване використання засобів праці (будівель, споруд, устаткування, транспорту тощо) в процесі виробництва

матеріальних благ і послуг та у сфері обміну і споживання. При цьому підкреслюється, що раціональне використання основних фондів має велике значення для забезпечення ефективного та інтенсивного розширення відтворення як у масштабі суспільства, так і на рівні галузі, окремих підприємств [71, с. 429].

Отже, термін «використання» базується на понятті економічної власності, яка дозволяє отримувати власнику максимальну вигоду від власне користування майном або передавання майна у користування іншим.

На підставі викладеного та з урахуванням таких тез, як єдність у суспільному виробництві системи господарювання і системи власності та використання майна з метою максимального вилучення корисних властивостей для виробництва, використання майна у сфері господарювання можна визначити як господарське використання майна. Це словосполучення було офіційно використано у преамбулі Закону України «Про оренду державного та комунального майна». І хоча у Законі не розкрито його зміст, виходячи з мети оренди, яка полягає у прискоренні економічного зростання, залученні іноземних і внутрішніх інвестицій, посиленні фінансової спроможності підприємств державної або комунальної власності (ч. 4 ст. 2 Закону), можна робити висновок, що державне і комунальне майно передається в оренду саме для використання у сфері господарювання і здебільшого для здійснення господарської діяльності. Тому використання майна у сфері господарювання та господарське використання майна ймовірно можна розглядати як подібні за змістом поняття.

У рамках подальшого опрацювання поняття використання майна у сфері господарювання доцільно перейти до аналізу здобутків юридичної науки. Наприклад, О.В. Титова пропонує застосовувати поняття використання майна у разі, якщо йде мова про отримання корисних властивостей, вигоди, доходів від майна шляхом реалізації відповідних правомочностей (власника (користування і розпорядження) [2, с. 185]. Схожий підхід запропонований С.В. Романовою, яка вважає, що використання майна – це врегульована нормами права діяльність суб'єктів господарювання, яка

полягає у вилученні і споживанні корисних властивостей відповідних майнових об'єктів та яка безпосередньо спрямована на таке вилучення й споживання [72, с. 130].

Викликає певний інтерес позиція Г.М. Будурової, яка, досліджуючи питання комерційного використання державного майна, робить висновок, що комерційне використання державного майна можна розглядати у широкому та вузькому значенні. У вузькому значенні вона представляє використання державного майна як сукупність дій уповноважених державних органів щодо утримання державою належного їй майна для одержання доходу (прибутку), здійснюється як через залучення об'єктів державної власності у комерційну (підприємницьку) діяльність юридичних осіб публічного права; а у широкому до викладеного також додає використання підприємствами, установами та організаціями усіх форм власності в процесі здійснення господарської діяльності та іншими особами шляхом укладення оплатних договорів (широкий підхід) [57, с. 3].

Узагальнюючи вищевказані підходи до поняття використання майна можна зробити висновок, що пріоритетним є погляд відповідно до якого воно має на меті отримання певних благ (корисних властивостей, доходу, прибутку тощо), для організації та здійснення певного виду господарської діяльності у сфері господарювання. У такому розумінні використання майна відповідає загальному значенню терміну «використовувати», який тлумачиться як застосовувати, вживати що-небудь з користю, користуватися чимось [73, с. 412]. Також можна зазначити, що термін «використання» є досить схожим з терміном «застосування», які з філологічної точки зору можна розглядати як близькі синоніми. Зокрема, під застосуванням розуміють дію або процес, коли людина для досягнення поставленої собі мети вдається до допоміжних засобів або інструментів. У свою чергу, синонімічне поняття «використання», можна застосовувати, коли позначається той самий процес, але потрібно надати трохи інший відтінок. Зокрема, «використання» зазвичай вживається там, де потрібно підсилити значення користі, корисних наслідків для ініціатора застосування [74, с. 123]. Синонімом терміна «використання» можна вважати термін

«експлуатація», який має два значення: 1) привласнення одними людьми продуктів праці інших людей, засноване на приватній власності на засоби виробництва; 2) систематичне використання людиною продуктивних сил (родовищ корисних копалин, залізниць, машин та. ін.) [73, с. 462]. Можна вважати, що у другому значенні термін «експлуатація» відображає економічну сутність терміна «використання».

При цьому, спираючись на все вищевикладене та з урахуванням сфери використання чужого майна – сфери господарювання, можна робити висновок, що використання чужого майна набуває характеру добування з чужих речей господарсько-виробничих властивостей.

Аналіз законодавчих положень дозволяє стверджувати, що термін «використання майна» має достатньо широкий характер застосування. Він вживається щодо майна, яке перебуває у суб'єкта господарювання на праві власності (власне майно), що впливає, зокрема із ст. 320 ЦК України, якою передбачено, що власник має право використовувати своє майно для здійснення підприємницької діяльності, крім випадків, встановлених законом, ст. 191 ЦК України, статей 134, 135 тощо ГК України. Водночас цим терміном позначається і використання майна, яке здійснюється на основі інших, окрім права власності, майнових правах (права оперативного управління, права господарського відання, праві користування та інших майнових правах). Так, на основі ст. 134 ГК України власник має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна, передбачених цим Кодексом.

Крім того, аналізуючи законодавство, звертає на себе увагу одночасне застосування термінів «використання» і «користування». Наприклад, ст. 151 ГК України має назву використання на праві користування; у ст. 292 цього Кодексу визначено, що лізингом є господарська діяльність, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною у виключне користування другій стороні на визначений строк майна, при цьому ч. 3 цієї статті передбачено, що об'єктом лізингу може бути

рухоме та нерухоме майно, призначене для використання як основні фонди. Можна наводити й інші приклади, зокрема, відповідно до ст.191 ЦК України підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. Тому надалі потрібно зосередитися на аналізі співвідношення понять використання і користування, що дозволить уточнити змістовне наповнення поняття використання чужого майна у сфері господарювання.

Як відомо, право користування разом із правом володіння і правом розпорядження становлять зміст права власності, що відображено у ст. 317 ЦК України. По суті, у праві користування реалізується мета права власності, яку можна визначити як здобування або вилучення з речі тієї вигоди, в якій полягає її економічне призначення. Звертаючи увагу на ці характеристики В.О. Мироненко підкреслює, що особа набуває річ (майно) у власність з метою задоволення особистих інтересів. Цей інтерес власника полягає в отриманні вигоди або користі від користування річчю (майном). Саме через користування реалізується призначення речі. Авторка підкреслює, що право користування – це можливість експлуатації речі, здобування з неї корисних властивостей для задоволення не лише особистих, але й суспільних потреб. Ключовим терміном для визначення права користування варто визначити термін «отримання». На цій підставі можна сформулювати основну ознаку права користування, що полягає у можливості власника отримувати (одержувати) користь, корисні властивості від належної йому речі [75, с. 30]. Подібне тлумачення права користування наводиться у судовій практиці. Так, правомочність користування означає передбачену законом можливість використовувати, експлуатувати майно, отримувати від нього корисні властивості, його споживання [76]. Беручи за основу такий підхід, можна зробити висновок, що в такому значенні, коли право користування розглядається як можливість експлуатації речі, здобування з неї корисних властивостей для задоволення суспільних потреб, такий термін у певній мірі співпадає з поняттям використання майна.

Водночас, розглядаючи використання в контексті чужого майна та виходячи з

його тлумачення як добування господарсько-виробничих властивостей для задоволення потреб, які виникають у суб'єкта господарювання під час здійснення господарської діяльності, потрібно пригадати, що таке використання може здійснюватися і на праві користування.

З огляду на це, припустимо право користування розглядати: 1) як правомочність, складову права власності; 2) як окреме речове право, на основі якого може здійснюватися господарська діяльність.

Можна стверджувати, що у першому значенні користування і використання в цілому співпадають. Проте, варто звернути увагу на позицію дослідників, які вказують на певні відмінності між цими поняттями як з філологічної, так і правової точки зору. Так, наприклад, Е.Й. Хан-Піра, порівнюючи зміст двох близьких дій – користування і використання, зазначає, що дієслово користуватися включає до числа своїх значень і значення дієслова використовувати. Проте, між ними існує семантична різниця, не в усіх випадках одне можна замінити іншим [77, с. 114].

К.Є Новохатський звертає увагу, що у розумінні понять «використання» й «користування» істотне значення має правовий аспект. Оскільки користування поряд із володінням і розпорядженням входить до тріади повноважень права власності, то між цими двома поняттями – різний обсяг і характер прав та повноважень [78, с. 4].

До цього варто додати, що право користування виступає видом речових прав на чуже майно, що слідує з глави 32 ЦК України, положень ст. 133 та інших ГК України. У такому разі право користування майном як речове право, на основі якого може здійснюватися господарська діяльність, виступає одним із правових титулів використання чужого майна у сфері господарювання.

Розкриття сутності поняття використання чужого майна у сфері господарювання можна пропонувати здійснити через низку ключових ознак, як-то: суб'єкти, об'єкти, мета, строковість, характер використання, підстави, які авторкою обґрунтовувалися раніше [79, с. 70].

При цьому користувачами чужого майна у сфері господарювання виступають

суб'єкти господарювання. До таких суб'єктів законодавство відносить: 1) господарські організації, до яких належать юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; 2) громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці (ст. 55 ГК України).

Потрібно звернути увагу, що закріплення майна за суб'єктом господарювання на певному правовому титулі є визначальним для реалізації господарської компетенції. Це твердження підкріплюється положеннями ч. 4 ст. 55 ГК України, що суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання, права оперативного управління.

Звертаючи увагу на це положення законодавства, Г.О. Попадинець підкреслює, що воно має принципове значення, оскільки вказує на один з основних критеріїв визначення обсягу господарської компетенції суб'єктів господарювання – речове право на якому майно належить суб'єкту господарювання. Обмеження певних повноважень (прав) суб'єкта господарювання щодо володіння, користування і розпорядження майном або покладення на нього обов'язків, пов'язаних з реалізацією вказаних повноважень, позначається на обсязі його господарської компетенції. Проте право власності (право оперативного управління, господарського відання) складає лише основу правового режиму, на якому базується їх діяльність [80, с. 40].

Торкнувшись питання господарської компетенції, не можна оминати питання її співвідношення з господарською правоздатністю. У цьому питанні найбільш переконливою виглядає позиція А.Г. Бобкової, яка вказує, що наявність господарських прав та обов'язків охоплюється поняттям господарської правосуб'єктності і передбачає конкретні права та обов'язки, що визначені законом (господарська компетенція), та права й обов'язки, які суб'єкт господарювання бере на себе добровільно та закріплює їх у відповідних документах, оскільки вони необхідні

йому для здійснення господарської діяльності (господарська правоздатність) [2, с. 104]. Водночас О.В. Гарагонич вважає, що господарська компетенція – це елемент господарської правосуб'єктності, зміст якого складають господарські права та обов'язки, встановлені законодавством та установчими документами для суб'єктів господарського права певного виду, і наводить ознаки господарської компетенції: 1) вона є елементом господарської правосуб'єктності; 2) її носієм є суб'єкти господарського права; 3) зміст господарської компетенції становлять встановлені законодавством та установчими документами господарські права та обов'язки суб'єкта; 4) господарські права та обов'язки, які становлять зміст господарської компетенції, мають конкретний характер; 5) видовий характер господарської компетенції; 6) статичний характер господарської компетенції [81, с. 96].

В контексті теми дослідження у якості прикладу прав та обов'язків, які охоплюються господарською правоздатністю, можна навести залучення суб'єктами господарювання чужого майна на умовах оренди, лізингу та ін. Зокрема, укладаючи з власником майна (орендодавцем) договір оренди машин та устаткування, яке буде використовуватися орендарем як чуже майно у процесі виробничої діяльності, орендар як суб'єкт господарювання бере на себе добровільно певні права (наприклад, використовувати устаткування для вироблення певної виробничої продукції), а також обов'язки (наприклад, сплачувати орендну плату, використовувати устаткування відповідно до цільового призначення) [82, с. 323-324].

Спираючись на викладене, для конкретизації і узагальнення прав й обов'язків суб'єктів господарювання, які використовують чуже майно (користувачів чужого майна), уявляється, що господарська компетенція цих суб'єктів потребує уточнення на рівні законодавства. Для цього можна запропонувати внести до ГК України відповідні норми, якими встановити права та обов'язки суб'єктів господарювання щодо використання чужого майна. Визначення таких прав та обов'язків потрібно проводити з урахуванням того, що обсяг правомочностей суб'єкта господарювання, який використовує таке майно, вужчий за обсяг правомочностей власника. Серед прав

користувачів чужого майна можна передбачити такі: 1) споживати господарсько-виробничі властивості чужого майна; 2) одержувати доходи від використання чужого майна; 3) вимагати усунення перешкод у використанні чужого майна. Перелік прав не має бути вичерпним, оскільки відповідні права можуть бути передбачені відповідним законом або договором. До обов'язків користувачів чужого майна, відповідно: 1) ефективно використовувати чуже майно на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності; 2) своєчасно вносити плату за використання чужого майна, якщо така плата передбачена; 3) здійснювати використання чужого майна без порушення прав власників та третіх осіб; 4) не погіршувати стан чужого майна під час його використання; 5) виконувати інші обов'язки, які передбачені законом або договором, або впливають із суті використання певного чужого майна.

Реалізації права підприємства на створення філій, представництв, відділень та інших відокремлених підрозділів (ч. 4 ст. 64 ГК України) дозволяє господарській організації розширювати територію своєї діяльності та географічно диверсифікувати виробництво, проте ставить питання можливості виступати відокремленим підрозділом учасниками відносин з використання чужого майна.

У першій редакції ГК України серед суб'єктів господарювання були названі філії та інші відокремлені структурні підрозділи (ст. 55 ГК України у редакції від 16 січня 2003 р.). Проте вказані положення скасовані Законом України від 4 лютого 2005 р. [83]. Згаданим Законом без належних для того підстав і наукового обґрунтування з переліку окремих суб'єктів господарювання було виключено філії та інші відокремлені підрозділи. Основні міркування щодо виключення відокремлених підрозділів з переліку суб'єктів господарювання зводились до того, що усі без винятку організації можуть стати суб'єктами господарювання тільки внаслідок їх реєстрації, проте структурні одиниці господарських організацій не є суб'єктами права, оскільки вони не існують як суб'єкти цивільного обороту, не виступають від свого імені.

Як зазначав В.С. Щербина, зміна ст. 55 ГК України не узгоджується з концепцією Кодексу, оскільки сфера господарських відносин охоплює не лише господарсько-

виробничі, але й організаційно-господарські й внутрішньогосподарські відносини, суб'єктами яких є структурні одиниці господарських організацій. Вилучення з ГК України положення про статус цих суб'єктів, фактично залишило поза правовим регулюванням значну частину відносин у сфері економіки, зокрема, різноманітні відносини між юридичною особою, філією, представництвом тощо [84, с. 1, 6-7].

На думку А.В. Самойленка, цей Закон був фактично присвячений «очищенню» ГК України від норм, що встановлювали або навіть побіжно вказували на наявність власної господарської правосуб'єктності у філій, представництв та інших відокремлених підрозділів (структурних одиниць) господарських організацій [85, с. 66]. При цьому М.П. Руденко висловився, що недосконалість правового регулювання статусу структурних підрозділів є однією із суттєвих причин невизнання їх суб'єктами права окремими представниками юридичної науки [19, с. 8].

На сьогодні правовий статус філій та інших відокремлених підрозділів визначається у загальних рисах. Відповідно до ст. 95 ЦК України, філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій, а представництвом є відокремлений підрозділ, що також розташований поза місцезнаходженням юридичної особи та здійснює представництво і захист її інтересів. У цій статті Кодексу також зазначено, що ці відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і мають наділятися майном тією юридичною особою, яка їх створила.

Розвиток суб'єктів господарювання на певному етапі передбачає відокремлення внутрішніх підрозділів та розподіл між ними функцій виробничого характеру для ефективнішого господарювання суб'єкта в цілому. Кожен підрозділ при цьому не тільки володіє організаційною автономією (господарськими функціями), але також наділяється майном для реалізації покладених на нього завдань.

Податкове законодавство України та міжнародні податкові угоди виділяють відокремлений підрозділ, постійне представництво як самостійний суб'єкт майнових та податкових відносин, які для дотримання покладених на них обов'язків повинні

діяти відповідно до вимог відповідної майнової основи. Майно, яким наділений підрозділ, не є самостійним цілісним майновим комплексом, але являє собою складову частину майнової основи суб'єкта господарювання [86].

Такий погляд пояснюється тим, що діяльність відокремленого підрозділу є складовою частиною усього виробничого процесу суб'єкта господарювання: наприклад, цеху, контори, шахти, складу тощо у складі підприємства. Але є винятки, коли відокремлений підрозділ здійснює самостійний напрям господарської діяльності, не пов'язаний з діяльністю інших підрозділів суб'єкта господарювання: наприклад, до складу автотранспортного підприємства, що надає послуги з перевезення, як відокремлений структурний підрозділ входить автозаправний комплекс або готель. Проте у такому випадку не може вестися мова про цілісний майновий комплекс підрозділу без низки заходів, спрямованих на організаційне оформлення майнової самодостатності підрозділу.

Слід наголосити, що у первісній редакції ГК України філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності, на підставі п. 3 ч. 2 ст. 55 належали до суб'єктів господарювання. Проте це положення було виключено з Кодексу згідно з Законом від 4 лютого 2005 р. [83].

Чинне законодавство України певною мірою регулює організаційне оформлення відокремлених підрозділів суб'єкта господарювання, аналіз практики свідчить про активну участь відокремлених підрозділів у господарських правовідносинах, законодавство про бухгалтерський облік дозволяє таким підрозділам вести окремий баланс, проте порядок наділення їх майном, правовий режим такого майна взагалі не врегульований.

Подібність відносин між підприємством і його відокремленими структурними підрозділами до відносин між власником і державним (комунальним) підприємством дозволяє віднести відокремлені підрозділи до суб'єктів використання чужого майна за умови, що вони мають виділене майно і власний кошторис, окремий банківський

рахунок, окремий баланс, ведуть самостійний бухгалтерський облік.

Характеризуючи об'єкт використання потрібно вказати, що ним виступає чуже майно, визначення якого наведено у попередньому підрозділі.

Наступною ознакою названо мету використання чужого майна, яку можна визначити як досягнення економічних і соціальних результатів шляхом вилучення та споживання корисних властивостей відповідного майна, отримання вигоди, доходів від його використання [79, с. 70].

За економічним змістом вигода – це задоволення, отримане від споживання (користування) матеріальними благами й послугами. Вигода також означає користь, зиск, прибуток. Згідно з економічною енциклопедією, вигода – це отримання певних переваг, додаткового доходу, прибутку [87, с. 233; 71, с. 429]. При цьому економічні та соціальні результати є взаємозумовленими, оскільки економічний результат завжди набуває соціального значення. Досягнення високих економічних показників створює об'єктивні можливості для більш повного задоволення матеріальних потреб, надання сприятливих умов для розвитку господарської діяльності.

Досягнення соціальних результатів можна віднести до опосередкованого ефекту від здійснення господарської діяльності із використанням чужого майна, оскільки будь-яка господарська діяльність здійснюється у сфері суспільного виробництва та її результати спрямовано на задоволення потреб інших учасників суспільних відносин.

Ще однією ознакою використання чужого майна у сфері господарювання можна назвати строковість такого використання. На підставі аналізу законодавства та практики його застосування випливає висновок, що використання чужого майна може мати разовий, тимчасовий або постійний характер. Наприклад, разовий характер може мати використання транспортного засобу для перевезення певного вантажу. Проте на практиці найбільш розповсюдженими є випадки тимчасового використання чужого майна, зокрема строк використання майна на умовах фінансового лізингу має становити не менше року (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про фінансовий лізинг»); строк договору оренди державного та комунального майна не може становити менше п'яти

років, крім випадків, визначених Порядком передачі майна в оренду (ч. 3 ст. 9 Закону України «Про оренду державного та комунального майна») тощо. У деяких випадках законодавцем визначено граничні строки використання майна, як-то строк дії договору оренди об'єкта у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, який перебуває у комунальній власності, не може бути менше двох та більше тридцяти років (ст. 13 однойменного Закону). Використання чужого майна на праві господарського відання та оперативного управління можна вважати постійним використанням, адже конкретних строків здебільшого не встановлюється, а саме використання триває до моменту ліквідації суб'єкта господарювання або прийняття власником рішення про припинення використання, або з певних об'єктивних причин (знищення майна).

Також до ознак віднесено характер використання чужого майна у сфері господарювання, який може виражатися у комерційному або некомерційному використанні, що також пов'язане з метою здійснення господарської діяльності. Прикладами некомерційного використання чужого майна можна назвати діяльність казенних та комунальних некомерційних підприємств, які діють не для отримання прибутку, а для досягнення економічних і соціальних результатів.

Серед ознак використання чужого майна названо підстави використання, які можна представити як сукупність фактичних та юридичних дій, спрямованих на передання і закріплення чужого майна за суб'єктом господарювання на певному правовому титулі. Тут доречно навести думку О.М. Вінник, яка зазначає, що майно за суб'єктами господарювання може закріплюватися на праві власності, праві господарського відання або оперативного управління, називаючи їх основними правовими титулами, та додаткових правових титулах, зокрема праві користування [20, с. 206]. Перелік підстав залучення майна у сферу господарювання наведено у літературі, зокрема, це договори оренди, лізингу, факторингу, комісії, кредиту, позики, агентські угоди та ін., при цьому особливим випадком виділено отримання майна в управління (довірчу власність) [38, с. 195]. До викладеного потрібно додати

речові права на чуже майно, встановлені ЦК України (сервітут, емфітевзис, суперфіцій) та договір концесії, який опосередковує державно-приватне партнерство. В подальших розділах роботи увагу буде зосереджено на аналізі основних та додаткових правових титулів використання чужого майна, серед яких сервітути та договори оренди майна, крім земельних ділянок та інших природних ресурсів, договір лізингу та концесії.

Підсумовуючи викладене, можна запропонувати визначати використання чужого майна у сфері господарювання як сукупності фактичних і юридичних дій суб'єктів господарювання щодо добування з чужих речей господарсько-виробничих властивостей, яке може мати разовий, тимчасовий або постійний характер і здійснюється на підставі певного правового титулу, відмінного від права власності, з метою задоволення економічних і соціальних потреб при організації і здійсненні господарської діяльності.

Під час виготовлення та реалізації продукції, виконання робіт або надання послуг суб'єкт господарювання у межах, визначених законом, на свій розсуд організує використання необхідного для цього майна, у тому числі чужого. Реалізація цього має не тільки внутрішній, а й зовнішній прояв, коли суб'єкт господарювання виступає учасником економічних та юридичних відносин. Таке положення, коли використання чужого майна відбувається у рамках господарських відносин, є об'єктивним проявом організації та здійснення господарської діяльності на що неодноразово зверталася увага у науковій літературі. Так, наприклад, Г.Л. Знаменський, вказує, що господарська діяльність неможлива без вступу її суб'єктами у взаємодію, у господарські відносини [1, с. 65].

Господарські відносини щодо використання чужого майна охоплюються загальним поняттям господарських відносин, які у науці розглядаються як сукупність двох елементів: організаційного (організація виробництва, обігу) і майнового, які є предметом господарського права [88, с. 176]. В свою чергу, О.М. Вінник пропонує під господарськими відносинами розуміти суспільні відносини, котрі виникають у сфері

економіки (господарювання) щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності та (або організації) управління такою діяльністю [20, с. 29]. Позиція науковиці базується на положеннях ГК України і дозволяє стверджувати, що відносини щодо використання чужого майна можуть мати місце в обох видах господарських відносин.

Як правову модель господарських відносин щодо використання чужого майна у сфері господарювання, їхньої ідеальної правової форми виступають господарські праввідносини, які по суті виконують роль проміжної стадії господарсько-правового регулювання, що знаходяться між господарсько-правовими нормами та господарською діяльністю як практичним результатом реалізації цих норм.

Досліджуючи господарські відносини щодо використання чужого майна, наукового опрацювання потребує питання класифікації таких відносин. Відповідно до положень ч. 4 ст. 3 ГК України господарські відносини можуть бути господарсько-виробничими, організаційно-господарськими та внутрішньогосподарськими.

У літературі також запропоновано різні підходи до класифікації господарських відносин, які базуються на положеннях законодавства, наукових результатах науки господарського та інших галузей права.

Так, А.Г. Бобкова підкреслює, що господарські відносини прийнято поділяти на види залежно від кількох підстав. Від суб'єктного складу та сфери існування розрізняють: 1) виробничо-господарські, тобто майнові та інші відносини, які виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності; 2) організаційно-господарські, які представлені відносинами між господарюючими суб'єктами та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю; 3) внутрішньогосподарські відносини, які складаються між структурними підрозділами господарюючого суб'єкта, та відносини господарюючого суб'єкта з його структурними підрозділами у процесі здійснення господарської діяльності та управління нею. Від правового зв'язку суб'єктів господарські відносини поділяють

на: абсолютні та відносні, основна частина яких представлена договірними відносинами. Ще однією підставою для поділу учена називає галузі економіки та сфери управління [2, с.81]. Проте у рамках дослідження найбільший інтерес викликають саме перші два види господарських відносин.

Аналогічний підхід до класифікації господарських відносин запропоновано О.М. Вінник, яка бере за основу поділу характер правовідносин, сферу виникнення, сферу економіки, в якій виникають господарські відносини, а також наявність спеціальних правових режимів (наприклад, щодо лізингової діяльності) [20, с. 29].

Беручи до уваги легальну та доктринальну класифікації господарських відносин, при опрацюванні питання видів господарських відносин щодо використання чужого майна доцільно спиратися на такі критерії як: сфера існування правовідносин та правовий зв'язок суб'єктів господарських відносин (абсолютні та відносні).

Досліджуючи господарсько-виробничі відносини, слід вказати, що ними є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності (ч. 5 ст. 3 ГК України). Термін «господарсько-виробничі відносини» вказує на максимальну наближеність цих відносин до виробничої діяльності суб'єктів господарювання [89, с. 12].

На підставі аналізу положень ГК України можна виділити певні особливості господарсько-виробничих відносин, зокрема й щодо використання чужого майна: (а) коло суб'єктів цих відносин обмежене тільки суб'єктами господарювання; (б) виникнення при здійсненні господарської діяльності; (в) майновий характер.

На останній ознаці варто зупинитися більш детально. В широкому значенні під майновими відносинами розуміють вольові суспільні відносини з приводу належності, використання і переходу нерухомого майна та інших матеріальних благ від одного суб'єкта до іншого. Р.А. Майданик зазначає, що майнові відносини – це відносини з приводу належності (присвоєння) або використання майна – матеріальних і нематеріальних благ (речей), які мають економічну форму товару. [90, с. 86].

Спираючись на це, всі майнові відносини можна умовно поділити на дві групи, а саме: 1) відносини з приводу належності (присвоєння) майна та 2) відносини з приводу використання майна (матеріальних та нематеріальних благ). Відповідно можна стверджувати, що господарсько-виробничі відносини щодо використання чужого майна у сфері господарювання є різновидом майнових відносин, які передбачають використання чужого майна (матеріальних благ).

Водночас слід зазначити, що майнові відносини, щодо використання чужого майна завжди виникають й існують або у зв'язку з перебуванням майна у певної особи (речові відносини), або у зв'язку з переходом чужого майна від однієї особи до іншої (зобов'язальні відносини) і відповідно до цього поділяються на дві групи: речові та зобов'язальні відносини. Так, на думку В.М. Мартина, право користування чужим майном опосередковують інститути речового і зобов'язального права, що дає підстави виділяти речово-правові, зобов'язально-правові та спеціальні види права користування чужим майном [91, с. 5]. При цьому речове право на чуже майно прийнято розуміти як визначену договором або встановлену законом міру можливої поведінки управомоченої особи із здійснення обмежених за обсягом (у порівнянні з правом власності правомочностей речового характеру володіння, користування, розпорядження) стосовно речей, які їй не належать [92, с. 478].

Характеризуючи речові відносини, які регулюються господарським правом, потрібно зазначити, що такі відносини існують у вигляді відносин власності, а також у вигляді відносин володіння, користування і розпорядження чужим майном (право господарського відання, оперативного управління). Речові відносини щодо використання чужого майна у сфері господарювання опосередковують право на річ у статиці, тобто пов'язані з належністю, володінням тим або іншим чужим майном, щодо якого не було укладено договір. Суб'єкт господарювання, який не є власником майна, володіє, користується, та розпоряджається ним відповідно до певного речового права, яке складає основу здійснення ним господарської діяльності.

Натомість через зобов'язальні відносини опосередковують право на чужу річ у динаміці, вони пов'язані з переходом майнових благ від одних суб'єктів до інших, реалізують процес обміну об'єктів господарських відносин. На цьому, зокрема акцентує увагу у своєму дослідженні Н.В. Майка [93, с. 47]. Прикладом зобов'язальних господарських відносин щодо використання чужого майна можуть бути зобов'язальні відносини суб'єктів господарювання, які виникають на підставі таких юридичних фактів, як укладання договору оренди, коли у володіння та користування передаються основні фонди.

У межах господарсько-виробничих відносин та виділенні у їх складі речових та зобов'язальних правовідносин потрібно проаналізувати концепцію поділу правовідносин на абсолютні та відносні. Загальновідомо, що відмінність між абсолютними та відносними правовідносинами полягає у колі осіб, які протистоять уповноваженій особі. В абсолютних правовідносинах уповноваженій особі протистоїть невизначене коло зобов'язаних осіб. Як приклад абсолютних правовідносин наводять речові правовідносини. Натомість у відносних правовідносинах уповноваженій особі протистоїть конкретна зобов'язана особа або особи, такі правовідносини представлені зобов'язальними правовідносинами.

Як зазначає Є.О. Харитонов, абсолютні правовідносини виникають лише за наявності складної юридичної сукупності – норми права, яка містить загальне правило, а також спеціального юридичного факту, що й зумовлює виникнення власне абсолютних правовідносин (як правило, це відносини власності або інші речові права). В той же час потрібно звернути увагу, що Є.О. Харитонов обстоює думку, що абсолютні права не вичерпуються лише речовими правами, а відносні не вичерпуються зобов'язальними [94, с. 77; 95, с. 67].

Подібну точку зору обстоює О.О. Манько, зазначаючи, що в межах речових прав можуть існувати як абсолютні та відносні правовідносини. Виникнення відносних правовідносин при реалізації речового права не свідчить про те, що це право належить

до зобов'язального, воно не втрачає своїх речових властивостей: безпосереднього отримання корисних властивостей від речі шляхом активних дій [96, с.74].

Слід брати до уваги, що у науковій літературі були висловлені й інші точки зору, наприклад, що такий підхід не враховує відмінності абсолютних та відносних прав. Зокрема, як зазначає О.М. Латиєв, одне й те саме право не може діяти одночасно проти всіх і кожного та по відношенню до конкретної особи, вимагати від зобов'язаних суб'єктів пасивної поведінки і, в той же час, зобов'язувати до вчинення позитивних дій. Такий підхід унеможливує чітке розмежування речових і зобов'язальних прав і тягне за собою ряд проблем практичного характеру, пов'язаних із захистом подібного «змішаного» права. [97, с. 85]. Подібно висловлюється В.В. Мазур, який вважає, що дати характеристику структурних елементів таких правовідносин в єдності неможливо. Якщо припустити, що окремо буде аналізуватися структура речової частини цих правовідносин, і окремо зобов'язальної, то змішавши речі та дії як об'єкти таких правовідносин, їх різні суб'єктні склади, можна отримати як результат лише своєрідну «наукову кашу», яка не сприятиме вирішенню проблеми [98, с. 65].

Отже, варто визнати, що не всі науковці підтримують можливість виокремлення абсолютно-відносних правовідносин, оскільки вважають, що у такому разі не враховується відмінність абсолютних та відносних прав, а саме поширення обов'язку на обмежене чи необмежене коло осіб.

Сприйняття їх позиції дозволяє застосувати дихотомічний поділ господарських правовідносин щодо використання чужого майна на абсолютні та відносні, де до першої групи будуть належати правовідносини, які виникають на підставі речових прав (право господарського відання, право оперативного управління), до другої групи слід віднести правовідносини, які виникають на підставі договорів (оренди, лізингу та ін.). Водночас можна висловити припущення, що чітко визначене коло учасників відносного господарського правовідношення (кредитор та боржник у зобов'язанні) у розрізі відносин з використання чужого майна не є бажаним для сфери

господарювання, оскільки не забезпечує вільного користування майном та не гарантує захист прав користувача від третіх осіб.

Викликає інтерес класифікація господарських правовідносин, яка базується на критеріях наявності відповідного правового зв'язку між власником й фактичним користувачем та економічного змісту (майновий/немайновий характер), відповідно до яких господарські правовідносини поділяють на абсолютні (майнові, немайнові), абсолютні з ведення господарської діяльності (майнові, немайнові), абсолютно-відносні майнові [99, с. 16].

При цьому О.П. Віхров вказує, що абсолютні майнові правовідносини виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності суб'єктом господарювання – власником виробництва на основі використання цих засобів. Зміст абсолютних господарських правовідносин обумовлений правами й обов'язками абсолютного характеру суб'єкта у сфері господарювання. Невизначене коло осіб зобов'язані утримуватися від дій, що перешкоджають здійсненню суб'єктом своїх прав (самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність не заборонену законом, самостійно формувати програму діяльності, вибирати постачальників і споживачів, залучати необхідні ресурси, встановлювати ціни на продукцію та послуги відповідно до закону, вільно розпоряджатися чистим прибутком тощо) [100, с. 314]. Науковець пояснює наявність абсолютно-відносних майнових господарських правовідносин тим, що вони опосередковують реалізацію речових прав власників майна у сфері господарювання. О.П. Віхров слушно заявляє, що для економіки характерне здійснення господарської діяльності з використанням залучених засобів виробництва, які передаються власниками іншим суб'єктам господарювання на певній правовій основі (титулі), приділяючи особливу увагу праву господарського відання та оперативного управління [100, с. 314-315]. Також він наводить підстави, на яких виникають абсолютно-відносні господарські правовідносини. Ними найчастіше виступають акти управління господарською діяльністю, проте такими підставами

також можуть бути договори і інші угоди (наприклад, договір оренди тощо), а також інші дії та події згідно до законодавства. [100, с. 315-316].

Прихильницею поглядів щодо наявності абсолютно-відносних господарських правовідносин також виступає Г.М. Будурова. Так, виходячи з критеріїв наявності відповідного правового зв'язку між уповноваженими органами управління та фактичним користувачем та економічного змісту (майновий/немайновий характер), дослідниця пропонує провести класифікацію відносин щодо комерційного використання державного майна на групи абсолютних речових та абсолютно-відносних господарських правовідносин, абсолютних господарських правовідносин з ведення власної господарської діяльності, відносних зобов'язальних господарських правовідносин та немайнових абсолютних господарських правовідносин [57, с. 3].

У межах цього дослідження варто підтримати вищенаведений поділ господарських правовідносин і зазначити, що правовідносини щодо використання чужого майна за певних умов можна віднести до абсолютно-відносних правовідносин, які мають комплексний характер та відносно яких не може бути застосована дихотомія абсолютних та відносних правовідносин [101, с. 136]. Прикладами абсолютно-відносних правовідносин можна назвати використання чужого майна на підставі договорів та зробити висновок, що учасники цих відносин (який передає майно та який його приймає і використовує) виступають зобов'язаними особами один щодо одного (відносні правовідносини), проте суб'єкту господарювання, який використовує чуже майно, протистоїть необмежене коло зобов'язаних осіб щодо користування цим майном (абсолютні правовідносини). Більше того, можна припускати, що у відносинах з використання чужого майна у сфері господарювання, переважають саме абсолютні та абсолютно-відносні правовідносини.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що оскільки в основу класифікації господарських відносин щодо використання чужого майна покладено різні критерії, то одне й те саме правовідношення може одночасно класифікуватися за всіма з них. Наприклад, правовідносини щодо використання чужого майна на основі

права господарського відання є господарсько-виробничими, майновими, абсолютними, речовими. Правовідносини щодо використання чужого майна, що виникають з договору (наприклад, оренди, лізингу тощо) є господарсько-виробничими, майновими, абсолютно-відносними, зобов'язально-речовими. У господарсько-виробничих відносинах майновий елемент проявляється у передачі або в русі певного майна. Частіше за все, такі майнові відносини супроводжуються й організаційними відносинами.

У науковій літературі співвідношення таких понять як майнові та організаційні відносини має досить дискусійний характер, оскільки погляди дослідників є протилежними. Так, одні заперечували проти того, що організаційні відносини на певних етапах свого розвитку можуть перерости в майнові, що вони будуються виключно на засадах «влади і підпорядкування», регулюються нормами адміністративного, фінансового права тощо і не регулюються нормами цивільного права [102, с. 56-57]. Натомість інші відстоювали ту позицію, що організаційні відносини можуть виступати передумовою виникнення майнових відносин [103, с. 42-43].

Вбачається що у рамках дослідження організаційно-господарських відносин щодо використання чужого майна варто взяти за основу точку зору, коли організаційні відносини передують виникненню майнових відносин. У якості підтвердження можна навести положення Закону України «Про оренду державного та комунального майна», де у ст. 1 закріплено, що цей Закон регулює організаційні відносини, пов'язані з передачею в оренду майна, що перебуває в державній та комунальній власності, майна, що належить Автономній Республіці Крим, а також передачею права на експлуатацію такого майна.

Організаційно-господарськими відносинами визначено відносини, які складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (ч. 6 ст. 3 ГК України). У науковій літературі управління господарською діяльністю

визначається як комплекс необхідних заходів, що реалізуються на підставі права власності на майно, на базі якого провадиться господарська діяльність, або делегованих повноважень із метою ефективного її здійснення (збільшення доходу від використання такого майна, збільшення вартості та/або кількості майна, досягнення певного соціально-економічного ефекту). В господарському праві йдеться саме про господарське управління, яке реалізується не через систему адміністративних відносин, спрямованих на захист публічного інтересу, як це має місце в адміністративному праві, а через систему організаційно-господарських відносин [104, с. 124]. При цьому теорія господарського права суб'єктом організаційно-господарських повноважень визнає такого суб'єкта господарських правовідносин, який здійснює управління господарською діяльністю суб'єктів господарювання та/або регулювання (складовою яких є контроль) за наявності для цього правових підстав та фактичних можливостей.

За визначенням О.П. Віхрова, управління господарською діяльністю – це цілеспрямована діяльність із організації забезпечення господарювання відповідно до вимог суспільного господарського порядку, що здійснюється на всіх рівнях національної економічної системи органами державної влади та органами місцевого самоврядування, які наділені господарською компетенцією, а також громадянами, громадськими й іншими організаціями, що є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності [105, с. 102]. В свою чергу В.В. Титов вважає, що правомочність управління проявляється у наданих власнику законом можливостях визначати напрями, способи та перспективи використання приналежного йому майна [106, с. 11].

Безпосередньо управління майном характеризує В.Д. Кім, на думку якого це право власника вирішувати, як і ким його річ може бути використана [107, с. 6].

Таким чином, управління господарською діяльністю безпосередньо пов'язане з питанням реалізації правомочностей власника щодо використання належного йому майна, у тому числі у випадку передання цього майна іншим суб'єктам

господарювання для його використання. Щодо використання чужого майна прояв управління господарською діяльністю як складової організаційно-господарських відносин має місце при визначенні меж використання майна, здійснення власником контролю за його використанням.

Наступною групою господарських відносин є внутрішньогосподарські відносини (ч. 7 ст. 3 ГК України). Надаючи характеристику внутрішньогосподарським відносинам, В.К. Мамутов вказує, що це той різновид господарських відносин, які виникають безпосередньо у внутрішній виробничій сфері підприємств та інших господарських організацій, їх суб'єктами стають саме внутрішні підрозділи підприємств (цехи, виробництва тощо). Вони вступають у відносини між собою, а також із господарюючим суб'єктом у цілому, до складу якого вони входять. Права та обов'язки учасників внутрішньогосподарських відносин, як правило, визначаються локальними нормативними актами суб'єктів господарювання. Не виключається також можливість укладення внутрішньогосподарських договорів [108, с. 18].

Оцінюючи внутрішньогосподарські відносини, М.П. Руденко підкреслює, що питання, на якому речовому праві майно закріплюється за відокремленим підрозділом взагалі не повинно ставитись. Речове право притаманне суб'єкту господарювання у цілому, а не окремим його структурним підрозділам, адже за вказаними суб'єктами внутрішньогосподарських відносин майно лише закріплюється та обліковується з метою його використання у господарській діяльності, і вони не мають права розпоряджатися ним. Юридичну долю такого майна визначає суб'єкт господарювання в особі уповноважених органів [19, с. 117].

З висловленою думкою можна погодитися лише частково і тільки щодо невідокремлених підрозділів підприємства. Проте наділення відокремлених підрозділів майном, передбачає, що у них виникають правомочності володіння та користування як обов'язкова передумова виконання цими підрозділами своїх функцій. А це як раз і породжує питання про правовий титул використання ними майна суб'єкта господарювання.

Слід зазначити, що ст. 132 ГК України у попередніх редакціях визначалися особливості правового статусу відокремлених структурних підрозділів, серед яких і наділення майном на праві оперативного використання чи іншому речовому праві, передбаченому законом. При цьому на підставі ч. 2 ст. 138 ГК України обсяг майнових правомочностей у межах права оперативного використання майна визначався господарською організацією, до складу якої входить відокремлений структурний підрозділ. Проте статті 132, 138 було виключено з ГК України відповідно до Закону від 4 лютого 2005 року. Це не можна вважати доцільним з точки зору практики господарських відносин, оскільки відокремлені підрозділи можуть бути учасниками внутрішньогосподарських відносин (ч. 7 ст. 3 ГК України), тому необхідно визначити правовий титул, на якому господарська організація передає йому майно. Уявляється, що таким титулом може бути оперативне використання майна, увагу якому буде приділено у наступних підрозділах роботи.

Отже, на підставі дослідження здійснено розмежування понять використання майна та користування майном. Розкрито сутність поняття використання чужого майна у сфері господарювання через низку ключових ознак, як-то: суб'єкти, об'єкти, мета, строковість, характер та підстави використання, у межах яких обґрунтовано включення до суб'єктів відокремлених підрозділів господарської організації, а також разовий, тимчасовий або постійний характер використання чужого майна.

Запропоновано визначення використання чужого майна у сфері господарювання як сукупності дій фактичного і юридичного характеру, що здійснюються суб'єктами господарювання у вигляді залучення до господарської діяльності на підставі певного правового титулу, відмінного від права власності, чужого майна та отримання від нього корисних властивостей з метою задоволення економічних і соціальних потреб.

Додатково аргументовано, що використання чужого майна має господарсько-правову природу, в ньому поєднані виробничо-господарські та організаційно-

господарські відносини, та що ці відносини набувають характеру, переважно, абсолютних чи абсолютно-відносних правовідносин.

1.3. Правова основа використання чужого майна у сфері господарювання

Ефективність використання чужого майна у сфері господарювання у значній мірі визначається станом правової основи, її внутрішньою узгодженістю, сталістю та одночасною гнучкістю, здатністю адекватно відобразити реальні економічні відносини у цій сфері господарювання, задовольняти потреби учасників відносин щодо використання чужого майна, забезпечувати необхідні напрями розвитку цих відносин. Практичний досвід використання чужого майна у сфері господарювання показує, що відповідність правової основи реальним потребам учасників господарських відносин має важливе значення, оскільки саме від неї розгортається ланцюг всіх інших юридичних явищ, які мають місце у цій сфері.

Розпочинати дослідження правової основи використання чужого майна у сфері господарювання потрібно із з'ясування розуміння самого поняття.

Термін «правова основа» є доволі вживаним у законодавстві, науці, практичній площині. Так, у законах України «Про Збройні Сили України» (ст. 2) [109], «Про державну прикордонну службу України» (ст. 4) [110], «Про Національну поліцію» (ст. 3) [111], «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 3) [112] та деяких інших правова основа представлена Конституцією України, переліком інших законів та нормативно-правових актів, на підставі яких діє відповідний орган або здійснюється діяльність.

Питання правової основи, або частіше нормативно-правової основи, досліджували представники науки господарського, цивільного, адміністративного та інших галузей права. Здебільшого, запропоновані тлумачення правової основи пов'язані з аналізом нормативно-правових актів, які регулюють відносини у певній сфері суспільних відносин (сфері культури, оперативно-розшукової діяльності, посередницької діяльності у страхуванні тощо). Так, правовою основою забезпечення

економічної безпеки держави є сукупність нормативно-правових актів, які мають встановлювати та регулювати відносини між усіма суб'єктами забезпечення економічної безпеки [113, с. 48].

На підставі аналізу різних наукових робіт, де було запропоновано ті чи інші підходи до поняття правова основа, В.А. Волков робить висновок, що наукова спільнота та законодавець під правовою основою (нормативно-правовою основою) в більшості випадків розуміють сукупність нормативно-правових актів, які регулюють діяльність певного державного органу, або здійснення будь-якої соціально значущої діяльності [114, с. 118]. Натомість Ю.О. Назаренко під правовою основою пропонує розглядати сукупність правових норм, що регулюють відповідні суспільні відносини, і конкретизує, що зазначені норми набувають зовнішнього виразу, насамперед, у формі нормативно-правових актів [115, с. 172].

Для розкриття поняття правової основи представляють інтерес узагальнення, зроблені К.Л. Бугайчук, а саме, що дослідники під правовою основою розуміють або систему нормативно-правових актів, на підставі яких здійснюється суспільно значуща діяльність органів держави, або сукупність правових норм, які встановлюють правила поведінки фізичних чи діяльності юридичних осіб [116, с. 126]. Отже, оцінюючи підходи до розуміння правової основи, можна помітити, що вона визначається через певні джерела права (нормативно-правові акти) або через сукупність самих правових норм. Цікаво, що у підсумку дослідження К.Л. Бугайчук пропонує визначати правову основу діяльності Національної поліції України як «сукупність правових норм, які закріплені у національних та міжнародних актах...» [116, с. 129].

Такий підхід до розуміння правової основи, заслуговує на підтримку, а дотримання цього підходу при розкритті правової основи використання чужого майна у сфері господарювання дозволить охопити різні джерела права, які містять норми, спрямовані на регулювання відносин у цій сфері.

Левову частку правової основи використання чужого майна у сфері господарювання складають нормативно-правові акти. Динамічний розвиток

господарських відносин, й відносин з використання чужого майна, зміна суспільного призначення та функціональної спрямованості використання державного і комунального майна призвели до модифікації нормативно-правових актів, що регулюють відносини у цій сфері. Тому інтерес становить історичний аналіз розвитку нормативно-правової основи використання чужого майна у сфері господарювання.

Перші кроки в розробці національного законодавства з питань регулювання господарських відносин щодо використання чужого майна співпадають з початком розбудови України як незалежної держави. Так, прийняття Україною 3 серпня 1990 р. Закону «Про економічну самостійність Української РСР» дозволило визначити не тільки основні засади відносин власності в Українській РСР, а й головні напрями державного управління народним господарством [117].

У цей період і до 1 січня 2004 р. продовжував діяти ЦК Української РСР, яким було встановлено, що майно, закріплене за державними організаціями, перебуває в оперативному управлінні цих організацій та визначено обсяг повноважень цих організацій (ст. 87-1), а також закріплено право державних організацій розпоряджатися сировиною, паливом, матеріалами, готовою продукцією та іншими оборотними засобами відповідно до цільових призначень цих засобів і згідно із затвердженим планом (ст. 92) [118].

Положення ЦК Української РСР багато у чому не відповідали об'єктивним вимогам розвитку господарських відносин в ринкових умовах, обмежували можливість залучення чужого майна, зокрема державного та комунального, у сферу господарювання. Тому за короткий проміжок часу були прийняті закони, які стали початком формування нової правової основи використання чужого майна у цій сфері.

Важливим кроком на цьому шляху стало прийняття 7 лютого 1991 р. Закону України «Про власність» (втратив чинність) [119]. Цим законом були визначені правові титули використання майна державними підприємствами та установами. Так, згідно ст. 3 Закону майно, яке є державною власністю і закріплене за державним підприємством, належить йому на праві господарського відання. Визначальними для

розвитку права господарського відання можна вважати також положення цієї статті, згідно з якими державне підприємство, здійснюючи право господарського відання, володіє, користується та розпоряджається майном, вчиняючи щодо нього будь-які дії, які не суперечать закону та цілям діяльності підприємства. До права господарського відання застосовуються правила про право власності. За ст. 39 цього Закону за державною установою майно закріплювалося на праві оперативного управління, яке надавало установі у випадках передбачених законодавством здійснювати господарську діяльність та самостійно розпоряджатися доходами від такої діяльності і майном придбаним за рахунок цих доходів. Отже, це був певний крок лібералізації правового режиму майна публічних установ [120, с. 114].

Сприйняття цієї правової категорії в українському законодавстві сприяло розмежуванню права власності держави і права державного підприємства, державної установи щодо виділеного йому майна.

Наступним нормативно-правовим актом, який сприяв розвитку майнових відносин у сфері господарювання на засадах ринкової економіки, став Закон України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р. (втратив чинність, крім ст. 4) [121], і у якому серед принципів підприємницької діяльності значився принцип залучення і використання матеріально-технічних, фінансових природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонено або не обмежено законодавством (ст. 8).

Особливе значення для формування правової основи використання чужого майна у сфері господарювання мало прийняття 27 березня 1991 р. Закону України «Про підприємства в Україні» (втратив чинність) [122]. Окремий розділ цього Закону було присвячено майну підприємства, в якому відбулася легалізація терміну «використання майна» (ст. 10 Закону). Об'єктивна необхідність виокремлення, крім права власності, інших речових прав на майно, стало підставою закріплення у цьому Законі положення, що майно підприємства належить йому на праві власності, повного господарського відання або оперативного управління з конкретизацією обсягу правомочностей державного підприємства щодо володіння, користування і

розпорядження закріпленим за ним майном. Певні положення цього закону поширювались на казенне підприємство, яке мало право розпоряджатися закріпленим за ним на праві оперативного управління майном державної власності, яке належить до основних фондів підприємства, лише з дозволу органу, уповноваженого управляти державним майном. Особливості розпорядження іншим майном такого підприємства могли визначатися у статуті.

Важливе значення для розвитку відносин з використання чужого майна у сфері господарювання мали положення ч. 5 ст. 10 цього Закону, згідно з якими підприємству, якщо інше не було передбачено законодавством та його статутом, було надане право продавати і передавати іншим підприємствам, організаціям та установам, обмінювати, здавати в оренду, надавати безоплатно в тимчасове користування або в позику належні йому будинки, споруди, устаткування, транспортні засоби, інвентар, сировину та інші матеріальні цінності, а також списувати їх з балансу.

Пізніше вищенаведені положення Закону України «Про підприємства в Україні» було покладено в основу розробки норм ГК України щодо правового режиму майна у сфері господарювання.

Ринкові перетворення та розвиток підприємництва вимагав врегулювання питань використання суб'єктами господарювання державного і комунального майна. Відповіддю на потреби практики стало прийняття 10 квітня 1992 р. Закону України «Про оренду державного та комунального майна» (втратив чинність) [123], у преамбулі якого значилося, що він покликаний забезпечити підвищення ефективності використання державного та комунального майна шляхом передачі його в оренду фізичним та юридичним особам. Предметом регулювання цього нормативно-правового акту стали окрім організаційних відносин, пов'язаних з передачею майна, також майнові відносини між орендодавцями та орендарями щодо господарського використання майна. Тобто законодавець метою спеціального закону визначив

ефективне використання державного та комунального майна, а також ввів в обіг таке словосполучення як «господарське використання майна».

Прикладом нормативно-правових актів, які безпосередньо визначають правовий режим майна у різних сферах господарювання, стало прийняття у цей період Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21 вересня 1999 р., який у ст. 3 визначає особливості режиму військового майна [124]. Ним передбачено, що військове майно закріплюється за військовими частинами Збройних Сил України на праві оперативного управління. Військові частини використовують закріплене за ними військове майно лише за його цільовим та функціональним призначенням.

Конкретизація положень правового режиму та умов використання військового майна знайшло відображення у Законі України «Про господарську діяльність у Збройних силах України» від 21 вересня 1999 р., за яким військові частини наділені правом передавати певне закріплене за ними рухоме та нерухоме військове майно в оренду юридичним і фізичним особам [125]. Така передача здійснюється виключно на конкурсній основі з дотриманням вимог, встановлених Законом.

Серед законів, які регулювали використання у сфері господарювання чужого майна, також потрібно назвати Закон України «Про лізинг» від 16 грудня 1997 р. [126]. З прийняттям цього закону лізинг було виокремлено з широкої категорії оренди як самостійну підставу використання чужого майна, що можна було б розцінювати позитивно, як би не критика з боку фахівців. Зокрема, О.Ю. Дудчик зазначала, що хоча основні положення закону відповідали теорії лізингу, проте можливості застосування цього документа досить обмежені, й ті компанії, які ще до 1997 р. могли розвивати свою лізингову діяльність, після прийняття закону, стояли перед перспективою її згорання. Як результат, після введення в дію Закону за рівнем розвитку лізингових взаємовідносин держава відкотилася десь на рівень 1990 року [127, с. 153].

На формування правової основи також вплинуло прийняття Закону України «Про концесії» від 16 липня 1999 р. (втратив чинність), яким визначалися правові

засади регулювання відносин концесії державного та комунального майна, умови і порядок її здійснення з метою підвищення ефективності використання такого майна і забезпечення потреб громадян України у товарах (роботах, послугах) [128]. Поряд із ним 14 грудня 1999 р. було прийнято Закон України «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг» (втратив чинність) [129].

Упорядкуванню відносин з використання комунального майна як чужого сприяло прийняття Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., яким визначено повноваження органів місцевого самоврядування. Зокрема, згідно з ч. 5 ст. 60 ці органи від імені та в інтересах територіальних громад здійснюють правомочності з володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності, виконують усі майнові операції, можуть передавати об'єкти права комунальної власності у постійне або тимчасове користування юридичним та фізичним особам, укладати договори в рамках державно-приватного партнерства, у тому числі концесійні договори, здавати їх в оренду, продавати і купувати, використовувати як заставу, вирішувати питання їхнього відчуження, визначати в угодах та договорах умови використання й фінансування об'єктів, що приватизуються та передаються у користування і оренду. У Законі також встановлено перелік питань стосовно об'єктів комунальної власності, які приймаються виключно на пленарних засіданнях відповідної ради (п. 19 ч. 1 ст. 43 Закону).

На первісному етапі розвитку правової основи у врегулюванні певних відносин з використання чужого майна відігравали типові документи, які розроблялися і затверджувалися на виконання законодавчих вимог. Наприклад, на виконання положень ст. 39 Закону України «Про підприємства» постановою КМУ від 16 червня 1998 р. № 914 був затверджений Типовий статут казенного підприємства [130]. Станом на сьогодні зазначена постанова Уряду є чинною в редакції від 11 жовтня 2002 р., не дивлячись на втрату чинності самим Законом.

Також на виконання положень попереднього Закону України «Про оренду державного та комунального майна» ФДМ України наказом від 23 серпня 2000 р.

затвердив Типовий договір оренди цілісного майнового комплексу державного підприємства (структурного підрозділу підприємства); Типовий договір оренди індивідуально визначеного (нерухомого або іншого) майна, що належить до державної власності; Примірний договір про відшкодування витрат балансоутримувача на утримання орендованого нерухомого майна та надання комунальних послуг орендарю [131].

На підставі ч. 4 ст. 9 Закону України «Про концесії» КМУ мав право затверджувати типові концесійні договори для здійснення певних видів концесійної діяльності. Реалізуючи надане право, Уряд у 2000 році затвердив Типовий концесійний договір [132]. Проте 19 грудня 2019 р. ця постанова втратила чинність.

Правом затвердження типових договорів наділені й органи місцевого самоврядування. Так, рішенням Чернігівської обласної ради № 47-16/VII від 20 грудня 2018 р. затверджено Типовий договір оренди нерухомого майна, що належить до спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст Чернігівської області [133].

Слід зазначити, що за чинним законодавством затвердження подібних типових договорів або типових статутів не передбачено.

Отже, підсумовуючи проведений ретроспективний аналіз першого етапу становлення правової основи використання чужого майна у сфері господарювання можна зробити такі узагальнення. По-перше, правові норми, які містилися у законах України «Про власність», «Про підприємництво», «Про підприємства» та ін., прийняті у період з 1991 по 2003 рік (до набуття чинності ГК України) стали по суті прологом формування правової основи використання чужого майна, оскільки сама система майнових відносин суб'єктів господарювання потребувала закладення нових (ринкових) основ її функціонування. По-друге, було закріплено основні правові титули використання майна, як-то: право власності, право господарського відання та право оперативного управління, закладено законодавчі підвалини для використання чужого майна на додаткових правових титулах (праві користування на підставі договорів оренди, концесії та лізингу). По-третє, у цей період створено та посилено

тенденцію для окремого законодавчого регулювання оренди державного і комунального майна.

Визначальне значення для формування сучасної правової основи використання чужого майна у сфері господарювання мало прийняття ГК України. У цьому кодифікованому акті розділ III, який складається з п'яти глав, присвячено майновій основі господарювання.

Основоположною для формування законодавчих засад використання чужого майна у сфері господарювання потрібно визнати ст. 133 ГК України, якою встановлюється правовий режим майна суб'єктів господарювання. Так, у цій статті закріплено, що основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять право власності, право господарського відання, право оперативного управління, а також, що господарська діяльність може здійснюватися й на основі інших речових прав (права користування та ін.). Тобто положення цієї статті не тільки закріплюють можливість суб'єктів господарювання здійснювати господарську діяльність з використанням чужого майна, але й створюють підґрунтя для правових титулів його використання.

В інших статтях глави 14 Кодексу містяться положення щодо права власності (ст. 134), права господарського відання (ст. 136), права оперативного управління (ст. 137), закріплено загальні положення щодо майна у сфері господарювання (ст. 139) та інші базові положення щодо майнової основи господарювання. З аналізу Кодексу можна зробити висновок, що право господарського відання та право оперативного управління є основними речовими правами для підприємств державної і комунальної власності (ст.ст. 22, 24, 73-78 та ін.). Ці речові права поряд із правом власності лежать в основі реалізації господарської компетенції суб'єктів господарювання (ст. 55).

В контексті правової основи використання чужого майна мають значення положення ГК України щодо оренди, у тому числі державного та комунального майна (ст.ст. 283-291) і лізингу (ст. 292), оскільки ними закріплюються засади та

визначається вектор подальшого розвитку правової основи використання чужого майна на праві оренди або лізингу.

Важливу роль для користувачів чужого майна, відіграють положення ст. 20 ГК України, у якій закріплено способи захисту прав суб'єктів господарювання. Певне значення для регулювання відносин використання чужого майна мають й інші положення ГК України (щодо укладання та виконання господарських договорів, господарсько-правової відповідальності та деякі інші).

Слід зазначити, що зміни, які вносяться до ГК України, справляють неоднозначний вплив на регулювання відносин використання чужого майна у сфері господарювання. Так, до ст. 136 ГК України було внесено зміни, згідно з якими до підстав для використання майна на праві господарського відання включено договір [134]. Проте зміни до ст. 55 щодо виключення відокремлених підрозділів з переліку суб'єктів господарювання та виключення з Кодексу статей 132 і 138 призвели до того, що на тепер не визначений правовий титул використання майна такими підрозділами.

Також можна погодитися з критикою норми ст. 137 ГК України, якою власнику майна надане необмежене право вилучати майно у суб'єкта господарювання, яким він користується на праві оперативного управління [89, с. 257].

Відносини з використання чужого майна у сфері господарювання також регулюються положеннями нормативно-правових актів інших галузей законодавства, зокрема, цивільного. Прийнятий одночасно з ГК України, ЦК України містить главу, в якій зосереджено положення про речові права на чуже майно (глава 30 розділу II Книги III ЦК України). Згідно зі ст. 395 ЦК України до речових прав на чуже майно належать: право володіння; право обмеженого користування (сервітут); право забудови земельної ділянки (суперфіцій); право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис). Подальші глави цього розділу ЦК України встановлюють особливості окремих речових прав на чуже майно, серед яких окремої уваги заслуговує глава 32 щодо права користування чужим майном. Фактично, у ній закріплено положення про сервітути.

Згідно ст. 401 ЦК України сервітут може бути встановлений щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів або іншого нерухомого майна для задоволення потреб осіб, що не можуть бути задоволені в інший спосіб. Сервітут є класичним правом на чужу річ, його сутність полягає у обмеженому користуванні річчю у межах та спосіб, встановлених законом чи договором між сервітуарієм та власником речі.

Вагоме значення для практики має норма ст. 396 ЦК України, якою гарантоване право особі, що має речове право на чуже майно, на захист цього права, зокрема й від власника майна, у формі та способами, встановленими для захисту права власності. Відповідно, норми щодо захисту права власності зосереджено у главі 29 ЦК України.

Слід зазначити, що положення ЦК України щодо прав на чуже майно неодноразово піддавалися критиці з боку дослідників, серед яких багато хто звертає увагу на безсистемний та хаотичний характер формування переліку речових прав у цивільному законодавстві та продовжує дискусії стосовно переліку речових прав, в тому числі прав на чужі речі [135, с. 29].

В свою чергу, Г.Г. Харченко висловлює думку, що положення про речові права на чуже майно у ЦК України мають лише символічне значення, оскільки включають у себе тільки дві статті (ст.ст. 395, 396), одна з яких закріплює перелік речових прав, а друга взагалі має бланкетний характер і стосується захисту обмежених речових прав за аналогією захисту права власності. Автор робить висновок, що знову постає давня проблема вітчизняної цивілістики, коли правом власності підмінюється все речове право. Штучне підтримання дихотомії систематики речових прав не відповідає ані самій природі цих прав, ані вимогам сьогодення [136, с. 61].

На думку І.Ф. Севрюкової, положення ЦК України щодо можливості встановлення інших речових прав законом (ч. 2 ст. 395) є спірним, оскільки Кодекс не встановлює *numerus clausus* речових прав, а передбачає можливість їх моделювання надалі в інших законодавчих актах. Авторка вважає, що виникнення нових видів речових прав має бути доведено, виправдано розвитком економічних і соціальних суспільних відносин, відповідати основним принципам, ознакам і положенням

речового права, із урахуванням їх видів, змісту тощо, зазначених у ЦК України. Система речового права, визначена в цивільному законодавстві України, а також відповідні правові принципи, на яких вона засновується, потребують удосконалення і доопрацювання, узгодження і нових підходів з урахуванням досвіду розвитку системи речового права в сучасних законодавствах європейських країн [137, с. 246-247].

Найбільший інтерес представляє позиція І.В. Спасибо-Фатєєвої, яка зазначає, що регулювання речових відносин є одним із найважливіших напрямів для ЦК та ГК України. Порівнюючи відповідні положення Кодексів, науковиця робить висновок, що ГК України не дотримується термінології ЦК України (права на чужі речі) та дещо переінакшує їх найменування, узагальнено називаючи їх правами володіння та користування без урахування нюансів їх системного поділу. І.В. Спасибо-Фатєєва робить висновок, що ситуація з регулювання речових прав в Україні є складною та заплутаною. Цілком зрозуміло, що причиною тому є не лише неузгодженість ЦК та ГК України, а й відсутність чіткої концепції реформування відносин публічної власності та їх узгодження з відносинами приватної власності. Тому саме це має бути пріоритетом для законодавця в найближчий час [138, с. 60-61, 67].

Удосконалення правової регламентації речових прав може здійснюватися з урахуванням прогресивного зарубіжного досвіду, особливо з огляду на те, що серед вітчизняних науковців багато хто його досліджує. Так, Д.О. Кісанов, проаналізувавши правове регулювання речових прав у Німеччині, робить висновок, що німецьке речове право впливає на відносини, які виникають у власника речі відносно інших осіб. Зобов'язальне право, на відміну від речового права, регулює відносини між особами як учасниками певної домовленості. Об'єднуючим елементом зобов'язального та речового права згідно Німецького цивільного Уложення виступають випадки, коли норми зобов'язального та речового права діють відносно певних осіб (наприклад, про право вимоги майна власником у володільця) [139, с. 188].

Д.О. Кісанов також проаналізував регулювання речових прав за французьким законодавством, на підставі чого з'ясував, що речові права належать до майнових

прав. Речовим визнається право, що дає його носію пряму і безпосередню владу над річчю (*jus in re*), здійснювану без посередництва іншої особи. Речові права поділяються на: 1) основні речові права та 2) побічні (придаткові) речові права. Назва останніх походить від того, що вони завжди додаткові до зобов'язального права. Також Д.О. Кісанов підкреслює, що логічною основою французького речового права є його принципи, які грають набагато більшу роль, ніж класифікація суб'єктивного права як речового, проте у сучасних реаліях абсолютне дотримання принципів не уявляється можливим [140, с. 65].

Загалом підтримуючи думку щодо необхідності удосконалення правової основи використання чужого майна та з урахуванням того, що у практиці, зокрема, судовій, положення обох Кодексів застосовуються системно (наприклад, називаючи види речових прав на чуже майно, наводять положення ст. 395 ЦК України та ст.ст. 136, 137 ГК України) варто висловити думку, що саме у ГК України мають бути зосереджені норми, спрямовані на правову регламентацію всіх відносин щодо використання чужого майна у сфері господарювання. А.А. Присяжнюк обґрунтовує таку думку тим, що зазначає, що за сучасного розширення кола та інтенсифікації господарських відносин, ЦК України не в змозі охопити весь спектр цих відносин, оскільки він є кодексом приватного права. Тому не можна зменшувати роль та призначення ГК України [141].

Отже, після набуття чинності ГК та ЦК України можна вести мову про новий етап формування правової основи використання чужого майна у сфері господарювання. При цьому розвиток господарських відносин у цій сфері демонстрував застарілість норм певних законів, їх неактуальність та/або неможливість задовольнити потреби учасників відносин.

Наприклад, практика застосування Закону України «Про лізинг» сукупно з аналізом стану лізингових відносин показали, що надто жорсткі законодавчі умови здійснення лізингу, відсутність реальних податкових заохочень, роблять лізинг надто непривабливим для потенційних лізингодавців. Це стало підставою для внесення змін

та доповнень до цього нормативно-правового акту, який було викладено у новій редакції шляхом прийняття Закону України «Про фінансовий лізинг» [142].

Подальший розвиток відносин використання державного та комунального майна, накопичення практики передачі його для використання, зумовили розробку спеціального закону, спрямованого на забезпечення підвищення рівня ефективності використання державного та комунального майна. Ним став Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 р., спрямований на вирішення завдання вдосконалення правового регулювання у сфері управління об'єктами державної власності, забезпечення збереження та підвищення ефективності управління об'єктами державної власності [143]. Ним закріплено об'єкти державної власності, встановлено органи управління об'єктами державної власності та їх повноваження, визначено інші важливі питання у цій сфері.

Позитивний вплив на розвиток правової основи використання чужого майна на підставі договору оренди стало прийняття законів України «Про особливості передачі в оренду об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності» від 21 жовтня 2010 р. та «Про особливості оренди чи концесії об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності» від 8 липня 2011 р. [61; 144]. Ці закони мають важливе значення для забезпечення належного рівня правового регулювання використання державного або комунального майна у сферах, які відіграють значну роль у забезпеченні життєдіяльності суспільства.

До правової основи використання майна у сфері господарювання належать норми Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 р. [37]. Згідно з цим Законом не тільки право власності, а й інші речові права на нерухоме майно підлягають державній реєстрації, тобто офіційному визнанню і підтвердженню державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Перелік похідних від права власності речових прав на чуже нерухоме майно, виникнення яких підлягає легалізації, закріплений ст. 4 цього Закону. Серед них названо право користування (сервітут), право господарського відання, право оперативного управління, право користування (найму, оренди) будівлею або іншою капітальною спорудою (їх окремою частиною), що виникає на підставі договору найму (оренди) будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини), укладеного на строк не менш як три роки, інші речові права відповідно до закону. Окремими розділами цього Закону визначено загальний порядок реєстрації речових прав на нерухоме майно (розділ IV) та особливості державної реєстрації прав (розділ V). При цьому розділ V наприкінці 2019 року поповнили статтею 29-1, якою закріплені особливості державної реєстрації речових прав на об'єкти державно-приватного партнерства, у тому числі об'єкти концесії, та земельні ділянки, необхідні для здійснення державно-приватного партнерства, у тому числі концесії.

Слід звернути увагу, що у переліку ст. 4 цього Закону право управління (користування, експлуатація) об'єктом концесії окремо не виділене, тому, мабуть, належить до «інших речових прав відповідно до закону».

Варто погодитися з П.Ф. Кулиничем, який наголошував, що таким чином було зафіксоване проходження важливого, рубіжного етапу на шляху формування в Україні нової, цивілізованої системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно [145, с. 37]. В оцінці значення цього закону можна поділяти думку й О.А. Мартинюк щодо того, що реєстрація речових прав на нерухоме майно виступає складовою частиною правового режиму нерухомості, сприяє реалізації мети захисту майнових прав учасників обороту нерухомості [146, с. 176].

Отже, другий етап (2004-2014 роки) формування правової основи використання чужого майна у сфері господарювання, характеризується, передусім, якісним реформуванням господарського законодавства, вирішенням завдання щодо унормування досить складної системи господарських майнових відносин на основі кодифікованого акту – ГК України, забезпечення реалізації інтересів безпосередніх

учасників господарських відносин з використання чужого майна, у тому числі орієнтованих на задоволення загальносуспільних потреб шляхом ефективного використання державного та комунального майна. Також на цьому етапі зберіглася тенденція щодо окремого законодавчого регулювання використання державного та комунального майна у сфері господарювання.

На наступному етапі на розвиток правової основи використання чужого майна у сфері господарювання вплинули міжнародні зобов'язання України, взяті, зокрема, після підписання Угоди про асоціацію з ЄС, яка дала змогу перейти від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції з ЄС [147].

Потужним сигналом європейським партнерам щодо наміру України впроваджувати прогресивні та ефективні методи управління стратегічними об'єктами державної власності та відкритість до приватних інвестицій, стало прийняття 3 жовтня 2019 р. законів України «Про оренду державного та комунального майна» та «Про концесію», які значно змінили підходи до правового регулювання господарських відносин щодо використання державного та комунального майна, стали підґрунтям для внесення змін та доповнень до інших нормативно-правових актів.

Прийняття нового закону, спрямованого на регулювання відносин оренди державного та комунального майна, обумовлене негативними оцінками застосування попереднього закону з однойменною назвою. Так, серед практиків та науковців отримала поширення позиція, що процедура надання державного та комунального майна в оренду є надмірно зарегульованою, складною та непрозорою, що створювала значні корупційні ризики при укладанні договорів про оренду, інших видів договорів, що передбачають перехід прав володіння та/або користування на майно державної та комунальної власності. Також підкреслювалося, що ускладнена процедура передачі в оренду об'єктів державної і комунальної власності, непрозорість та тривалий термін її проведення негативно впливають на конкурентоспроможність державного та комунального майна в порівнянні з аналогічним майном приватної форми власності.

Як наслідок, державний та місцеві бюджети, недоотримують доходи від передачі в оренду державного та комунального майна [148].

Проведений фахівцями аналіз застосування Закону України «Про концесії» у сукупності з показниками розвитку концесійних відносин в Україні також призвели до висновку про досить сумнівну ефективність Закону. Такі результати однозначно вказують на те, що на відміну від світового досвіду, механізм концесії в Україні фактично не працює, оскільки за роки незалежності фактично не було реалізовано жодного масштабного інфраструктурного проекту [149].

Саме тому прийняття у 2019 році вищевказаних законів потрібно вважати кроком до оновлення правової основи використання чужого майна у сфері господарювання з урахуванням міжнародного досвіду.

Оновлений Закон України «Про оренду державного та комунального майна» має важливе значення для практики реалізації і захисту прав орендарів та орендодавців, зокрема у частині визначення оренди як речового права на майно, відповідно до якого орендодавець передає або зобов'язується передати орендарю майно у користування за плату на певний строк (п. 10 ст. 1). Також у Законі закріплено принципи здійснення оренди (ч. 5. ст. 2) і збережено положення щодо можливості регулювання його положеннями оренди майна інших форм власності, якщо інше не передбачено законодавством та договором оренди (ч. 7. ст. 2).

У свою чергу, переваги Закону України «Про концесію» вбачають у конкретизації і розширенні кола учасників концесійних відносин, чіткій регламентації процедури початку взаємодії між суб'єктами щодо передачі майна у концесію, визначення способів обрання концесіонерів, які відповідають кращим міжнародним практикам, встановлення додаткових гарантій для концесіонерів, спрощення процедури отримання земельних ділянок для реалізації концесійних проектів, закріплення можливості передачі спорів на вирішення до міжнародного комерційного або інвестиційного арбітражу тощо [149; 150].

До правової основи використання чужого майна у сфері господарювання також потрібно відносити правові норми, які містяться у підзаконних нормативно-правових актах. Серед таких актів, які регулюють використання чужого майна у сфері господарювання, важливе місце займають, передусім, акти Уряду. Наприклад, постановою КМУ від 4 жовтня 1995 р. № 786 була затверджена Методика розрахунку орендної плати за державне майно та пропорції її розподілу, яка наразі діє у редакції від 21 серпня 2019 р. [151].

Зазначена методика встановила підходи до розрахунку орендної плати за використання державного майна, чим додатково підкреслила різницю між орендою нежитлових приміщень, що знаходилась у державній та приватній власності.

Ще одним прикладом можна назвати постанову КМУ від 15 листопада 2019 р., якою затверджені деякі питання управління майном, що перебуває в державній власності та використовується для забезпечення транспортування природного газу магістральними газопроводами [152]. Цією постановою Уряду визначено процедуру передачі на праві господарського відання об'єктів права державної власності, що використовуються у процесі провадження діяльності з транспортування природного газу магістральними трубопроводами, суб'єкту господарювання, та встановлено умови договору, яким опосередковується така передача.

До правової основи використання чужого майна у сфері господарювання правомірно включати й норми, які містяться у локальних нормативних актах, які приймаються суб'єктами господарювання або їх засновниками. Так, статuti містять положення щодо передачі майна на праві господарського відання державним або комунальним підприємствам [153-155]. Також локальні акти підприємств можуть прийматися з метою наділення майном відокремлених підрозділів.

Серед джерел господарського права також називають господарський договір, який укладається внаслідок власного волевиявлення сторін і містить положення, які регулюють відносини між його сторонами [2, с. 88; 156, с. 410, 414]. Господарський договір може виступати джерелом регулювання господарських відносин за умови, що

він не суперечить чинному законодавству, тобто сторони при визначенні його положень не відступили від закону у більшій мірі, ніж це дозволено законом [2, с. 88]. Оскільки господарський договір виступає правовою підставою для виникнення права на використання чужого майна, зокрема на умовах оренди, концесії, лізингу, а з недавніх пір й на праві господарського відання, його положення також потрібно включати до правової основи використання майна у сфері господарювання.

Окремо слід звернути увагу, що у літературі до джерел господарського права також відносять судову практику [2, с. 88; 157, с. 152]. Попри те, що до цього часу таке твердження все ще залишається спірним, виходячи, зокрема з усталеного розуміння джерел права, все ж варто визнати, що судова практика відіграє важливу роль у розвитку відносин з використання чужого майна у сфері господарювання. Так, під час розгляду спорів щодо використання чужого майна у сфері господарювання, пов'язаних, зокрема, із захистом прав власників або суб'єктів господарювання, здійснюється оцінка застосування права, узагальнення практики правозастосування та офіційне тлумачення норм права. Викладене та норми ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [158] щодо обов'язковості судових рішень свідчать, що судова практика впливає на формування однакових правил застосування норм права всіма учасниками відносин з використання чужого майна.

Таким чином, можна зробити висновок, що правова основа використання чужого майна у сфері господарювання представлена правовими нормами, закріпленими у різних джерелах права, проте базові норми, які б охоплювали всі правові титули використання чужого майна та могли б виступати єдиним підґрунтям для подальшого її розвитку, відсутні.

Процес європейської інтеграції України вивів на перший план питання гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС. Поряд із цим останнім часом знову постало питання про скасування ГК України. Приєднуючись до кола тих науковців та практиків, які заперечують доцільність реалізації цієї ініціативи та вказують на її негативні наслідки для розвитку економіки, все ж варто визнати, що

господарське законодавство і, зокрема ГК України потребує істотного оновлення, у тому числі й щодо регулювання використання чужого майна у сфері господарювання.

Потрібно підтримати А.Г. Бобкову, яка виступає за модернізацію господарського законодавства і визначає метою модернізації оновлення правової парадигми організації та здійснення господарської (економічної) діяльності в Україні, а також забезпечення конструктивного поєднання, взаємоузгодження публічних і приватних інтересів у регулюванні господарської (економічної) діяльності, суттєве покращення правових умов для розвитку української економіки та підвищення рівня життя населення. Визначаючи першочергові завдання модернізації, відома вчена, серед іншого, наголошує на здійсненні реформування на засадах зрозумілості, виконуваності та системності; закладенні підґрунтя для послідовного та логічного розвитку господарського законодавства; зосередження в оновленому кодифікованому акті господарського (економічного) законодавства норм прямої дії та інше [159].

Уявляється, що норми ГК України, якими регламентується використання чужого майна у сфері господарювання, мають потужний регулюючий потенціал та у сукупності з нормами спеціальних законів і субсидіарним застосуванням норм ЦК України здатні забезпечити ефективність та системність правового регулювання в зазначеній сфері. З урахуванням цього, можна висунути пропозицію доповнити ГК України окремою главою «Використання чужого майна у сфері господарювання», у яких закріпити базові принципи використання чужого майна, загальні права та обов'язки власників майна та суб'єктів господарювання, які використовують чуже майно, навести невичерпний перелік правових титулів використання чужого майна, закріпити загальні положення щодо захисту прав учасників відносин з використання чужого майна та відповідальності за порушення у цій сфері, зосередивши ці положення у нормах прямої дії та нормах, що відсилають до інших законів.

Також, не дивлячись на те, що ГК України критикують за закріплення права господарського відання та права оперативного управління, потрібно висловитися за збереження у процесі модернізації господарського законодавства цих речових прав на

чуже майно. Як аргумент можна навести думку А.А. Присяжнюка який вважає, що на сучасному етапі розвитку України з метою ефективного і раціонального використання державного майна не слід беззастережно відмовлятися від права господарського відання та права оперативного управління, оскільки продовжують існувати державні підприємства, казенні підприємства. Натомість, відмова від цих речових прав може призвести до непередбачуваних наслідків у державному секторі економіки [141].

Проведене дослідження свідчить, що правова основа використання чужого майна у сфері господарювання базується на певних положеннях (принципах), які визначають загальні засади, правила такого використання, обумовлюють загальний підхід до правового регулювання з можливістю закріплення особливостей використання для певних правових титулів.

З аналізу положень ГК України, ЦК України, інших законодавчих актів, що регламентують використання чужого майна, можна конкретизувати загальні засади (принципи) такого використання, які знаходять прояв на локальному рівні, у договорах, втілюються у судовій практиці. Серед них: непорушність права власності; врахування цільового призначення майна під час використання та закріплення права власника щодо визначення порядку використання майна; встановлення у визначених законом випадках обмежень з розпорядження та/або користування чужим майном; контроль власника за збереженням і використанням майна з одночасною заборороною його втручання у господарську діяльність; забезпечення спільної участі власника та користувача в утриманні майна, несенні витрат на його відновлення, ремонт, якщо інше не встановлено законом; збереження за користувачем майна, права на використання при зміні власника майна; гарантування захисту прав користувача майна, у тому числі від власника майна.

Перераховані загальні засади (принципи) використання чужого майна у сфері господарювання подібно до принципів господарського права, визначають характер правового регулювання відповідних відносин, відіграють роль у встановленні правового режиму чужого майна, яке використовується на певному правовому титулі.

При цьому через категорію правового режиму у значній мірі розкривається зміст правової регламентації відносин у сфері господарювання з приводу використання чужого майна. Це вказує на безпосередній зв'язок правового режиму чужого майна з правовою основою та зумовлює необхідність зупинитися на його дослідженні окремо.

Аналіз досліджень правового режиму свідчать про наявність на теоретичному рівні різних думок щодо цього поняття. Доктринальним та найбільш усталеним вважається визначення правового режиму як порядку регулювання, який втілений у комплексі правових засобів, що характеризуються особливим сполученням взаємодіючих між собою дозволів, заборон, позитивних зобов'язань, і створюють особливу спрямованість регулювання, надане С.С. Алексєєвим [160, с. 243].

Визначення правового режиму як певного або особливого порядку правового регулювання підтримали О.В. Петришин, О.В. Малько, А.В. Косак, О.Ф. Скакун та ін. [161, с. 410; 162, с. 9; 163, с. 258]. Деякі дослідники, наприклад, Н.П. Харченко, виділяють рівні правового режиму: перший, на якому його слід розглядати як загально-правовий феномен; другий, у межах якого правовий режим репрезентується правовими режимами галузей права; третій, на якому галузевий правовий режим диференціюється на правові режими підгалузей та правові режими інститутів [164, с. 26]. І.О. Соколова за критерієм особливості тієї чи іншої галузі (інституту) права виокремлює галузеві й внутрішньогалузеві (інституційні) правові режими [165, с. 12].

В контексті цього дослідження має значення позиція Н.П. Харченко, яка пропонує на основі аналізу галузевого законодавства виокремити такі види правових режимів: 1) режими правових станів (режим надзвичайного стану, режим воєнного стану, режим карантинних зон тощо); 2) режими територій (режим тимчасово окупованої території, режим заповідників, режим континентального шельфу, режим території, що зазнала радіоактивного забруднення тощо); 3) режими окремих предметів (режим радіоактивних матеріалів, режим обігу вогнепальної зброї та вибухових речовин, режим документообігу тощо); 4) режими за видами діяльності

(режим господарської діяльності, режим підприємницької діяльності, режим здійснення валютних операцій тощо) [164, с. 27].

На універсальність поняття правового режиму звертає увагу В.С. Щербина, який наголошує на тому, що це поняття у первісному розумінні та значенні вживалося лише щодо майна або його окремих видів [166, с. 560]. Так, на думку науковця, правовий режим майна, що належить певному суб'єктові, можна визначити як встановлену законодавством і власником майна або уповноваженим ним органом (як в індивідуальному правовому акті, так і в договорі) сукупність статичних (види та структура майна, його правовий титул) і динамічних (правовідносини щодо порядку придбання, володіння, використання, вибуття такого майна і звернення стягнення на майно, а також щодо розпорядження майном з боку уповноважених органів та кредиторів) елементів [167, с. 6].

О.В. Титова пропонує розглядати правовий режим майна у сфері господарювання, як встановлений за допомогою правових засобів порядок регулювання відносин, що виникає стосовно майна суб'єктів господарювання, який визначає характер та обсяг прав та обов'язків стосовно цього майна [2, с. 166]. Дещо ширше визначення запропоноване В.М. Гайворонським, який розглядає правовий режим майна як установлений правовими засобами порядок і умови придбання (присвоєння) майна, здійснення суб'єктами права повноважень володіння, користування і розпорядження ним, реалізацію функцій управління майном, а також його правову охорону [168, с. 46]. Підтримуючи думки науковців, запропоновані ними визначення можуть бути покладені в основу визначення правового режиму чужого майна у сфері господарювання.

На думку В.С. Щербини, правовий режим майна охоплює встановлені правовими нормами структуру майна, порядок його набуття, використання і вибуття, звернення стягнення на майно кредиторами, межі розпорядження майна з боку третіх осіб [166, с. 560]. Раніше подібну думку висловлювала Г.В. Пронська [169, с. 233].

В.С. Щербина розмежовує поняття правового режиму майна у сфері господарювання і правового режиму майна суб'єкта господарювання, називаючи перший ширшим поняттям, оскільки воно вживається для характеристики правового режиму такого майна, яке може належати будь-кому з учасників господарських відносин і використовуватися ним. На думку науковця, правовий режим майна у сфері господарювання включає економічний зміст і цільове призначення майна, форму власності і вид майна, вид суб'єкта господарювання, сферу здійснення та вид господарської діяльності, яка здійснюється. Також науковцем запропоновані елементи правового режиму майна суб'єкта господарювання [166, с. 561].

Потрібно підтримати наведену позицію В.С. Щербини, оскільки названі елементи правового режиму майна у сфері господарювання дозволяють конкретизувати правовий режим чужого майна, яке передане для використання на певному правовому титулі, у тому числі дати відповідь на питання щодо обсягу прав суб'єкта господарювання стосовно цього майна. При цьому у правових нормах, зовнішньою формою виразу яких виступають переважно нормативно-правові акти, за допомогою відповідного набору дозволів, рекомендацій, обмежень та заборон регламентуються складові правового режиму чужого майна, переданого у користування на певному правовому титулі.

Отже, можна конкретизувати визначення правового режиму чужого майна, яке використовується у сфері господарювання, як особливого порядку правового регулювання складу чужого майна, умов і порядку його набуття, використання, підстав і порядку припинення використання, захисту прав і відповідальності користувача чужого майна.

На підставі викладеного зроблено висновки щодо правової основи використання чужого майна у сфері господарювання; конкретизовано та узагальнено загальні засади (принципи) використання чужого майна у сфері господарювання; конкретизовано визначення правового режиму чужого майна, яке використовується у сфері господарювання.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

На підставі узагальнення основних положень, проаналізованих у першому розділі дисертаційної роботи, отримано такі результати:

Конкретизовано ознаки чужого майна у сфері господарювання, зокрема, таке майно: 1) має виробничо-господарське призначення і неспоживний характер; 2) передається власником на певному правовому титулі, відмінному від права власності; 3) має обмежений режим використання; 4) обліковується на балансі або в інших формах обліку відповідно до закону; 5) повертається власнику (уповноваженій ним особі) якщо не набувається у власність користувачем майна.

З урахуванням цих ознак запропоновано визначення чужого майна у сфері господарювання як речей, їх сукупності, матеріальних та нематеріальних цінностей неспоживного характеру, які мають вартісне визначення, наділені господарсько-виробничими властивостями, та залучаються до організації і здійснення господарської діяльності на певному правовому титулі, відмінному від права власності.

Доводиться, що на перелік чужого майна переважно впливає як форма власності майна, так і правові титули його використання у сфері господарювання.

2. Здійснено розмежування понять користування майном та використання майна з уточненням, що якщо користування розглядати як складову права власності, яке означає добування з речей їхніх корисних властивостей, то за змістом ці поняття тотожні; при цьому право користування майном як речове право, на основі якого може здійснюватися господарська діяльність, виступає одним із правових титулів використання чужого майна у сфері господарювання.

Запропоновано визначення використання чужого майна у сфері господарювання як сукупності фактичних і юридичних дій суб'єктів господарювання щодо добування з чужих речей господарсько-виробничих властивостей, яке може мати разовий, тимчасовий або постійний характер і здійснюється на підставі певного

правового титулу, відмінного від права власності, з метою задоволення економічних і соціальних потреб при організації і здійсненні господарської діяльності.

Обґрунтовано, що суб'єктами використання чужого майна можуть виступати відокремлені підрозділи господарських організацій.

Додатково аргументовано, що використання чужого майна має господарсько-правову природу, в ньому поєднані виробничо-господарські та організаційно-господарські відносини, та що ці відносини набувають характеру, переважно, абсолютних чи абсолютно-відносних правовідносин.

3. Обґрунтовано, що правову основу використання чужого майна у сфері господарювання складають правові норми, якими закріплюється набуття, здійснення і припинення прав суб'єктів господарювання на чуже майно, і які містяться у Господарському, Цивільному кодексах України, інших нормативно-правових актах господарського та інших галузей законодавства, та під впливом судової практики конкретизуються у локальних нормативних актах і господарських договорах щодо використання чужого майна.

З метою удосконалення правового регулювання використання чужого майна у сфері господарювання висловлено пропозицію доповнити ГК України окремою главою «Використання чужого майна у сфері господарювання», у якій закріпити загальні засади (принципи) використання чужого майна, загальні права та обов'язки власників та користувачів майна, навести невичерпний перелік правових титулів використання чужого майна, закріпити загальні положення щодо захисту прав учасників відносин з використання чужого майна та відповідальності за порушення у цій сфері, зосередивши ці положення у нормах прямої дії та нормах, що відсилають до інших законів.

Узагальнено загальні засади (принципи) використання чужого майна у сфері господарювання, що відіграють ключову роль у встановленні правового режиму чужого майна, серед яких: непорушність права власності; врахування цільового призначення майна під час використання та закріплення права власника щодо

визначення порядку використання майна; встановлення у визначених законом випадках обмежень з розпорядження та/або користування чужим майном; контроль власника за збереженням і використанням майна з одночасною заборорою його втручання у господарську діяльність; забезпечення спільної участі власника та користувача в утриманні майна, несенні витрат на його відновлення, ремонт, якщо інше не встановлено законом; збереження за користувачем майна, права на використання при зміні власника майна; гарантування захисту прав користувача майна, у тому числі від власника майна.

Конкретизовано, що правовий режим чужого майна, яке використовується у сфері господарювання, являє собою особливий порядок правового регулювання складу чужого майна, умов і порядку його набуття, використання, підстав і порядку припинення використання, захисту прав і відповідальності користувача чужого майна.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ТА ДОДАТКОВІ ПРАВОВІ ТИТУЛИ ВИКОРИСТАННЯ ЧУЖОГО МАЙНА У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

2.1. Основні правові титули використання чужого майна у сфері господарювання

Поняття правового титулу використовується у багатьох галузях юридичної науки і тому може розглядатися у різних значеннях. Зокрема, на основі дослідження сучасних наукових розробок можна узагальнити, що у науковій літературі правовий титул визначається: 1) як документ на підставі якого виникають речові права (правовстановлюючий документ); 2) як речове право (право власності, право оперативного управління, право володіння тощо), що належить певній особі; 3) як підстава виникнення речових прав (юридичний факт) [170, с. 105].

Доречно привести позицію Р.А. Майданика, який, досліджуючи правовий титул, робить висновок, що під титулом розуміється правове становище особи щодо майна, на відміну від статусу, що являє собою правове становище особи в суспільстві. Відповідно титул позначає законну підставу (не протиправний спосіб) набуття права або вступу у володіння. При цьому він звертає увагу, що у зв'язку з цим титул може розглядатися як підстава набуття речового права і як технічна назва речових повноважень, а не його підстава [30, с. 69].

У роботах деяких вчених-господарників можна знайти підтвердження, що вони розглядають правові титули як речові права. Наприклад, О.М. Вінник вказує на те, що у сучасних умовах господарювання існує безліч прикладів, коли використання засобів виробництва здійснюється не самим власником, а іншими суб'єктами, яким власники передають ці засоби на певній правовій основі (титулі). Звертаючи на це увагу, дослідниця наголошує, що правові титули майна, що зберігають за власником значну частину повноважень щодо майна, яке закріплюється ним за іншим суб'єктом без

передачі останньому всієї сукупності прав, притаманних традиційному власнику, називаються похідними від традиційного права власності [171, с. 161].

Подібний погляд на правові титули має А.М. Захарченко, який підкреслює, що на об'єкти державної власності окрім права власності, одночасно поширюються й правові титули, що є похідними від права власності. Виходячи з особливостей правових титулів, на яких певні об'єкти державної власності належать суб'єктам господарювання, останні безпосередньо володіють, користуються та/або розпоряджаються цими об'єктами для досягнення своїх завдань за умови додержання вимог та обмежень, встановлених нормативно-правовими актами, а в окремих випадках – і господарськими договорами [172, с. 121].

З урахуванням викладеного і з огляду на багатоманітність поняття правового титулу, у рамках цього наукового дослідження правовий титул на чуже майно буде розглядатися і як речове право, на якому майно належить суб'єкту господарювання (юридичний зв'язок, що утворюється між учасником господарського обороту і об'єктом, у якості якого виступає чуже майно), і як юридичну підставу виникнення (переходу) певних майнових прав між учасниками господарських відносин [173, с. 61]. До цього ж титульним визнається володіння та використання чужого майна суб'єктом господарювання на основі певної правової підстави, а саме, праві господарського відання, праві оперативного управління, інших майнових правах. Беручи за основу запропонований О.М. Вінник і згаданий у попередніх підрозділах поділ правових титулів на основні і додаткові, у цьому підрозділі будуть досліджені право господарського відання та право оперативного управління як основні правові титули використання чужого майна.

Аналіз різних джерел формує уявлення про право господарського відання та право оперативного управління як правові титули, які виникли у Радянському Союзі. У радянському праві право оперативного управління було закріплене раніше, ніж право господарського відання, і тривалий час виступало єдиним засобом здійснення права державної власності [174, с. 322]. У літературі зазначається, що вперше цей

термін запровадив А.В. Венедиктов, який визначав право оперативного управління, яким наділяються державні юридичні особи, як певні повноваження з володіння, користування і розпорядження державним майном не своєю волею і не у власному інтересі, але владою, що надана державою і в інтересах держави [175, с. 248].

Пізніше категорія оперативного управління була закріплена у законодавстві, зокрема, в Основах цивільного законодавства СРСР і союзних республік 1961 р. З розвитком економічних відносин право оперативного управління перестало відповідати потребі більшої свободи суб'єктів господарювання. Певною заміною цього права стало право повного господарського відання, положення про яке знайшли місце у Законі СРСР «Про власність», прийнятому 1990 р. [176].

В Україні правом повного господарського відання у законах України «Про власність» (ч. 1 ст. 10) від 7 лютого 1991 р. та «Про підприємства в Україні» (ч. 3 ст. 10) від 27 березня 1991 р. позначалося право, на якому майно закріплювалося за державними підприємствами. Натомість, на праві оперативного управління майно, здебільшого, закріплювалося за установами (хоча в деяких випадках на таких засадах майно могло належати також підприємствам та організаціям), тобто за суб'єктами, що здійснювали некомерційну діяльність. З прийняттям ГК України це право отримало назву «право господарського відання», проте змістовно майже не перетерпіло зміни.

Викликає інтерес той факт, що після розпаду Радянського Союзу серед науковців точиться спір щодо доцільності збереження права господарського відання та права оперативного управління. Так, досить критично висловився Є.О. Суханов, назвавши їх штучно створеними правами на чужі речі, які невідомі іншим правопорядкам і які не вписуються у класичні підходи до побудови системи речового права [177]. Сучасна актуальність питання пов'язана і з неоднозначним тлумаченням іноземними юрисдикційними органами положень українського законодавства про правовий режим майна юридичних осіб публічного права [178, с. 15].

Не менш критичну думку висловлював Ю.Ю. Попов. Він вважав, що так зване право (повного) господарського відання є тотожним праву власності, в той час як

право власності держави на майно державного підприємства не є правом власності, а є сукупністю прав єдиного учасника та повноважень органу юридичної особи – державного підприємства. Здійснюючи такі повноваження, тобто виступаючи як орган юридичної особи, держава тим самим здійснює право власності державного підприємства на належне йому майно. За думкою Ю.Ю. Попова, поняття права (повного) господарського відання виникло внаслідок ідеологізації радянського права, є інструментом підміни понять, використаним для доведення вірності помилкового, але дуже бажаного з ідеологічної точки зору твердження, а саме про належність державі на праві власності чужого майна [179, с. 310-315]. Підсумовуючи свою думку, Ю.Ю. Попов вказує, що робити (реформувати) з правом (повного) господарського відання нічого не потрібно, адже такого інституту не існує і ніколи не існувало. Єдине, що дійсно слід зробити – це назвати нарешті речі своїми іменами [179, с. 310-315].

Критику права господарського відання та права оперативного управління можна зустріти і у дослідженнях Р.А. Майданика, який вважає, що впровадження в законодавство категорії права господарського відання було допустимим компромісом між старою категорією права оперативного управління, сформованою в період переважання державної власності і спробою надати суб'єктам господарювання – державним підприємствам більшої самостійності в умовах переходу на повний господарський розрахунок [30, с. 774].

Можна стверджувати, що негативне ставлення до цих правових титулів позначилося на регулюванні питання власності та речових прав у ЦК України. Так, цивільне законодавство і, зокрема ЦК України, на відміну від ГК України, взагалі не згадують право господарського відання та оперативного управління як речові права на чуже майно. У зв'язку з цим дослідники висловлюються, що діаметрально протилежні позиції ЦК та ГК України призводять до непорозумінь на практиці. Наприклад, І.Б. Маркевич, досліджуючи питання майнової відокремленості комунальних юридичних осіб публічного права, звертає увагу на той факт, що за ЦК України такі особи визнані суб'єктами права власності (ст. 318), проте за ГК України

юридичні особи публічного права можуть бути наділені тільки обмеженими речовими правами оперативного управління (ст. 137) та господарського відання (ст. 136). При цьому у ГК України не міститься заборона таким особам набувати право власності на майно на підставах, не заборонених законом [180, с. 33].

Серед науковців висловлено думку, що зміст ЦК України у цій частині став наслідком необхідності виконати вимогу ч. 1 ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною. Згідно з цією угодою Україна зобов'язалася вжити заходів для забезпечення того, щоб її законодавство поступово було приведене у відповідність до законодавства Європейських співтовариств. Прихильники такого підходу стверджують, що у законодавстві країн ЄС таких видів речових прав просто не існує. З урахуванням цього осіб публічного права пропонують визнавати довірчими власниками на підставі ст. 316 ЦК України, що дозволить відмовитися від права господарського відання та права оперативного управління [179, с. 310-315].

Такий підхід певною мірою є характерним для англосаксонської системи права, в якій право власності прийнято розглядати як набір повноважень, мінімально необхідних для контролю над річчю. Класичним прикладом для цього виступає інститут трасту, у якому є довірчий власник (має тріаду повноважень) та вигодонабувач (має право на дохід та контроль) [180, с. 34].

Отже, одні вчені наполягають на необхідності перенесення в романо-германську правову систему, до якої належить і Україна, конструкції довірчої власності, а інші дотримуються протилежної думки [181, с. 101-107].

Варто брати до уваги напрацювання дослідників щодо порівняльного аналізу права довірчої власності з правом господарського відання та правом оперативного управління. Так, І.Б. Маркевич, посилаючись на В.І. Цікало та І.Г. Чалого, робить висновок, що користування майном на цих правових титулах мають істотні відмінності від права довірчої власності, оскільки власником такого майна стає сам довірчий власник, у той час, як використання майна на праві господарського відання

та праві оперативного управління не призводить до зміни власника [180, с. 34]. При цьому дослідник сприймає позицію В.І. Цікало, який звертав увагу, що суб'єкти господарювання, які діють на праві господарського відання або праві оперативного управління, на відміну від права довірчої власності, переважно, не використовують інші правові режими майна [182, с. 232], та позицію І.Г. Чалого щодо того, що згадані суб'єкти господарювання діють, у першу чергу, у власних інтересах, а не безпосередньо в інтересах власника [183, с. 206].

Погоджуючись з цим, можна узагальнити, що право господарського відання та право оперативного управління відрізняються від права довірчої власності тим, що ці права: 1) виступають єдиними (основними) правовими титулами, на яких здійснюється господарська діяльність певних суб'єктів господарювання; 2) не призводять до переходу права власності або фактичного існування двох власників на майно; 3) названі права надають можливість діяти, у першу чергу, у власних інтересах користувача майна, а не в інтересах власника майна.

Для більш повного дослідження питання доцільності збереження цих правових титулів представляє інтерес досвід інших країн у питанні функціонування суб'єктів господарювання, які використовують майно на правових титулах, аналогічних праву господарського відання та праву оперативного управління.

У дослідженні ОЕСР «Право власності та управління державними підприємствами: Збірник національних практик» зазначається, що державні підприємства є важливим елементом більшості економік, включаючи економіки більш розвинених країн. Державні підприємства є найбільш поширеними в таких стратегічних галузях, як енергетика, корисні копалини, інфраструктура, інші комунальні послуги та, в деяких країнах, у сфері фінансових послуг. В останні роки сильно зросла присутність державних підприємств у світовій економіці [184]. Свого часу Ж. Фурньє підкреслював, що у частині діяльності держави щодо задоволення основних потреб населення (транспорт, зв'язок, постачання ресурсів) в Європі загально визнаною стала думка, згідно з якою громадські інтереси при здійсненні цієї

діяльності будуть краще забезпечені за умови публічного управління, щодо ж промисловості – вважається, що держави повинні контролювати основні види діяльності, що забезпечують національний розвиток [185, с. 68.]

Так, А.Г. Бобкова та Є.О. Заруднев підкреслюють, що німецькі дієздатні підприємства володіють майном на підставах, які певною мірою схожі на українське право господарського відання, адже і в ФРН, і в Україні в такому випадку мова йде про володіння, користування і розпорядження майном у рамках цілей підприємства. Зокрема, аналогом українського права господарського відання певною мірою можна назвати випадки, коли державні підприємства мають право розпоряджатись майном тільки у рамках мети своєї діяльності [186, с.81]. Досліджуючи досвід ФРН, вони також доходять до висновку, що у цій країні існує аналог українського права оперативного управління майном, який застосовується до німецьких підприємств і установ з неповною дієздатністю або без дієздатності [186, с. 81].

Викликає інтерес досвід Латвії як ще однієї країни – члена ЄС. Так, у латвійському Законі про структуру державної адміністрації державні підприємства з особливим статусом охоплюються поняттям «похідна публічна особа» (англ. *derived public persons*, латв. *atvasināta publiska persona*) [187]. Згідно згаданого закону «похідна публічна особа» - це місцевий уряд чи інша публічна особа, встановлена законом або на підставі закону. Вона має власну автономну компетенцію, яка також включає складання та затвердження свого бюджету. Така похідна публічна особа може мати своє майно [188, с.56]. На прикладі латвійських адміністрацій портів, правовий статус яких визначається Законом про порти (англ. *Law on Ports*) [189], можна дійти висновку, що адміністрація порту наділена правом управляти своїм або переданим майном - гідротехнічними спорудами, причалами, фарватерами, навігаційним обладнанням та пристроями в порту, а також акваторією і навігаційними пристроями в районах управління, визначених Міністерством транспорту, а також портовою інфраструктурою, проте таке управління обмежене метою їх діяльності. Також згідно ч.7 ст.19 Закону про порти адміністрація порту має право видавати гарантію чи

заставу на користь землі третьої особи та нерухомого майна, розташованого на території порту, що належить порту, але у випадку, якщо зазначена земля чи нерухоме майно передано у його володіння – адміністрація порту погоджує вказану діяльність з Міністром фінансів, якщо зазначена земля чи нерухоме майно належать державі, або з відповідним муніципалітетом, якщо зазначена земля та нерухоме майно належать територіальній громаді. Отже, викладене свідчить, що у Латвії похідним публічним особам майно може передаватися із встановленням обмежених правомочностей розпорядження об'єктами нерухомості, тобто про певну схожість з правом господарського відання.

Заслужує на увагу дослідження А.О. Богустова, присвячене проблемам визначення правового режиму майна державних підприємств у Республіці Польща. За законодавством цієї країни можна виділити три групи державних юридичних осіб, на підставі чого автор доходить висновку, що всі вони обмежені у праві розпоряджатися закріпленим за ними майном на тій підставі, що таке майно слугує для досягнення публічних цілей. У підсумку дослідження, А.О. Богустов вказує на схожість між правом, на якому закріплено майно за державними юридичними особами в Польщі та правом господарського відання у низці пострадянських країн [190, с. 131-132].

Таким чином, досвід країн ЄС показує, що існування особливих режимів майна, у першу чергу для державних і комунальних підприємств, є абсолютно визнаною практикою для країн з розвиненою економікою.

Аналізуючи законодавство пострадянських республік, також можна зробити певні узагальнення. Цивільним кодексом Грузії врегульовані питання обмеженого користування власністю інших осіб: узуфрукт та сервітути (розділ 3, глава 5 ЦК Грузії) [191]. Законом Грузії «Про державне майно» передбачено, що державне майно передається у користування на визначений строк або безстроково, на оплатній або безоплатній основі. Державне майно може передаватися у користування органам державної влади, місцевого самоврядування, юридичним особам публічного права, фізичним та юридичним особам приватного права. При цьому отримувачу державного

майна заборонено передавати це майно в іпотеку, в заставу, обтяжувати сервітутом та розпоряджатися майном, якщо це тягне заміну власника (ст. 33) [192].

Подібно до грузинського законодавства у ЦК Республіки Молдова закріплені положення щодо узуфрукта, сервітутів, суперфіція (глави I, III, IV розділу IV). У Молдові можуть функціонувати державні та муніципальні підприємства, які створюються і наділяються майном уповноваженими органами державної влади або органами місцевого публічного управління (ст. 179 ЦК Республіки Молдова) [193]. При цьому господарське відання майном як сукупність функцій, які виконуються суб'єктом щодо володіння і користування майном, яке відображене у його бухгалтерському обліку, передбачене Законом Республіки «Про розмежування публічної власності» [194].

Натомість у законодавстві Республіки Казахстан збережено право господарського відання та право оперативного управління, щоправда тільки як речове право державних підприємств (глави 9,10 ЦК Республіки Казахстан) [195]. Ці правові титули також знайшли відображення у Цивільному кодексі Республіки Білорусь (глава 19). Цікаво, що на праві господарського відання та праві оперативного управління використання майна передбачено для унітарних підприємств, у формі яких у Білорусі можуть бути створені державні (республіканські або комунальні) та приватні підприємства (ст. 113 ЦК Республіки Білорусь) [196].

Окремої уваги заслуговує аналіз ЦК Російської Федерації, який містить статтю 216, присвячену речовим правам осіб-невласників. До таких речових прав віднесені: право довічного успадкованого володіння земельною ділянкою; право постійного (користування) земельною ділянкою; сервітути; право господарського відання та право оперативного управління майном. Подібно до Республіки Білорусь право господарського відання та права оперативного управління передбачені для унітарних державних і муніципальних підприємств (ст. 294, 296 ЦК РФ) [197].

При цьому у російських наукових джерелах наголошується, що згідно з ЦК РФ право господарського відання та право оперативного управління за своїм змістом

навіть більш обмежені, ніж раніше право оперативного управління за ЦК РСФСР 1964 р., хоча останнє свого часу різко критикувалося як атрибут адміністративно-командної системи, який заважає розвитку ринкових відносин [198, с. 405].

З цього приводу також цікавою видається думка російського дослідника Д.В. Петрова, який вважає, що націленість частини дослідників та органів виконавчої влади на витіснення інституту господарського відання з російської правової системи швидше демонструють нездатність публічного утворення як власника здійснювати свої правомочності засновника господарського відання, ніж уявні внутрішньо властиві недоліки цього інституту [199, с. 168]. Далі він припускає, що подібна «ліквідаційна концепція», очевидно, виникла як реакція на минуле, яке пропонується зжити шляхом позбавлення від зовнішніх атрибутів, ніж від справжніх причин всіх негараздів [199, с. 168]. Однак при цьому не враховується, що невміння окремих осіб ефективно управляти майном не зможе при відмові від інститутів господарського відання та оперативного управління перетворитися в висококваліфіковане і результативне управління майном публічного власника через господарські товариства. Практика господарювання свідчить про неефективність участі публічних утворень в приватних комерційних організаціях в результаті переходу до останніх права власності на майно, суб'єктів держави та комунальних утворень [199, с. 169].

Здебільшого, російські дослідники – прихильники збереження інститутів господарського відання та оперативного управління, їх наявність у правовій системі обґрунтовують внутрішньо притаманними цим правам властивостями, а саме, поєднувати в собі, з одного боку, значні повноваження засновника носіїв даних прав (засновника, що зберігає право власності на майно, передане установі і унітарному підприємству), з іншого боку, можливість установи, унітарного підприємства відокремлювати майно на зазначених правах як власника [200, с. 5, 16-17; 201, с. 149].

Розглядаючи змістовне наповнення права господарського відання та права оперативного управління потрібно брати до уваги, що серед науковців існує стійка думка, що ці права є речовими правами вторинного (похідного) характеру, вони не

можуть існувати самостійно, самі по собі, окремо від права власності і служать засобом реалізації останнього [175, с. 245; 202, с. 174].

Характеризуючи ці правові титули, Г.В. Пронська зазначала, що у порівнянні з правом державної власності право (повного) господарського відання та право оперативного управління є речовими правами, близькими до права власності, оскільки ці права залежні та вторинні, похідні від права власності. Право власності як первинне, абсолютне та незалежне право обмежується тільки законом, а право (повного) господарського відання – законом та статутом [203, 612].

Можна погодитися з думкою, що право господарського відання та право оперативного управління розглядаються як юридичні форми здійснення права власності, оскільки похідний характер цих правових титулів прямо впливає зі змісту ст. 134 ГК України. Але потрібно звернути увагу, що цією статтею передбачено право власника надати майно іншим суб'єктам для використання також на основі інших форм правового режиму, передбачених цим Кодексом. Це дозволяє похідними від права власності розглядати всі варіації такого речового права як право користування.

Певна залежність цих правових титулів від права власності підняла серед науковців-цивілістів питання можливості розглядати право господарського відання та право оперативного управління серед речових прав на чуже майно.

І.В. Спасибо-Фатєєва підкреслює, що важливим є те, в інтересах кого встановлюються права на чуже майно та права господарського відання й оперативного управління. Якщо права на чуже майно встановлюються в інтересах суб'єкта, якому це майно передається (адже саме інтерес останнього спонукає до того, щоб встановити для себе це право, чим одночасно обмежується право власності), то права господарського відання й оперативного управління встановлюються в інтересах власника майна. Держава як власник майна закріплює його за організаціями, які його будуть використовувати і приносити прибутки державі (якщо йдеться про господарське відання). Схожий інтерес у територіальних громад в особі органів місцевого самоврядування щодо прав на майно, яке перебуває у комунальній

власності та закріплене за комунальними підприємствами [138, с. 65]. Продовжуючи свої міркування, І.В. Спасибо-Фатєєва вважає, що можна погодитися з абсолютністю права господарського відання та оперативного управління стосовно всіх інших осіб, крім власника. З останнім суб'єкт права господарського відання перебуває в конкретних правовідносинах, які не є абсолютними. Це – відносні правовідносини. Суб'єкти прав на чужі речі здійснюють свої права на власний розсуд, проте коло їх правомочностей вужче порівняно з правомочностями власника, право на майно якого обтяжене їхніми правами. Однак, на її думку, суб'єкти права господарського відання або оперативного управління не завжди здійснюють свої права самостійно, навпаки, здебільшого, за згодою власника або з додержанням відповідних механізмів, встановлених ним. Також дослідниця звертає увагу, що під час конкуренції інтересів пріоритет надається суб'єкту прав на чуже майно [138, с. 62, 64].

Протилежна ситуація у випадку конкуренції прав господарського відання й оперативного управління, бо завжди домінантним інтересом є інтерес власника майна, закріпленого за суб'єктами цих прав. Отже, на підставі наведеного порівняння прав на чужі речі та прав господарського відання й оперативного управління можна стверджувати про їх принципові відмінності. Є сенс у твердженні, що відносини державної юридичної особи з державою залишаються за формою адміністративними, а за змістом – речовими [204, с. 7-11].

Узагальнено, на думку вчених-цивілістів вищенаведене не дозволяє віднести право господарського відання та право оперативного управління до прав на чуже майно, скоріше вони становлять особливу групу речових прав зі своїм суб'єктним складом, об'єктами, підставами виникнення та припинення, порядком здійснення. Разом з тим, відповідно до ст. 395 ЦК України законом можуть бути встановлені й інші речові права на чуже майно. Аналіз судової практики прямо вказує, що суди, вирішуючи питання захисту прав на використання чужого майна у сфері господарювання, право господарського відання та право оперативного управління розглядають як речові права на чуже майно [205; 206, с. 218].

Слід звернути увагу, що не новою і доволі стійкою є думка, що ці правові титули покликані забезпечити необхідну самостійність державних підприємств без втрати державою права власності. На це, звертали увагу О.І. Харитонова, Г.В. Пронська та інші [175, с. 245-246; 203, с. 612]. Про це писала О. Литвиненко, зазначаючи, що інститут права оперативного управління справив позитивний вплив на формування конструкції правосуб'єктності державних підприємств і установ як юридичних осіб, вніс визначеність у взаємні відносини між державою – власником майна і суб'єктами здійснення права державної власності [207, с. 24].

Висловленому також знаходиться підтвердження у ГК України. Держава реалізує право власності у державному секторі економіки щодо суб'єктів господарювання, які належать до цього сектора і здійснюють діяльність на основі права господарського відання або оперативного управління (ч.5 ст. 22 ГК України); майно державного комерційного підприємства закріплюється за ним на праві господарського відання (ч.2 ст. 74 ГК України); майно за казенним підприємством закріплюється на праві оперативного управління (ч.3 ст. 76 ГК України).

Подібні положення містяться у ГК України і щодо комунальних підприємств. У комунальному секторі економіки управління господарською діяльністю здійснюється через систему організаційно-господарських повноважень територіальних громад та органів місцевого самоврядування щодо суб'єктів господарювання, які належать до комунального сектора економіки і здійснюють свою діяльність на основі права господарського відання або права оперативного управління (ч.1 ст. 24 ГК України). Майно комунального унітарного підприємства перебуває у комунальній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи на праві оперативного управління (ч.3 ст. 78 ГК України).

Ймовірно ці законодавчі положення також є підставою для думок науковців, що в економічному сенсі суб'єктам господарювання, чия діяльність базується на праві господарського відання або праві оперативного управління, держава довіряє здійснювати найбільш важливі та суспільно значущі види діяльності, в рамках яких

гонитва за максимальним прибутком не виступає самоціллю. Тим самим право господарського відання і право оперативного управління можна розуміти як речові права, покликані служити правовим механізмом управління майном власника, задля отримання у якості результату, передусім, задоволення суспільно необхідних потреб, що само по собі має непересічне соціальне та економічне значення [199, с. 6].

Проте, не можна цілком погодитися з наведеним, оскільки державні та комунальні підприємства так само, як і підприємства, які діють на основі приватної власності, можуть створюватися з метою отримання прибутку (державні комерційні та комунальні комерційні підприємства) (ст.ст. 74; ч.3 ст. 78 ГК України).

Аналізуючи ГК України та судову практику можна зробити висновок, що на праві господарського відання та праві оперативного управління майно закріплюється за унітарними підприємствами. На підтвердження цього варто привести положення з Рішення Конституційного суду від 20 червня 2007 р. № 5-рп/2007. У цьому Рішенні з посиланнями на ч.1 ст. 24 та ч.3 ст. 78 ГК України зазначено, що вибір засновником організаційної форми суб'єкта господарювання, утворюваного на основі або із залучення комунального майна, повинен залежати від визначення в установчих документах цілей їх діяльності. Якщо головною метою суб'єкта господарювання в комунальному секторі економіки є виробництво продуктів чи послуг для задоволення нагальних потреб жителів відповідної територіальної громади, наприклад, з водопостачання, опалення, вивезення сміття та відходів тощо, то його організаційно-правовою формою має стати комунальне унітарне підприємство. У випадках, коли основною метою діяльності суб'єкта господарювання у комунальному секторі економіки зазначено отримання прибутку, його організаційно-правовою формою має бути господарське товариство з відповідною часткою комунальної власності у статутному фонді [208, п. 3.6.].

На можливість закріплення майна на вищезазначених правових титулах не тільки за унітарними підприємствами вказує А.М. Захарченко, який зазначає, що правовий режим майна державних акціонерних товариств визначено із застосування

різних підходів, оскільки на практиці можна віднайти приклади передачі майна на праві власності; частини майна – на праві власності, а частини – на похідних від права власності титулах; частини майна – на праві господарського відання, а майна, яке не увійшло до статутного капіталу – на праві користування [209, с. 127].

Погодитися з висновками А.М. Захарченка дозволяють положення чинного законодавства. Так, у п. 29 Статуту Державного концерну «Ядерне паливо» майно Концерну є державною власністю і закріплюється за ним на праві господарського відання [210]. Виходячи з положень ст. 4 Закону України «Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» до статутного капіталу Товариства, серед іншого, вноситься право господарського відання магістральними залізничними лініями загального користування та розміщеними на них технологічними спорудами, передавальними пристроями, що безпосередньо використовуються для забезпечення процесу перевезень [211]. У законодавстві є й інші приклади, які ілюструють позицію А.М. Захарченка (наприклад, Закон України «Про холдингові компанії» та ін.).

Водночас, спираючись на положення ГК України та іншого господарського законодавства, не можна ототожнювати право господарського відання та право оперативного управління тільки з державним та комунальним сектором економіки. Наприклад, відповідно до ч. 5 ст. 112 ГК України підприємства об'єднань громадян, релігійні організації є юридичною особою, здійснюючи свою діяльність на праві оперативного управління або господарського відання відповідно до вимог ГК України. Згідно з ч.2 ст. 123 ГК України майно передається об'єднанню підприємств його учасниками у господарське відання або в оперативне управління.

Серед суб'єктів господарювання – господарських організацій найбільш дискусійним виступає питання правового титулу майна приватного підприємства. Відповідно до ст. 113 ГК України приватним визнається підприємство, яке діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці.

Аналізуючи цю норму ГК України І.В. Спасибо-Фатєєва робить висновок, що з неї однозначно не ясно, на якому праві приватному підприємству належить майно: на праві власності чи на праві господарського відання [212]. Авторка доходить висновку, що за законодавством може існувати декілька різновидів приватних підприємств – і власників, і невластників, створених однією або кількома особами (унітарне приватне підприємство – власник майна, засноване фізичною особою; унітарне приватне підприємство – невластник майна, засноване фізичною особою; корпоративне приватне підприємство, яке створене декількома фізичними особами, і є власником майна (але не господарське товариство); корпоративне приватне підприємство, створене декількома фізичними особами і не є власником майна, тобто його майно належить на праві спільної власності його засновникам). У тих випадках, коли приватне підприємство не є власником майна, І.В. Спасибо-Фатєєва визначає правовий титул такого майна як право господарського відання [212]. Можна погодитися з такими висновками дослідниці, як і з тим, що правовий режим майна приватного підприємства має вагомe значення для вирішення питань щодо відчуження та отримання в спадщину майна приватного підприємства.

Наведені положення господарського законодавства свідчать про можливість закріплення на цих правових титулах майна не тільки за унітарними державними або комунальними підприємствами, але за різними господарськими організаціями.

Отже, появу та закріплення у національному господарському законодавстві права господарського відання та права оперативного управління можна розглядати не тільки як результат радянської спадщини та історичного розвитку України, але й як реальний життєздатний правовий інститут, який відповідає сучасним економічним умовам та дозволяє власнику у повній мірі реалізовувати свої правомочності щодо майна, придатного для використання у сфері господарювання.

Г.В. Пронська та деякі інші науковці наголошували на тому, що право господарського відання та право оперативного управління є такими, що мають особливості, які відрізняють їх від права власності [203, с. 163], на яких потрібно

зупинитися при подальшому науковому опрацюванні цих правових титулів використання чужого майна.

Сучасне визначення права господарського відання закріплено у ст. 136 ГК України. Ним є речове право суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГК України та іншими законами.

У літературі звертається увага, що право господарського відання поширюється тільки на основні фонди господарської організації, проте оборотні засоби, які використовуються у господарській діяльності, належать організації на праві власності [38, с. 219], з чим варто погодитися.

Рішення про передачу майна на праві господарського відання приймає власник такого майна. Щодо державних та комунальних підприємств таке рішення приймається уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування, які у такий спосіб реалізують господарську компетенцію.

Розглядаючи господарську компетенцію як наявність певних господарських прав та обов'язків, визначених у законодавстві, відносно органів місцевого самоврядування та державних органів як учасників господарських відносин щодо використання чужого майна у сфері господарювання, можна виділити такі види їх повноважень, як засновницькі повноваження (наприклад, права заснування комунальних унітарних підприємств, державних підприємств тощо), реалізації прав використання комунального або державного майна (наприклад, у відносинах державного приватного партнерства; оренди майна (рухомого та нерухомого); передачі об'єктів у концесію тощо [213, с. 10, 13; 214, с. 80, 85, 86, 168-171].

Діючи на підставі положень ст. 141 ГК України, законів України «Про управління об'єктами державної власності», «Про місцеве самоврядування в Україні» та маючи відповідну господарську компетенцію, органи державної влади та органи місцевого самоврядування як учасники організаційно-господарських відносин щодо

використання чужого майна у сфері господарювання, приймають рішення щодо вибору відповідних форм господарського використання майна комунальної або державної форми власності. При цьому основними формами використання майна державної форми власності виступають передача державного майна створеним державним підприємствам, укладання угод щодо державного майна уповноваженими органами від імені держави та ін. Для органів місцевого самоврядування формами використання комунального майна є створення комунальних унітарних підприємств, договірні форми (оренди, концесії) тощо.

Право господарського відання – це право господарських організацій, що здійснюють підприємницьку господарську діяльність, тобто є суб'єктами підприємництва, похідне від права власності, з обмеженням повноваження розпорядження окремими видами майна за згодою власника (уповноваженого органу). Зміст права господарського відання як правового титулу використання чужого майна розглядається у судовій практиці, зокрема законодавство України тлумачиться іноземними судами.

Так, наприклад, Верховний Суд у складі колегії суддів КГС роз'яснив, що, передаючи іншій особі майно на праві господарського відання, власник надає можливість відповідному суб'єкту підприємництва саме володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном, водночас із певними обмеженнями. Однак встановлення таких обмежень щодо певного виду майна не може свідчити про виключення однієї зі складових права господарського відання. Той факт, що відповідач не може розпоряджатись повною мірою спірним майном без згоди власника – Міністерства оборони України, не спростовує належності майна Концерну «Військторгсервіс» на праві господарського відання, а є реалізацією особливого режиму права власності на відповідне майно. У безпосередньому взаємозв'язку володіння, користування і розпорядження за своєю правовою природою слугує реалізації права господарського відання та фактично становить цілісний комплекс прав, який відповідно до мети своєї господарської діяльності може реалізовувати суб'єкт господарювання [215].

Федеральний суд Канади, розглядаючи питання про можливість звернення стягнення на літак, належний Авіаційному науково-технічному комплексу імені О.П. Антонова (АНТК), як на майно держави Україна за боргами «ФДМ України, органу української держави» на користь кіпрської компанії «ТМР Енерджі Лтд.», намагався провести аналогію між правом господарського відання та узуфруктом за Цивільним кодексом Квебеку. За українським законодавством існують три компонента права власності: користування, володіння та розпорядження. При повному господарському віданні перші два компоненти передаються державним підприємствам, тоді як право розпорядження розділене між державою та державним підприємством (ч.171 Рішення) [179, с. 29-30].

Термінологія та структура в цьому аналізі концептуально співпадають з цивільно-правовою теорією розчленування права власності і, конкретніше, права узуфрукта. Основна відмінність між двома концепціями полягає в тому, що за правом узуфрукта повне право розпорядження залишається у голого власника, тоді як за правом повного господарського відання право розпорядження шляхом зношення передається державному підприємству, а право розпорядження шляхом відчуження залишається у держави (ч. 172 Рішення) [179, с. 30.]. На думку суду, передача літака Заводу Антонова державою Україна на праві повного господарського відання еквівалентна розчленуванню права власності, при якому як Україна, так і АНТК мають дійсні права власності на літак. Той факт, що АНТК може мати більшу частку прав власності в тому, що стосується безпосередньо економічної цінності, ніяким чином не суперечить чи зменшує реальність, дійсність та вартість прав держави Україна (ч. 175 Рішення) [179, с. 30].

Аналіз застосування положень ГК України при розгляді господарських спорів, пов'язаних з реалізацією права господарського відання дозволяє визначити, що суть права господарського відання полягає у сукупності правомочностей з володіння, користування і розпорядження, а встановлені обмеження виступають лише унормуванням можливостей їх реалізації.

Отже, цілком справедливо під правом господарського відання розуміти речове право суб'єкта підприємництва, який, так само як і власник, володіє, користується і розпоряджається закріпленням за ним майном. Проте, якщо зазначені повноваження власника носять абсолютний характер, то суб'єкт підприємництва, за яким майно закріплене власником (уповноваженим власником органом) на праві господарського відання, обмежений у здійсненні повноваження розпоряджатися окремими видами майна, яке (повноваження) він може реалізувати лише за згодою власника. Випадки одержання такої згоди передбачені ГК України та іншими законами [34, с. 226].

Право господарського відання, крім обмеження суб'єкта підприємництва у розпорядженні окремими видами майна згодою власника (уповноваженого органу), характеризується і тим, що власник майна, закріпленого за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна. Контроль може здійснюватися власником як безпосередньо, так і через уповноважений ним орган. Проте такий контроль не повинен призводити до втручання в оперативно-господарську діяльність підприємства [216, с. 214].

У законодавстві вищезазначені повноваження власника безпосередньо врегульовані щодо органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Загалом, органи державної влади та органи місцевого самоврядування як учасники господарських відносин щодо використання чужого майна діють у рамках реалізації прав держави і територіальних громад як власників, що проявляється у здійсненні господарських операцій з державним і комунальним майном, управлінні діяльністю суб'єктів господарювання державного і комунального секторів економіки, що є однією із важливих функцій, які покладено на органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Звертаючи увагу на ці особливості, Г.М. Будурова зазначає, що держава виступає в кожній із своїх дій в особі своїх органів, проте функції розподілені між державними органами по-різному, про що свідчать положення Закону України «Про управління об'єктами державної власності». У сучасній системі суб'єктів управління державним майном функції загального

керівництва та регулювання здійснюють Уряд, міністерства, а функції з безпосереднього управління можуть бути надані господарським об'єднанням, холдинговим компаніям, іншим господарським організаціям [57, с. 10].

У розвиток цієї думки варто взяти до уваги позицію А.М. Захарченка, який пропонує розрізняти коло суб'єктів управління об'єктами державної власності та суб'єктів права господарського відання і права оперативного управління. Науковець підкреслює, що суб'єкти управління об'єктами державної власності повинні, насамперед, організовувати використання цих об'єктів, тоді як суб'єкти права господарського відання та права оперативного управління використовувати закріплені за ними об'єкти, діючи під керівництвом суб'єктів управління [217, с. 53].

Виникненню права господарського відання (так само, як і праву оперативного управління) передуює рішення власника майна, оформлене належним чином. Зокрема, на необхідність такого рішення щодо передачі на цих правових титулах нерухомого майна прямо вказано у п. 5.4. Методичних рекомендацій щодо державної реєстрації права господарського відання та права оперативного управління [218]. Також державна реєстрація права господарського відання або оперативного управління може здійснюватися на підставі установчого договору чи рішення про утворення об'єднання (п. 5.4. Методичних рекомендацій).

Проте, аналіз останніх змін до ст. 136 ГК України та іншого законодавства дозволяє дійти висновку, що це не єдині підстави для використання чужого майна на праві господарського відання, до них також потрібно відносити договір. Зокрема, відповідно до Умов договору про передачу на праві господарського відання державного майна, що перебуває в державній власності та використовується у процесі провадження діяльності з транспортування природного газу магістральними трубопроводами, затвердженими Урядом на виконання Законів України «Про управління об'єктами державної власності» та «Про тубопровідний транспорт», привертає увагу предмет цього договору, предмет цього договору сформульовано наступним чином: «Власник передає користувачу майно на праві господарського

відання з метою здійснення користувачем функції оператора ГТС відповідно до Закону України «Про ринок природного газу» та Директиви 2009/73/ЄС» [152].

Аналіз Умов договору дозволяє зробити висновок, що його положення сформульовані з урахуванням ст. 136 ГК України (п. 5.2) і цілком відповідають основним ознакам такого правового титулу як право господарського відання. Так, майно передається на праві господарського відання користувачу, яким є суб'єкт підприємницької діяльності – ТОВ «Оператор газотранспортної системи України» (п. преамбула, розділ. 1 Договору); обмеження щодо розпорядження майном сформульовані у пунктах 5.8., 5.9., пп. 9.1.8. та інших Договору (при цьому обмеження права розпорядження поширюються не тільки на основні фонди); контрольні повноваження власника закріплено у п. 8.2. та інших Договору, які охоплюють використання і збереження майна. Положення, якими визначаються умови використання майна, вміщено у розділ 6 та деяких інших положеннях Умов договору.

У літературі до підстав припинення права господарського відання відносять рішення власника, у тому числі щодо передачі майна третім особам у власність, та припинення існування відповідного майна [38, с. 220]. З урахуванням вищевикладеного до цих підстав можна додати закінчення строку дії договору або інші підстави, передбачені договором.

Таким чином, можна запропонувати визначати право господарського відання як похідне від права власності речове право суб'єкта підприємництва щодо використання чужого майна з обмеженими законом, установчими документами та у визначених законом випадках договором правомочностями з розпорядження окремими видами майна.

За суб'єктами господарювання, які не ставлять за мету отримання прибутку (не належать до суб'єктів підприємництва), майно закріплюється на іншому правовому титулі – праві оперативного управління.

Відповідно до ст. 137 ГК України правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається

майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених ГК України та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Попри похідний характер цього правового титулу від права власності та загальну подібність до права господарського відання, право оперативного управління має свої особливості.

Аналізуючи практику господарських відносин, можна дійти висновку, що цей правовий титул використання чужого майна є менш розповсюдженим, ніж право господарського відання, і використовується здебільшого у державному і комунальному секторах економіки. Як правило, на праві оперативного управління майно закріплюється за казенними підприємствами і комунальними некомерційними підприємствами; у якості прикладів наводяться суб'єкти музейної і бібліотечної справи, заклади освіти та інші [42, с. 449].

Право оперативного управління іноді визначають як таке, що фінансується за рахунок власника, особливе речове право юридичної особи (організації), володіти, користуватися і розпоряджатися, закріпленим за нею майном в межах, встановлених законодавчими актами, відповідно до цілей своєї діяльності, завдань власника і призначення майна [219, с. 329]. Однак, на думку О.І. Харитонової, таке визначення страждає низкою неточностей, зокрема, не зовсім ясно, що означає фінансування речового права [175, с. 247]. Можна погодитися з О.І. Харитоновою, що після прийняття ГК України неточним стало твердження стосовно того, що право оперативного управління одночасно охоплює всі три правомочності – володіння, користування, розпорядження і з тим, що зайвою видається вказівка на те, що межі здійснення права оперативного управління залежать від призначення майна і завдань, поставлених власником. На думку дослідниці цілком очевидно, що власник якраз і ставить завдання використовувати майно відповідно до його призначення і для досягнення цілей, заради яких створена ним дана організація [175, с. 247].

При цьому деякі характеристики права оперативного управління не змінилися й на сьогодні. Так суб'єкт господарювання, в оперативному управлінні якого перебуває майно, 1) володіє, користується і розпоряджається майном з урахуванням обмежень, які встановлені ГК України, іншими законами, власником майна [38, с. 221; 42, с. 449]; 2) суб'єкт господарювання несе відповідальність за своїми боргами лише в межах цього майна, а за його недостатності відповідальність субсидіарно несе власник такого майна (ст. 77 ГК України); 3) власник майна має право контролювати використання і збереження майна; 4) спеціальною підставою припинення використання майна на праві оперативного управління виступає рішення власника про вилучення надлишків майна та майна, яке не використовується або використовується не за призначенням (ч. 2 ст. 137 ГК України).

З урахуванням цих характеристик у літературі було запропоновано визначення поняття права оперативного управління як заснованого на праві власності іншої особи і наданого нею повноваження права володіння, обмеження права користування і розпорядження майном в цілях і межах, встановлених власником [220, с. 328].

Отже, правова конструкція господарського відання та оперативного управління дозволяє вдало поєднувати значну ступінь контролю з боку власника з достатньою для успішного ведення господарської діяльності самостійністю унітарного підприємства. Ця властивість незамінна для тих видів діяльності і сфер суспільного життя, в яких отримання прибутку поєднується з необхідністю досягнення суспільно корисних інтересів або для втілення бажання власника майна передати його для використання у сфері господарювання без втрати права власності. Системний аналіз вищевказаних норм ГК України, дає підстави для висновку про те, що право оперативного управління та право господарського відання є похідними, вторинними правами, реалізація яких у певній мірі обмежена цілями діяльності суб'єкта цього права, завданнями власника, цільовим призначенням майна, що належить йому на речовому праві, повноваженнями власника щодо контролю за збереженням, використанням і розпорядженням зазначеним майном.

Для повноти дослідження основних правових титулів використання чужого майна у сфері господарювання потрібно звернутися до аналізу використання майна відокремленими підрозділами господарських організацій (філії, представництва, відділення та інші). В Україні станом на квітень 2020 р. діє приблизно 7884 відділень банків [221]. Також потрібно брати до уваги відділення страхових організацій, пункти обміну валюти, пункти приймання металобрухту та інші, використання майна якими під час здійснення діяльності потребує окремого правового регулювання.

Наразі порядок наділення майном відокремлених підрозділів та правові титули використання такого майна окремо не врегульовані. Проте необхідність вирішення питання щодо правового титулу використання майна відокремленими підрозділами обумовлена тим, що такий підрозділ, хоча і здійснює господарську діяльність у складі господарської організації і від її імені, не має статусу юридичної особи, проте знаходиться окремо від неї, фактично вступає у господарські відносини, виконуючи покладені на нього функції, може здійснювати самостійний напрям господарської діяльності, мати окремий баланс і самостійно сплачувати податки.

У первісній редакції ГК України було закріплено, що відокремлені підрозділи наділяються частиною майна господарських організацій, здійснюючи щодо цього майна право оперативного використання чи інше речове право, передбачене законом (ч. 2 ст. 132). Обсяг майнових правомочностей у межах права оперативного використання майна визначався господарською організацією, до складу якої входить зазначений суб'єкт, відповідно до закону (ч. 2 ст. 138). Призначення цих норм полягало в тому, щоб надати майнову основу для функціонування відокремлених підрозділів від імені господарської організації у зовнішніх господарських відносинах, та їх самостійної участі у внутрішньогосподарських відносинах. Проте виключення із складу суб'єктів господарювання філій та інших відокремлених підрозділів потягло за собою виключення з ГК України статей 132 і 138.

Можна висловити думку, що дійсний правовий статус філій та інших відокремлених підрозділів істотно впливає на їх можливий обсяг правомочностей

щодо використання майна. Господарська організація, яка створює відокремлений підрозділ, не може передати останньому більші повноваження з використання майна, ніж має сама. Тому, ймовірно, право власності, право господарського відання та право оперативного управління не можуть виступати правовими титулами використання майна відокремленим підрозділом, однак, змістовно режим такого майна у частині користування ним може не сильно від них відрізнятися (наприклад, у філії банку). Керуючись такими міркуваннями, потрібно підтримати тих дослідників, які обстоюють думку, що використання відокремленими підрозділами майна може здійснюватися на праві оперативного використання. Цей правовий титул цілком відповідає правовому статусу відокремлених підрозділів, які не мають права діяти від власного імені і приймати самостійні рішення, зокрема, й щодо майна.

З огляду на викладене заслуговує на увагу позиція І.А. Щербак, яка доводила, що конструкція права оперативного використання передбачала право підприємства визначати той правовий режим майна для його відокремленого підрозділу, який найбільш повно враховує потреби та мету створення останнього. Різноманіття видів відокремлених підрозділів (окрім філій та представництв, що зазначені у ГК України, можуть створюватись інші підрозділи – мережа ТЕС у енергопостачальних організацій, збагачувальні фабрики на підприємствах гірничодобувної промисловості тощо) передбачає і різноманітність їх цілей, різний обсяг господарської компетенції і відповідно різну ступінь відокремленості щодо закріпленого за ними майна. Так, представництво, що здійснює представницькі функції, не веде безпосередньої виробничої діяльності, в меншій мірі потребує широких прав щодо закріпленого за ним майна, ніж електростанція, що входить до складу підприємства, використовує енергогенеруюче обладнання, закуповує сировину для виробничих потреб, вступає в правовідносини з третіми особами – контрагентами, споживачами теплової енергії, органами місцевого самоврядування тощо [222, с. 30].

На практиці межі використання майна філіями та іншими відокремленими підрозділами визначаються локальним актом (наказом, розпорядженням, актом

введення в експлуатацію, постановкою на облік, актом прийому-передачі майна, актом внутрішньої інвентаризації) або не оформлюються письмово взагалі. Іноді єдиним підтвердженням передачі майна виступає внутрішня інвентаризація і, за наявності, докази передачі під матеріальну відповідальність відповідної посадової особи. З цього можна робити припущення, що на практиці визначення обсягу правомочностей відокремлених підрозділів не завжди конкретизовано, що негативно відображається на реалізації майнових прав і господарської організації, і відокремленого підрозділу, а тому потребує врегулювання на законодавчому рівні. Можна пропонувати, щоб передання майна відокремленому підрозділу оформлювалося укладанням організаційно-господарського договору та складанням акту приймання-передачі відповідного майна.

Правовий титул оперативного використання майна можна пропонувати розглядати як похідний титул від права власності, права господарського відання або права оперативного управління, залежно від того, на якому з цих речових прав майно належить господарській організації, який дозволяє останній визначати обсяг правомочностей відокремленого підрозділу щодо користування майном з урахуванням мети і завдань такого підрозділу.

Уявляється, що право оперативного використання майна може бути застосовним і для визначення обсягу правомочностей щодо нерозподілених об'єктів державної власності, які обліковуються на балансі державних підприємств. За даними ФДМ України станом на 1 липня 2019 року у державному секторі економіки зареєстровано більше 1 млн. об'єктів державного майна з яких 565 тис. об'єктів нерухомого майна державних підприємств установ організацій, 558,1 тис. об'єктів державного майна яке не ввійшло до статутних капіталів господарських товариств у процесі корпоратизації, але залишилося на її балансі та 26,4 тис. об'єктів державного майна яке не ввійшло до статутних капіталів господарських товариств у процесі приватизації, але залишилось на їх балансі [223].

Як зазначає А.М. Захарченко, розподіленими об'єктами державної власності традиційно називають об'єкти, що належать державним підприємствам, установам, організаціям на праві господарського відання та праві оперативного управління, а нерозподіленими – всі інші об'єкти. При цьому на переконливу думку науковця, визначальне значення для практики має встановлення приналежності або неприналежності об'єктів державної власності певним суб'єктам на правових титулах, похідних від права власності [172, с. 93].

Право оперативного використання можна вважати оптимальним правовим титулом для нерозподілених об'єктів державної власності, які передані господарським організаціям на баланс, в силу того, що невизначення іншого правового титулу для такого майна можна розцінювати як небажання або неможливість в силу різних причин передавати господарській організації правомочності з розпорядження державним майном.

З урахуванням викладеного пропонується відновити у ГК України ст. 138 у новій редакції, а саме:

«Стаття 138. Право оперативного використання майна

1. Правом оперативного використання майна у цьому Кодексі визнається право, похідне від права власності, права господарського відання або оперативного управління, у межах якого обсяг майнових правомочностей користування майном визначається власником (титульним володільцем) майна.

На праві оперативного використання для здійснення господарської діяльності майно може передаватися відокремленому підрозділу господарської організації. За рішенням власника або у випадках, передбачених законом, майно може передаватися на праві оперативного використання суб'єктам господарювання.

2. Обсяг майнових правомочностей у межах права оперативного використання майна визначається господарською організацією, до складу якої входить зазначений суб'єкт, відповідно до закону і може закріплюватися у відповідному організаційно-господарському договорі.

3. Передача майна відокремленому підрозділу оформляється складанням акту приймання-передачі майна, що підписується уповноваженими особами господарської організації та відокремленого підрозділу».

На підставі проведеного дослідження додатково обґрунтовані відмінності права господарського відання і права оперативного управління від права довірчої власності та можливість їх розглядати як самостійні речові права на чуже майно. Умотивовано, що право господарського відання та право оперативного управління потрібно розглядати як реальний життєздатний правовий інститут, який відповідає сучасним економічним умовам та дозволяє власнику у повній мірі реалізовувати свої правомочності щодо майна, придатного для використання у сфері господарювання.

Обґрунтовано, що правовим титулом використання майна відокремленими підрозділами може виступати право оперативного використання майна. Також на цьому правовому титулі можуть передаватися на баланс господарських організацій нерозподілені об'єкти державної власності.

З метою упорядкування відносин з використання чужого майна відокремленими підрозділами, гарантування і захисту прав як господарської організації, так і відокремленого підрозділу, запропоновано відновити у ГК України статтю 138 у наведеній вище редакції.

2.2. Додаткові правові титули використання чужого майна у сфері господарювання

На сучасному етапі розвитку сфери господарювання має прояв тенденція активного використання чужого майна на підставі договорів оренди, концесії, лізингу тощо. Значну частину у такому майні займає майно державної і комунальної форм власності.

Звертаючи увагу на поширення орендних відносин щодо такого майна, І.В. Сухоставець підкреслює, що передача державного майна на умовах оренди в певній

мірі дозволяє ефективно використовувати державне майно, збільшувати доходи державного бюджету, налагоджувати нові форми економічного співробітництва державного та приватного секторів економіки [224].

Подібної думки притримується А.М. Захарченко, який зазначає, що серед усієї сукупності господарських договорів, що є підставами для використання об'єктів державної власності у сфері господарювання, договір оренди є найбільш поширеним, а належне визначення та виконання умов цих договорів має для держави низку вигід економічного характеру [172, с. 278].

У світі окрім оренди поширеною формою використання державного та комунального майна є концесія. Однак, в Україні протягом останніх двох десятиліть було укладено тільки 144 договори концесії, з яких 136 стосувалися об'єктів комунальної власності та лише 8 – державної власності у сфері автомобільних доріг, енергетики та вугільної промисловості [225].

Використання у сфері господарювання чужого майна може відбуватися й на умовах лізингу. Протягом 9 місяців 2019 р. фінансовими компаніями та юридичними особами, які не мають статусу фінансових установ, але можуть згідно із законодавством надавати фінансові послуги, укладено 10 336 договорів фінансового лізингу на суму 19 030,9 млн.грн. Вартість об'єктів лізингу, що є предметом договорів, станом на 30 вересня 2019 р. становить 18 981,7 млн.грн. Вартість чинних договорів фінансового лізингу станом на цю ж дату становить 28 357,6 млн. грн. [226].

Аналіз додаткових правових титулів використання чужого майна у сфері господарювання варто розпочати з оренди.

У сфері господарювання специфіка регулювання орендних відносин обумовлена не тільки поділом об'єктів оренди на рухомі та нерухомі речі, але й формою власності відповідного майна.

Визначення оренди майна пропонується багатьма дослідниками. Наприклад, І.О. Сухоставець запропонувала оренду державного майна визначати як основані на договорі платні строкові відносини між орендарем та орендодавцем щодо передачі в

оренду та господарського використання державного майна, які складаються у процесі організації і здійснення господарської діяльності [224]. Наведене визначення не можна вважати вдалим з огляду на вказівку, що строковими та платними є саме відносини, а не користування майном, а вислів «...передачі в оренду та господарського використання державного майна...», породжує питання про співвідношення оренди і господарського використання.

Перелік об'єктів оренди конкретизовано у ст. 3 Закону України «Про оренду державного та комунального майна». Аналіз положень наведеної статті дозволяє виявити особливість використання окремих об'єктів оренди, (наприклад, майна, переданого до статутного капіталу акціонерних товариств на праві господарського відання), яка полягає у тому, що стосовно одного об'єкта оренди виникають складні правовідносини за участю декількох учасників. Зокрема, при переданні в оренду державного або комунального майна виникають правовідносини між власником або уповноваженою особою та суб'єктом господарювання, якому майно передається на праві господарського відання або оперативного управління. У подальшому суб'єкт господарювання може передати майно іншому суб'єкту господарювання в оренду, проте іноді з порушенням законодавчих вимог.

Як приклад можна навести справу №913/76/19 за позовом керівника Старобільської місцевої прокуратури Луганської області в інтересах держави в особі Старобільської районної ради Луганської області (Позивач) до комунального некомерційного підприємства «Старобільський районний центр первинної медико-санітарної допомоги Старобільської районної ради» (Відповідач-1) та комунального підприємства «Луганська обласна «Фармація Північ» (Відповідач-2) про визнання недійсним договору оренди нерухомого майна та зобов'язання повернути приміщення, яку розглядав Господарський суд Луганської області [227]. За обставинами справи рішенням Старобільської районної ради Відповідачу-1 було делеговано повноваження по оперативному управлінню об'єктами спільної власності територіальних громад Старобільського району, зокрема, й Старобільською міською

лікарською амбулаторією загальної практики сімейної медицини. На підставі вказаного рішення між власником майна – Старобільською районною радою та користувачем – Відповідачем-1 укладено договір на закріплення майна, що перебуває у спільній власності територіальних громад Старобільського району, на праві оперативного управління і складено акт приймання-передачі майна лікарської амбулаторії. У червні 2018 р. між Відповідачем-1 (орендодавець) та Відповідачем-2 (орендар), укладено договір оренди нерухомого майна, відповідно до якого орендодавець передав, а орендар прийняв в оренду частину нежитлового приміщення площею 19,6 кв.м., яке розміщене у будівлі Старобільської міської лікарської амбулаторії практики сімейної медицини. В ході розгляду справи Господарським судом Луганської області встановлено, що при передачі в оренду цього майна орендодавцем (Відповідачем-1) не проводилася процедура, передбачена ст. 9 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» (розміщення оголошення, вивчення попиту на об'єкт оренди та у разі надходження двох і більше заяв оголошення конкурсу на право оренди). Суд погодився з позицією прокурора, що при укладенні оспорюваного договору оренди Відповідачем-1 порушено порядок, встановлений ст. 9 вищезгаданого Закону. Порушення Закону полягає не в тому, що конкурс не був оголошений, а в протиправній бездіяльності орендодавця, через яку можливість проведення конкурсу виключається.

З наведеного судового рішення вбачається, що має місце той факт, коли одночасно різні суб'єкти (власник державного або комунального майна, уповноважена особа, якій надано майно на праві оперативного управління (орендодавець), та суб'єкт господарювання, якому надається майно на праві оренди, - (орендар) відносно певного об'єкта одночасно мають різні речові права, а саме: право власності, оперативного управління та оренди. Отже, реалізація вказаних речових прав щодо конкретного об'єкта оренди потребує не тільки розмежувати, а й враховувати у процесі використання такого майна особливості відповідних речових прав, похідний та обмежений характер окремих з них відносно права власності.

За загальним правилом суб'єктами орендних відносин виступають орендодавець та орендар (ст. 283 ГК України). Проте в орендних відносинах щодо державного і комунального майна суб'єктний склад особливий, визначений ст. 4 Закону України «Про оренду державного та комунального майна», а саме: орендар; орендодавець; балансоутримувач; уповноважений орган управління; представницький орган місцевого самоврядування або визначені ним органи такого представницького органу; КМУ або орган державної влади, визначений КМУ. Також потрібно визнати те, що окремими законами визначені конкретні суб'єкти, які мають право прийняття рішення про передачу об'єкта в оренду, та можуть висуватися вимоги до суб'єктів – орендарів майна. Так, наприклад, органи, уповноважені приймати рішення про передачу в оренду об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення визначено у ст. 3, а вимоги до суб'єктів, яким передаються в оренду об'єкти у цих сферах, закріплено у ст. 4 Закону України «Про особливості передачі в оренду об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності». Схожий підхід закріплено у Законі України «Про особливості оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності» який визначає, що рішення щодо доцільності передачі об'єктів паливно-енергетичного комплексу в оренду приймається уповноваженим органом управління – центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в паливно-енергетичному комплексі.

Звертаючись до характеристик правового режиму майна, переданого суб'єкту господарювання власником на основі договору, можна констатувати, що зміст такого режиму визначається видом та умовами укладеного господарського договору. Зокрема, правовий режим майна, переданого власником суб'єктам господарювання, передбачає набуття такими суб'єктами прав і обов'язків щодо використання такого майна у відповідності до умов договору [173, с. 62].

Для укладання будь-якого господарського договору потрібно погодити всі істотні умови. Перелік істотних умов договору оренди закріплено ст. 284 ГК України.

При цьому перелік істотних умов договору оренди певного державного та комунального майна конкретизовано у вищенаведених законах України.

За загальним правилом договір оренди укладається неконкурентним способом шляхом викладення у формі єдиного документа, підписаного обома сторонами. Водночас договори оренди державного та комунального майна у визначених законом випадках можуть укладатися конкурентним способом шляхом проведення аукціону (ст. 13 Закону України «Про оренду державного та комунального майна») або конкурсу (наприклад, для оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності; об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності та ін.). Умови організації і проведення аукціону або конкурсу встановлюються законами.

Можна стверджувати, що укладання договорів оренди державного і комунального майна конкурентним способом (визначення орендаря через проведення аукціону або конкурсу) сприяє реалізації принципів здійснення оренди, які закріплено у ч. 5 ст. 2 Закону України «Про оренду державного та комунального майна». Також вбачається, що проведення аукціонів або конкурсів дозволяє вибрати орендаря, який пропонує найбільш вигідні умови використання державного та комунального майна.

На підставі ст. 16 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» оформлення договірних відносин щодо державного і комунального майна здійснюється з використанням примірного договору оренди, який щодо майна державної власності затверджується КМУ, а щодо майна комунальної власності – представницькими органами місцевого самоврядування. Слід звернути увагу, що на відміну від правила, закріпленого у ст. 179 ГК України, згідно з яким сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст, у ст. 16 вищезгаданого Закону прямо вказано, що конкретний договір оренди може відрізнятися від примірного, якщо об'єкт оренди передається в оренду з додатковими умовами. Використання примірного договору для оформлення орендних відносин щодо державного та комунального майна варто

оцінювати позитивно, оскільки він виконує своєрідну гарантійну роль, тобто гарантує закріплення всіх істотних умов такого договору, прав та обов'язків сторін договору і спрощення оформлення орендних відносин.

Окремо слід зупинитися на вимогах до форми договору оренди. За загальним правилом договір оренди будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) підлягає нотаріальному посвідченню, якщо строк, на який укладається цей договір, перевищує три роки (ст. 793 ЦК України). Для договорів оренди державного та комунального майна такий строк має перевищувати п'ять років (ч. 3 ст. 16 Закону України «Про оренду державного та комунального майна»). В свою чергу, договори оренди об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності, підлягають нотаріальному посвідченню, якщо вони укладені на строк більш як три роки, а договори оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу – незалежно від строку на який було укладено договір.

Крім цього, договори оренди об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності та об'єктів паливно-енергетичного комплексу підлягають повідомній реєстрації.

Процедуру реєстрації договору оренди слід відрізнити від процедури реєстрації речових прав, що передбачена Законом України «Про реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Відповідно до ст. 2 цього Закону державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [228]. Державній реєстрації підлягають речові права на нерухоме майно, похідні від права власності, право користування (найму, оренди) будівлею або іншою капітальною спорудою (їх окремою частиною), що виникає на підставі договору оренди будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини), укладеного на строк не менш як три роки.

Отже, об'єкти оренди державного і комунального майна, сторони, способи і

порядок укладання договору оренди можуть бути конкретизовані на рівні окремих законів, зокрема, законів України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» «Про особливості передачі в оренду об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності», «Про особливості оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності». Цими ж законами може бути конкретизований обсяг прав орендаря та особливості користування орендованим майном та здійснення контролю за використанням орендованого майна.

Наприклад, за Законом України «Про особливості оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності» орендар не має права передавати в суборенду орендований об'єкт паливно-енергетичного комплексу. Також контроль за використанням переданого в оренду об'єкта такого комплексу та виконанням орендарем умов договору оренди здійснюють уповноважений орган управління та ФДМ України в порядку, визначеному договором оренди.

Натомість за Законом України «Про особливості передачі в оренду об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності», орендар за згодою орендодавця має право передати в суборенду орендоване ним нерухоме та інше окреме індивідуально визначене майно, яке не використовується у провадженні господарської діяльності у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, якщо інше не передбачено договором оренди. Слід звернути увагу, що контроль за використанням переданих в оренду названих об'єктів та за виконанням орендарем умов договору оренди здійснює відповідна рада, що прийняла рішення про надання такого об'єкта в оренду, та уповноважені нею органи і посадові особи в порядку, визначеному договором оренди.

Таким чином, на підставі аналізу змісту вищевказаних норм можна зробити висновок, що до особливостей використання окремих об'єктів державного та комунального майна на підставі оренди, відносяться такі характеристики як: здійснення використання за цільовим призначенням; наявність або відсутність права

передавати майно в суборенду; надання уповноваженим особам права контролю за використанням переданого в оренду майна та виконанням орендарем умов договору тощо. При цьому можна зробити висновок, що реалізація орендарем права передачі державного або комунального майна в суборенду залежить не тільки від згоди власника, але може бути обмежена нормами закону.

Як показує судова практика, зміст використання чужого майна за договором оренди неодноразово був предметом судових суперечок. Наприклад, Верховний Суд у складі колегії суддів об'єднаної палати КГС у справі №910/20370/17 за позовом ТОВ «Приватофис» (Позивач) та ПАТ КБ «Приватбанк» (Відповідач) щодо правомірності нарахування позивачем неустойки за період прострочення відповідача у поверненні позивачу орендованого майна зазначив наступне [229]. При укладенні договору оренди майна, призначеного для використання у господарській діяльності, орендар та орендодавець, керуючись принципом свободи договору згідно із статтею 627 ЦК України, можуть передбачити умови щодо особливостей передання об'єкта оренди від орендодавця до орендаря, експлуатації (використання) орендованого майна у процесі здійснення господарської діяльності орендарем, а також умови щодо повернення об'єкта оренди орендодавцю після спливу строку дії договору оренди.

Суди попередніх інстанцій встановили, що відповідно до умов договору №7 оренди обладнання від 02.03.2011 р. позивач, як орендодавець, зобов'язався передати відповідачеві-орендарю у строкове платне користування обладнання - комплекти світлодіодних панелей згідно з додатком №1, що є невід'ємною частиною договору оренди. Зважаючи на особливості використання орендованого майна як світлодіодного обладнання, сторони спору в договорі оренди погодили обов'язок орендаря укласти з ТОВ «Техно Компас» договір на проведення монтажних та пусконаладжувальних робіт, а також дотримуватися належного режиму експлуатації та зберігання орендованого майна відповідно до технічної документації.

Суд першої інстанції оцінив ці умови договору оренди як такі, що покладають на орендаря – ПАТ КБ «Приватбанк» обов'язок укласти з ТОВ «Техно Компас»

договір на проведення монтажних та пусконаладжувальних робіт, та зауважив, що сторони спору в договорі оренди №7 від 02.03.2011 р. не передбачили обов'язку орендодавця ТОВ «Приватофис» здійснювати демонтаж обладнання, орендованого ПАТ КБ «Приватбанк». Апеляційний суд підтримав рішення суду першої інстанції.

Верховний Суд у складі колегії суддів об'єднаної палати КГС зазначив, що при прийнятті у справі №910/20370/17 судових рішень про стягнення з відповідача неустойки за користування орендованим майном місцевий та апеляційний суди не перевірили чи у спірний період позивач-орендодавець не вчиняв дій, спрямованих на ухилення від прийняття об'єкта оренди від відповідача-орендаря після розірвання 31.12.2015 р. договору оренди за згодою сторін, з огляду на передчасність висновків судів про те, що поверненню світлодіодного обладнання орендодавцю мав передувати його демонтаж силами орендаря з посиланням на те, що умовами договору оренди такий обов'язок не було покладено на орендодавця.

Отже, у цій справі Верховний Суд зазначив, що суди не з'ясували, чи міг належно виконати відповідач-орендар обов'язок щодо повернення об'єкта оренди позивачу-орендодавцю за наслідком розірвання договору оренди, виходячи з відсутності чіткої домовленості між сторонами спору щодо порядку повернення орендованого майна, що є світлодіодним обладнанням, яке має бути попередньо демонтоване з об'єктів нерухомості, на фасадах яких воно розміщене.

Відтак, з викладеного вбачається, що з огляду на особливості використання окремого майна, відсутність чіткої домовленості у договорі щодо порядку повернення орендованого майна не означає відсутності у орендодавця обов'язку вчинити певні дії, спрямовані на прийняття такого майна. У свою чергу, відсутність домовленості щодо порядку повернення орендованого майна може вважатися об'єктивною обставиною, яка перешкоджає орендарю виконати обов'язок щодо повернення майна.

Відповідно до ч.1 ст.785 ЦК України у разі припинення договору найму наймач зобов'язаний негайно повернути наймодавцеві річ у стані, в якому вона була

одержана, з урахуванням нормального зносу, або у стані, який було обумовлено в договорі.

У розрізі тлумачення зазначеного законодавчого положення Верховний Суд у складі колегії суддів КГС зазначив, що законодавство у сфері орендних правовідносин пов'язує припинення обов'язків орендаря з фактом повернення об'єкта договору оренди, тобто з моментом підписання акта приймання-передачі орендованого майна; зобов'язання орендаря сплачувати орендну плату за весь час фактичного користування майном, яке виникло з договору оренди, не припиняється зі спливом строку дії договору оренди, оскільки таке припинення пов'язане не із закінченням строку, на який було укладено договір, а з моментом підписання сторонами акта приймання-передачі об'єкта оренди [230; 231].

У справі № 910/20246/15 за позовом ТОВ «Бауком-Україна» до Акціонерної компанії «Гюльсан іншаат санаі туризм накліят ве тіджарет анонім шіркеті» в особі представництва «Гюльсан іншаат санаі туризм накліят ве тіджарет анонім шіркеті» та ТОВ «Торговий дім «Лайт Інвест» про стягнення 101581051,05 грн. та зобов'язання передати майно, ВГСУ, переглядаючи справу в касаційному порядку, погодився з висновками судів попередніх інстанцій про те, що оскільки Акціонерна компанія після спливу строку дії Договору суборенди продовжувала користуватися орендованим майном, зобов'язання останньої з внесення орендної плати за весь час фактичного користування майном не припинилися, оскільки припинення орендної плати в розумінні умов Договору пов'язано з моментом повернення орендованого майна, а не з фактом спливу строку дії Договору. Акціонерною компанією було допущено прострочення виконання грошового зобов'язання та прострочення з повернення орендованого майна, за що судами попередніх інстанцій, на думку суду касаційної інстанції, правомірно застосовано наслідки, передбачені ч. 2 ст. 625 та ч. 2 ст. 785 ЦК України [232].

Отже, аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що припинення обов'язків орендаря, що становлять один з елементів змісту використання чужого

майна, пов'язане з моментом повернення орендованого майна орендодавцеві, а не зі спливом строку договору оренди.

Переходячи до аналізу використання державного і комунального майна на умовах концесії, потрібно почати з того, що відповідно до Закону України «Про концесію» концесія визначається як форма здійснення державно-приватного партнерства, що передбачає надання концесієдавцем концесіонеру права на створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт та технічне переоснащення), та/або управління (користування, експлуатацію, технічне обслуговування) об'єктом концесії, та/або надання суспільно значущих послуг у порядку та на умовах, визначених концесійним договором, а також передбачає передачу концесіонеру переважної частини операційного ризику, що охоплює ризик попиту та/або ризик пропозиції (п. 11 ст. 1 Закону).

З аналізу наукової літератури можна зробити висновок, що дослідники розглядають концесію як багатогранне складне правове явище. Так, уваги заслуговують дослідження О.А. Медведєвої, яка розглядає концесію як правову форму використання державного майна у господарській діяльності. Зокрема, авторка пропонує власне тлумачення поняття концесії та зводить його до заснованого на договорі делегування державою та/або територіальною громадою повноважень створення та/або управління чи експлуатації об'єктів державної та комунальної власності, що є вилученими з вільного економічного обороту, та/або прав здійснення певних видів господарської діяльності приватним суб'єктам господарювання з метою поліпшення задоволення громадських потреб [233, с. 7]. Загалом, наведене визначення можна вважати правильним, проте воно не зовсім відповідає положенням чинного Закону України «Про концесію».

На особливостях концесії як заохочувально-обмежувального спеціального режиму господарювання акцентувала увагу О.Р. Зельдіна [234, с. 12]. Натомість С.М. Грудницька зосередилася на публічно-правовій сутності концесії. Зокрема, дослідниця розглядає концесію як дозвіл, наданий з метою задоволення громадських

потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) на платне строкове виконання певних публічних функцій на засадах публічно-приватного партнерства шляхом створення (будівництва) чи реконструкції й подальшого управління (експлуатації) об'єкта концесії та/або здійснення виключного виду господарської діяльності на основі делегованих повноважень і концесійного договору та під контролем концесієдавця» [235, с. 227].

Отже, і законодавча дефініція, і визначення концесії, запропоноване у науці, містить вказівку, що концесіонеру надається право на створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт та технічне переоснащення), та/або управління (користування, експлуатацію, технічне обслуговування) об'єктом концесії.

Використання чужого майна на умовах концесії підтверджує тезу, що в окремих випадках спеціальне законодавство встановлює ряд додаткових вимог (обмежень) як умови передачі суб'єктами господарювання майнових прав на чуже майно [236, с. 78].

У такому контексті, як відзначає Г.С. Пілігрим, виникає можливість встановлення в рамках договорів концесії таких умов, які передбачають лише використання (управління, експлуатацію) концесіонером об'єктів концесії без будівництва чи істотних поліпшень цього об'єкту. Однак такий підхід суперечитиме природі концесії, адже в цьому разі концесія фактично буде тотожною оренді [237].

Доволі ґрунтовне дослідження відмінних ознаках концесії від оренди проведено В.А. Устименком. Науковець зазначає, що спільними для договорів оренди і концесії комунального майна є такі істотні умови: сторони договору; об'єкт (комунальне майно); умови та обсяги поліпшення об'єкта концесії та порядок компенсації зазначених поліпшень; умови, розміри і порядок внесення концесійних платежів (орендної плати); порядок використання амортизаційних відрахувань: відновлення об'єкта концесії (оренди) та умови його повернення; відповідальність за виконання

сторонами зобов'язань: страхування об'єкта концесії (оренди); порядок продовження і припинення дії договору; порядок вирішення спорів між сторонами [238, с. 394-396].

На відмінностях між цими договорами акцентовано увагу і у роз'ясненнях Міністерства юстиції України, які були надані щодо особливостей укладання договору концесії. Зокрема, зазначається, що згідно до умов договору концесії концесіодавець надає концесіонеру права, а останній відповідно бере на себе зобов'язання на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії. Ця ознака показує різницю між договором концесії та такими схожими правовими інститутами, як договори найму, оренди та фінансового лізингу. У найм (фінансовий лізинг, оренду) власником надається майно, що необхідне наймачу (лізингоодержувачу, орендарю), в тому числі для здійснення підприємницької та іншої діяльності, і яке було створене до моменту укладання договору про його використання. Натомість в концесію передається право на створення (будівництво або добудову) майна (об'єкта концесії) і на подальше його використання (управління, експлуатацію) концесіонером з метою отримання прибутку. Отже, концесія поєднує в собі ознаки підряду та інститутів найму, оренди, фінансового лізингу [239].

Узагальнюючи вищевказане можна зробити висновок, що концесію можна розглядати як багатогранне явище, яке сполучає в собі різні характеристики та може розглядатися у значенні: 1) форми здійснення державно-приватного партнерства; 2) дозволу на платне строкове виконання певних публічних функцій; 3) сукупності повноважень на створення та/або управління чи експлуатацію об'єктів державної та комунальної власності тощо. Але дослідження концесії як форми використання державного та комунального майна дозволяє встановити риси, які мають особливий характер порівняно з іншими правовими конструкціями.

Передусім це стосується визначення у ст. 30 Закону України «Про концесію» певного правового режиму об'єктів концесії. Зокрема, передбачено, що нерухоме майно, новозбудоване концесіонером на підставі та відповідно до умов концесійного договору, є державною чи комунальною власністю. При цьому, концесіонер є

власником рухомого майна, придбаного ним для виконання концесійного договору, якщо інше не встановлено концесійним договором. Також ст. 41 Закону передбачає, що майно, створене концесіонером на виконання умов концесійного договору або отримане ним відповідно до умов договору та розташоване у межах смуги відведення автомобільної дороги, є об'єктом права державної, комунальної власності, крім об'єктів дорожнього сервісу, які можуть бути власністю концесіонера відповідно до умов концесійного договору. Проте, майно, створене концесіонером на виконання умов концесійного договору та розташоване за межами смуги відведення автомобільної дороги, є об'єктом права власності концесіонера, якщо інше не визначено концесійним договором.

В імперативній формі законодавство визначає, що на об'єкт концесії протягом строку дії договору не поширюється законодавство України про оренду державного та комунального майна. Умови передачі зазначених об'єктів в оренду регулюються концесійним договором, який у такому разі має містити вичерпний перелік майна, яке може передаватися в оренду, умови передачі та порядок його списання.

Також важливо зазначити, що Закон України «Про концесію» оперує, зокрема, поняттям «експлуатація об'єкта концесії». У п. 1.2. даного дослідження обґрунтовано, що синонімом терміну «використання» можна вважати термін «експлуатація», який відображає економічну сутність використання. До того ж, на рівні Закону України «Про концесію» права та обов'язки концесіонера, що становлять зміст використання (експлуатації) об'єкта концесії, не розкриваються. Так само Закон України «Про концесію» не передбачає типових чи примірних концесійних договорів або інших підзаконних актів, де, наприклад, права та обов'язки, що становлять зміст використання об'єкта концесії, могли би визначатися та конкретизуватися.

У рамках цього дослідження важливо навести практику щодо укладання концесійних договорів стосовно окремих об'єктів концесії. В Україні у 2019 році було оголошено початок двох концесійних пілотних проєктів – спеціалізований порт Ольвія та порт Херсон. Відповідно, варто зупинитися на окремих положеннях проєкту

концесійного договору щодо майна державного підприємства «Херсонський морський торговельний порт» і майна державного підприємства «Адміністрація морських портів України» (далі – «Концесійний договір порту Херсон») [240].

Згідно п. 2.1 Концесійного договору порту Херсон «за цим договором концесіодавець надає концесіонеру строком на 30 (тридцять) років виключне право на створення (будівництво), управління (експлуатацію) об'єкта концесії та здійснення його реконструкції, технічного переоснащення (модернізації) та іншого поліпшення, передбаченого умовами цього договору і Додатка 4 (технічні вимоги), з метою задоволення громадських потреб у сфері будівництва та експлуатації морського порту Херсон та його інфраструктури протягом строку концесії шляхом здійснення та фінансування передбачених цим договором інвестицій та ефективного провадження концесійної діяльності, за умови сплати концесійного платежу та виконання інших умов цього договору». Так, з положень п. 2.1 згаданого договору вбачається, що концесія надає концесіонеру, зокрема, право на створення (будівництво) та управління (експлуатацію) об'єкта концесії. При цьому, з аналізу Концесійного договору порту Херсон вбачається, що його положеннями прямо не передбачено, у чому полягає сутність управління (експлуатації) об'єктом концесії, тобто які права та обов'язки, що становлять зміст використання об'єкта концесії, може мати концесіонер. Що є управлінням (експлуатацією) об'єктом концесії у Законі України «Про концесію» так само не розкривається.

Опосередковано деталізація прав концесіонера щодо управління (експлуатації) об'єктом концесії витікає з визначення концесійної діяльності у договорі. Так зазначається, що усі види діяльності (надання послуг, виконання робіт, реалізація товарів тощо), від провадження яких концесіонер або залучені ним згідно з цим договором треті особи отримують дохід у зв'язку з реалізацією концесіонером свого права управління (експлуатації) об'єкта концесії, є концесійною діяльністю («концесійна діяльність»). До концесійної діяльності належать, у тому числі, але не виключно: а) експлуатація морського терміналу, вантажно-розвантажувальні роботи,

обслуговування та зберігання вантажів, обслуговування суден і пасажирів, а також інші пов'язані з цим види господарської діяльності; б) управління (експлуатація) об'єктами нерухомості у складі Об'єкта концесії, збудованими Концесіонером, а також види господарської діяльності, пов'язані з управлінням (експлуатацією) таких об'єктів нерухомості (п. 24.1.2.2. Концесійного договору порту Херсон).

З викладеного витікає, що відсутність чіткого змісту використання об'єкта концесії як на законодавчому, так і на договірному рівнях, може спричинити водночас розширювальне та звужувальне тлумачення прав та обов'язків концесіонера щодо об'єкта концесії, що, у свою чергу, має потенціал судових суперечок між сторонами договору. Також це може мати наслідком використання майна, що входить до об'єкта концесії, не за цільовим призначенням, призвести до втрати або пошкодження державного чи комунального майна. Однак, визначена необхідна або бажана з точки зору держави модель концесійного договору дозволить зберегти в державній власності покращені концесіонером активи, спростить процес узгодження умов концесійного договору, дозволить концесіонеру перейти на новий, прозорий механізм співпраці з державою, що гарантує захист його інвестицій. Задля досягнення цього можна пропонувати укладання концесійних договорів стосовно високомаржинальних об'єктів, які генерують значні прибутки (порти, аеропорти тощо), на підставі типових, правом затвердження яких наділити КМУ. З метою реалізації вказаної пропозиції потрібно внести відповідні доповнення до ст. 24 Закону України «Про концесію».

Правовими наслідками передачі концесіонеру або будівництво концесіонером об'єкта концесії є підставою для здійснення реєстрації за ним речових прав володіння та користування на цей об'єкт в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Узагальнюючи вищевказане, можна конкретизувати порядок виникнення у суб'єкта господарювання права використовувати об'єкти державної або комунальної власності на підставі договорів оренди та концесії: 1) прийняття уповноваженим органом рішення про передачу державного чи комунального майна в оренду або концесію; 2) підготовка та проведення аукціону (конкурсу) або визначення

користувача в інший, передбачений законом, спосіб; 3) укладання відповідного договору між органом управління та суб'єктом господарювання; 4) державна реєстрація речових прав у встановленому законом порядку; 5) нотаріальне посвідчення договору у передбачених законом випадках.

Наступним поширеним правовим титулом використання чужого майна виступає лізинг, який також має свої особливості. Лізинг являє собою дієвий механізм, за допомогою якого забезпечується оновлення засобів виробництва та створюються умови для використання новітньої техніки. Поняття «лізинг» є одним із ключових у сфері користування чужим майном у сфері господарювання, однак єдиного підходу до цього поняття ні в національному законодавстві, ні серед науковців немає.

Так, у ЦК України містяться положення щодо договору лізингу (ст. 806). За Законом України «Про фінансовий лізинг» фінансовий лізинг – це вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу. За договором фінансового лізингу лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингодержувачем специфікацій та умов і передати її у користування лізингодержувачу на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі).

Інший підхід законодавця до визначення поняття лізингу спостерігається у ГК України. Зокрема, поняття лізингу у сфері господарювання визначено як вид господарської діяльності, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, та полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне користування другій стороні (лізингодержувачу) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність (господарське відання) за дорученням чи погодженням лізингодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингодержувачем періодичних лізингових платежів (ст. 292).

Отже, у законах термін «лізинг» вживається у кількох значеннях: як договір, вид суспільних відносин або господарська діяльність.

У науковій літературі також пропонуються різні визначення лізингу. Наприклад, В.Д. Газман вважає, що процес лізингу виражає комплекс майнових відносин, що складаються у зв'язку з рухом майна між учасниками лізингової операції. Тому лізинг, як економіко-правова категорія являє собою особливий вид підприємницької діяльності, спрямованої на інвестування тимчасово вільних або залучених фінансових коштів, коли за договором фінансової оренди (лізингу) орендодавець зобов'язується придбати у власність обумовлене договором майно у певного продавця і надати це майно орендарю (лізингоодержувачу) за плату в тимчасове користування для підприємницьких цілей [241, с. 51]. Є.В. Кабатова наводить визначення лізингу з документа Європейської асоціації національних асоціацій з фінансової оренди (лізингу) устаткування (Leaseurope): «Лізинг – це договір оренди заводу, промислових товарів, обладнання, нерухомості для використання їх у виробничих цілях орендарем, у той час як товари купуються орендодавцем і він зберігає за собою право власності» [242, с. 41].

Подібно до концесії постає питання відмінностей лізингу від оренди майна.

У юридичній літературі при аналізі договору лізингу, зазвичай, виділяють такі його характерні особливості. По-перше, на відміну від звичайного договору оренди (майнового найму) у користування орендаря (лізингоотримувача) передається технічний об'єкт, спеціально придбаний лізинговою фірмою для орендаря на його прохання. По-друге, договір лізингу, як правило, укладається на певний строк, встановлений договором. По-третє, загальна сума лізингових платежів за користування орендованим обладнанням включає його вартість з урахуванням амортизації, відсотки за користування позикою (передбачається, що лізингоодержувач набував це обладнання за рахунок кредиту), а також оплату послуг лізингодавця. По-четверте, після закінчення терміну дії договору лізингу орендарю (лізингоодержувачу), зазвичай, надається право придбати об'єкт лізингу у власність за його залишкової вартості. По-п'яте, для лізингу характерно особливе, відмінне від договору оренди (майнового найму), розподіл прав і обов'язків між його сторонами,

основний зміст якого полягає у звільненні лізингодавця від більшості обов'язків орендодавця. По-шосте, лізингоодержувач наділяється певними правами і обов'язками щодо продавця (постачальника) майна за зобов'язанням купівлі - продажу (за винятком оплати цього майна), незважаючи на те що одержувачем за даним договором є лізингодавець [243, с. 7-8].

Отже, на основі аналізу та узагальнення положень законодавства та наукових джерел, пропонується визначальними (конститутивними) ознаками договору лізингу вважати наступні: 1) на момент укладення договору лізингу лізингодавець не є власником предмета лізингу та зобов'язується придбати його у визначеного за домовленістю з лізингоодержувачем продавця (постачальника); 2) лізингові відносини завжди виникають, змінюються та припиняються між трьома учасниками (лізингодавцем, лізингоодержувачем та продавцем); 3) з моменту укладення договору лізингу та після вчинення лізингодавцем дій, спрямованих на інформування продавця про мету укладення з ним договору купівлі-продажу (поставки), між лізингоодержувачем та продавцем виникає прямий правовий зв'язок щодо умов продажу (поставки) предмета лізингу.

Об'єктом лізингу за законодавством визнається нерухоме і рухоме майно, призначене для використання як основні фонди, не заборонене законом до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмеження щодо передачі його у лізинг. Основними критеріями визначення майна, що може бути об'єктом лізингу, є: 1) належність майна до основних фондів, 2) неспоживність речей у виробничому процесі, мета використання – здійснення господарської діяльності. У зв'язку з цим окремими авторами у науковій літературі заперечується визнання об'єктом лізингу прав інтелектуальної власності та цінних паперів, майнових прав, інших нематеріальних активів (програмне забезпечення, бази даних тощо) [244].

Відповідно до положень ч. 5 ст. 292 ГК України (ч. 2 ст. 3 Закону України «Про фінансовий лізинг») не можуть бути предметом прямого (фінансового) лізингу земельні ділянки та інші природні об'єкти, єдині майнові комплекси підприємств та

їх відокремлені структурні підрозділи (філії, цехи, дільниці). Майно, що перебуває в державній або комунальній власності та щодо якого відсутня заборона передачі в користування та/або володіння, може бути передано в лізинг у порядку ч. 4 ст. 292 ГК України (ч. 3 ст. 3 Закону України «Про фінансовий лізинг») за погодженням з органом, що здійснює управління цим майном.

Відносно можливості передачі у якості предмета лізингу єдиних майнових комплексів підприємств та їх відокремлених структурних підрозділів (філії, цехи, дільниці), були висловлені різні точки зору. Зокрема пропонується визначити на рівні спеціального законодавства, що предметом лізингу не може бути підприємство як єдиний майновий комплекс, що належить юридичній особі на праві державної або комунальної власності. Предметом лізингу може бути підприємство як єдиний майновий комплекс, за умови, що до його складу не входять об'єкти цивільних прав з приводу яких встановлена заборона укладення договору лізингу.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про фінансовий лізинг» лізингодавець – це юридична особа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу, а лізингоодержувач – це фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця. З урахуванням зазначеного необхідно уточнити особливості права володіння та користування предметом лізингу.

За своєю сутністю володіння має двояке значення і тому у правовідносинах лізингу, слід розрізняти володіння – як право (зобов'язальне тощо) і як фактичне ставлення до майна. Володіння об'єктом лізингу як право є повноваженням, невід'ємною складовою змісту права власності, яке належить лізингодавцю та виникає на підставі певного зобов'язального титулу, а саме договору купівлі-продажу цього майна укладеного між лізингодавцем та третьою особою – продавцем майна. З моменту фактичної передачі об'єкта лізингу лізингодавцем у лізингоотримувача виникає законне володіння на підставі договору лізингу. При цьому титульним володільцем залишається лізингодавець, навіть за відсутності фактичного володіння. Уявляється, що в цьому разі виникає похідне володіння, тобто коли володільцем є

лізингодавець, який має титул володіння, але фактично не тримає майно, фактичне володіння здійснює опосередкований володілець – лізингоодержувач, який отримав майно від титульного володільця.

Право користування предметом лізингу полягає у можливості користуватися ним з урахуванням цільового призначення та умов договору, якщо цей договір не передбачає певних обмежень користування. Наприклад, реалізацією права користування буде вважатися виготовлення на обладнанні, отриманому у лізинг, певних виробів. Як показує практика, інколи в договорах лізингу встановлюється застереження щодо території або умов експлуатації майна. З урахуванням положень ст. 775 ЦК України права на плоди, доходи отримані від користування предметом лізингу належать лізингоодержувачу.

Користування предметом лізингу є квінтесенцією відносин, що складаються між сторонами договору лізингу як різновиду договору найму. Після закінчення строку договору фінансового лізингу майно, що складає предмет прямого (фінансового) лізингу, повертається лізингодавцю. В свою чергу, вищезазначене не означає повну заборону на перехід права власності на предмет лізингу від лізингодавця до лізингоодержувача.

Досліджуючи питання зміни або розірвання договору лізингу слід звернути увагу на положення ч. 3 ст. 651 ЦК України, яка передбачає, що у разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим. Тобто, відмова від договору лізингу може мати наслідком або зміну договору, або його розірвання у залежності від того, чи вона була здійснена від усього договору чи від його частини. Розірвання ж договору припиняє усі договірні зобов'язання і не може стосуватися його частини. В продовження цього питання потрібно зупинитися на підставах односторонньої відмови від договору.

Як зазначив Верховний Суд у складі колегії суддів КГС, у статті 651 ЦК України йдеться про таке порушення договору однією зі сторін, яке тягне для другої сторони

неможливість досягнення нею цілей договору. Оцінка порушення договору як істотного має здійснюватися судом згідно з критеріями, які встановлено вказаною нормою. Поняття істотності порушення договору є оціночним і розкривається через інше оціночне поняття – «значної міри» позбавлення сторони того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Саме це оціночне поняття значно звужує сферу огляду суду. Істотність порушення визначається виключно за об'єктивними обставинами, що склалися у сторони, яка вимагає розірвання договору. При цьому вина (як суб'єктивний чинник) сторони, що припустилася порушення договору, не має будь-якого значення і для оцінки порушення як істотного, і для виникнення права вимагати розірвання договору на підставі частини другої статті 651 ЦК України [245].

Тому у справі № 910/6690/17 за позовом ТОВ «АТП «Батуринське» до ТОВ «ЛД-Лізинг» Верховний Суд у складі колегії суддів КГС дійшов такого висновку. При укладенні Договору лізингу ТОВ «АТП «Батуринське» як лізингоодержувач розраховувало на отримання у володіння та користування предмета лізингу, а саме: «Напівпричіп Montenegro SCHF-3S/3G», проте ТОВ «ЛД-Лізинг» як лізингодавець предмет лізингу ТОВ «АТП «Батуринське» не передало. З огляду на положення статті 651 ЦК України та з урахуванням суті правовідносин між сторонами, істотності порушення лізингодавцем такої умови Договору лізингу, як непередання в обумовлені строки напівпричепу, що є предметом цього договору, суди дійшли висновку, що вказане є достатньою правовою підставою для розірвання Договору лізингу в судовому порядку, а тому вимога щодо дострокового розірвання Договору лізингу в односторонньому порядку є обґрунтованою [245].

Приймаючи до уваги вищевказане, можна зробити висновок, що поняття «розірвання договору лізингу» і «відмова від договору лізингу» є різними поняттями, які частково перетинаються, однак не збігаються. По-перше, відповідно до п.1 ст.611 ЦК України одностороння відмова від договору лізингу та розірвання договору лізингу на вимогу однієї зі сторін відносяться до правових заходів що застосовуються в разі його порушення. По-друге, правовим наслідком відмови від договору лізингу

або одностороннього розірвання договору лізингу є припинення договірних зобов'язань. До відмінностей між цими двома поняттями можна віднести наступні: розірвання договору лізингу відбувається лише за рішенням суду; одностороння відмова від договору лізингу застосовується в неюрисдикційному порядку (хоча це не позбавляє контрагента можливості оспорювати в суді обґрунтованість такої відмови). Узагальнюючи вищевказані підходи, приймаючи до уваги положення національного законодавства, а також з метою удосконалення правового регулювання договірних правовідносин у сфері лізингу пропонується доповнити Закон України «Про фінансовий лізинг» окремою статтею «Відмова від договору лізингу та дострокове розірвання договору фінансового лізингу», де закріпити конкретні підстави для відмови від договору фінансового лізингу та дострокового розірвання договору фінансового лізингу як підстави припинення зобов'язання.

Серед прав на чуже майно також потрібно назвати сервітут, який сьогодні використовується у господарських правовідносинах більшості країн світу.

За змістом сервітут є правом на чужу річ, яке полягає в обмеженому користуванні цією річчю у межах та спосіб, встановлених законами чи договором між сервітуарієм та власником речі або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, встановлених законом (ч. 1 ст. 395 ЦК України). Сервітут може встановлюватися щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна (будівлі, споруди тощо) для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом (ст. 401 ЦК України). Сервітут визначає обсяг прав щодо користування особою чужим майном, може бути строковим або встановлюватися без визначення строку, оплатним, якщо інше не встановлено договором, законом, заповітом або рішенням суду, невідчужуваним. Сервітут не позбавляє власника майна, щодо якого він встановлений, права володіння, користування та розпоряджання цим майном (ч. 1-5 ст. 403 ЦК України). Право користування (сервітут) відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону

України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» підлягає державній реєстрації прав як речове право, похідне від права власності.

У літературі зустрічається така характеристика сервітуту: 1) це право обмеженого користування, оскільки особа претендує на чуже майно не в повному обсязі, а лише щодо його використання у певний спосіб (наприклад, право проходу через чужу земельну ділянку, право проведення газопроводу тощо); 2) його може бути встановлено стосовно різного нерухомого майна; 3) необхідність у цьому праві виникає для задоволення таких потреб осіб, які не можуть бути задоволені в інший спосіб (тобто особа інакше потрапити на дорогу, ніж через чужу земельну ділянку, не може або їй це буде занадто незручно); 4) встановлення земельного сервітуту пов'язане з необхідністю згладити вади земельної ділянки однієї особи за рахунок іншої, що виникає внаслідок нерівномірності розподілу природних благ між окремими земельними ділянками [246, с. 18].

Сервітутути – це «абсолютні речові правовідносини» [247, с. 550], правовідносини «пасивного типу». Зобов'язані особи у такому правовідношенні, яким виступає «всякий та кожен», повинні утримуватись від порушення чужого права. На відміну від договору найму, де предметом правовідношення є вчинення наймодавцем дій (надання користування майном іншій особі), сервітутне право користування – це право на річ (чужу річ), а не на дії певної особи [248, с. 48].

Відповідно до ч.1 ст. 402 ЦК України сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом або рішенням суду. З огляду на те, що у сфері господарювання використання чужого майна, як правило, здійснюється на добровільних (договірних) засадах, у межах дослідження буде розглянуте саме використання чужого майна на підставі сервітуту, встановленого договором.

Аналіз судової практики свідчить, що сервітут як правовий титул використання чужого майна у сфері господарювання активно застосовується щодо причалів та причальної інфраструктури (залізничних та підкранових колій) [249-251]. Так, портові оператори здійснюють технічну експлуатацію портових споруд та гідротехнічних

об'єктів, виконують вантажно-розвантажувальні роботи, обслуговування та зберігання вантажів, обслуговування суден, а також інші пов'язані з цим види господарської діяльності, використовуючи причали та причальну інфраструктуру (залізничні та підкранові колії), що закріплені на праві господарського відання за Державним підприємством «Адміністрація морських портів України» [252; 253].

Викликає інтерес судова практика щодо цих відносин. Так, наприклад, Господарським судом Миколаївської області була розглянута справа за позовом ДП «Адміністрація морських портів України» (Позивач) до ТОВ «Южная стівідорінг компанії лімітед» (Відповідач) про припинення сервітуту та договору. Позиція Позивача була мотивована, зокрема, неможливістю повноцінного володіння майном, щодо якого встановлено сервітут. На думку Позивача, аналіз змісту договору сервітуту з урахуванням правових норм, які регулюють діяльність у морських портах, дає підстави для висновку, що обтяження державного майна сервітутом обмежує права власника (володільця) щодо ефективного використання державного майна, належного його утримання, ефективного управління та використання об'єктів портової інфраструктури державної форми власності. Однак, суд не підтримав позицію Позивача, зазначивши, що «такий висновок є необґрунтованим, оскільки сервітут не позбавляє володільця майна, щодо якого він встановлений, права володіння та користування причалом та причальною інфраструктурою, тобто не позбавляє права позивача на використання майна, на яке встановлений сервітут, в своїй господарській діяльності, в тому числі - для надання позивачем третім особам послуг, передачу його в оренду тощо [254]. Аналогічної позиції дотримувався Господарський суд Миколаївської області у справі № 915/1946/19 [255].

З наведеного вище судового рішення вбачається, що по-перше, сервітут був встановлений договором, а отже було волевиявлення власника або уповноваженої ним особи укласти договір, по-друге, сервітут не позбавляє власника права використання майна, щодо якого сервітут встановлений, як у власній господарській діяльності, так і права надавати його третім особам в оренду тощо. А відтак, ані власник майна (у

даному випадку держава), ані треті особи (портові оператори) не можуть завадити управленій сервітутом особі використовувати чуже майно власника, щодо якого встановлений сервітут, відповідно до умов договору.

Аналогічний підхід спостерігається і у науковій літературі. На думку В.М. Мартина, здійснювати право користування, яке надає сервітут, особа може без участі власника, майно якого обтяжене сервітутом, та незалежно від його волі. Сервітут як юридична форма, що «забезпечує можливість участі однієї особи у праві власності іншої», створює колізію між правом власності та сервітутним користуванням, яка завжди вирішувалася наданням переваги правам сервітуарія [248, с. 48].

Поширеною практикою є встановлення сервітуту щодо об'єктів нерухомого майна з метою надання послуг з забезпечення доступу до елементів інфраструктури житлових будинків та інших споруд для прокладання телекомунікаційних мереж.

Прокладка телекомунікаційної мережі здійснюється з використанням місць в конструктивних елементах інфраструктури об'єкта містобудування. У деяких випадках оператори, провайдери для розміщення технічних засобів використовують своє майно. Але в більшості випадків для цього використовується чуже майно (наприклад, інженерні споруди, нежитлові приміщення багатоквартирних будинків). Одним із прикладів використання чужого майна є підключення абонента - мешканця багатоквартирного будинку, до послуг телефонії, Інтернету і телебачення. Щоб підключити такого абонента оператори, провайдери змушені використовувати допоміжні приміщення багатоквартирного будинку. Такі конструктивні елементи передати одному суб'єкту в користування фізично неможливо, оскільки вони функціонально призначені для прокладання інженерних мереж загального користування, в тому числі і телекомунікаційних мереж. Телекомунікаційна мережа може включати в себе сегменти (частини), що побудовані різними способами прокладання кабелю. При цьому основними критеріями вибору оператором (провайдером) того чи іншого способу прокладання кабелю є наявність технічної та

організаційної можливості на певній території використання вже існуючої інфраструктури чи будівництва нових комунікацій [256, с. 3].

Відтак, очевидно, що виділені місця в конструктивних елементах не можуть розглядатися як цілісний об'єкт, який можна взяти в оренду, а можуть розглядатися як місця, за якими прокладається телекомунікаційна мережа, що забезпечує доступ до неї абонентської лінії. Саме тому на практиці є поширеними випадки укладення договорів сервітуту, які, з одного боку, не перешкоджають здійсненню власника права використовувати ці конструктивні елементи, а, з іншого боку, надають місце в них суб'єктам, які не є власниками конструктивних елементів, для їх використання і задоволення споживачів в телекомунікаційних послугах.

Як показує практика, для наведених вище цілей, між сторонами укладається договір на право користування чужим майном (сервітут). Наприклад, Запорізька міська рада рішенням від 23 квітня 2014 р. № 54 затвердила «Положення про єдиний порядок укладання договорів встановлення сервітуту з суб'єктами господарської діяльності, які надають телекомунікаційні послуги на об'єктах нерухомого майна на території міста Запоріжжя», Зразок договору про встановлення сервітуту та «Розрахунок тарифу сервітуту», яким встановлено порядок визначення ціни сервітуту за використання житлових будинків комунальної власності територіальної громади м. Запоріжжя для надання населенню телекомунікаційних послуг [257].

У Європейському законодавстві також передбачено «rights of way» («право проходу») по території майнових комплексів територіальних громад (ст. 11 Директиви 2002/21 / ЄС Європейського Парламенту та Ради від 7 березня 2002 року для електронних комунікаційних мереж та послуг) [258].

В Україні доступ до елементів інфраструктури об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики, кабельної каналізації електрозв'язку, будинкової розподільної мережі регулюється Законами України «Про телекомунікації», «Про доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики з метою розвитку телекомунікаційних мереж» та іншими нормативно-правовими актами.

Статтею 16 Закону України «Про доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики з метою розвитку телекомунікаційних мереж» визначено, що доступ до інфраструктури об'єкта доступу здійснюється на підставі договору з доступу між власником інфраструктури об'єкта доступу та замовником, що укладається відповідно до законодавства з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом.

Отже, Закон України «Про доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики з метою розвитку телекомунікаційних мереж» встановлює, що доступ до інфраструктури об'єкта доступу може бути наданий виключно власником інфраструктури об'єкта доступу шляхом укладення договору з замовником.

У судовій практиці існує позиція, що за своєю правовою природою договір про доступ до інфраструктури кабельної каналізації електрозв'язку будинку відноситься до договору про встановлення сервітуту [259].

З огляду на викладене вище та враховуючи наведену судову практику, використання чужого майна на підставі сервітуту, що встановлений договором, характеризується наступними ознаками: 1) закріплення у договорі обсягу прав користувача майна; 2) збереження за власником можливості використання такого майна як для власних потреб, так і шляхом надання його у користування третім особам; 3) пріоритет використання управненої сервітутом особи відносно використання такого майна всіма іншими особами, включаючи і власника.

Відтак, можна зробити висновок про те, що використання чужого майна на підставі сервітуту, що встановлений договором, має самостійний характер, не залежний від використання майна власником чи третіми особами, що можуть мати права щодо цього майна.

На підставі проведеного дослідження обґрунтовано, що укладання договорів оренди державного і комунального майна конкурентним способом відповідає принципам здійснення оренди та забезпечує найбільш вигідні умови використання державного та комунального майна у сфері господарювання; аргументовано

гарантійну роль примірною договору оренди державного та комунального майна, запропоновано наділити КМУ правом затверджувати Типові концесійні договори для певних видів концесії. Конкретизовано порядок виникнення у суб'єкта господарювання права використовувати об'єкти державної або комунальної власності на підставі договорів оренди та концесії. Також зроблено висновки, що реалізація орендарем права передачі державного або комунального майна в суборенду залежить не тільки від згоди власника, але може бути обмежена нормами закону, що моментом припинення обов'язків орендаря є повернення орендованого майна орендодавцеві, а не сплив строку договору оренди, що для здійснення орендарем повернення певного майна сторони повинні домовитися про порядок такого повернення.

Доводиться, що поняття розірвання договору лізингу і відмови від договору лізингу є різними поняттями, які частково перетинаються, однак не збігаються, на підставі чого запропоновано закріпити конкретні підстави для відмови від договору фінансового лізингу та дострокового розірвання цього договору як підстави припинення зобов'язання лізингоодержувача, для чого потрібно внести відповідні зміни до Закону України «Про фінансовий лізинг» окремою статтею «Відмова від договору лізингу та дострокове розірвання договору фінансового лізингу»

Конкретизовано ознаки використання чужого майна на підставі сервітуту, що встановлений договором. Зроблено висновок про те, що використання чужого майна на підставі сервітуту, що встановлений договором, має самостійний характер, не залежний від використання майна власником чи третіми особами, що можуть мати права щодо цього майна.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

На підставі узагальнення положень, проаналізованих у другому розділі дисертаційної роботи, отримано такі основні результати:

1. Додатково умотивовано, що право господарського відання та право оперативного управління потрібно розглядати як реальні життєздатні правові титули використання майна, які відповідають сучасним економічним умовам та дозволяють власнику у повному обсязі реалізовувати свої правомочності щодо майна, придатного для використання у сфері господарювання.

Обґрунтовано, що право господарського відання та право оперативного управління відрізняються від права довірчої власності тим, що ці права: 1) виступають єдиними (основними) правовими титулами, на яких здійснюється господарська діяльність певних суб'єктів господарювання; 2) не призводять до переходу права власності або фактичного існування двох власників на майно; 3) названі права надають можливість діяти, у першу чергу, у власних інтересах користувача майна, а не в інтересах власника майна.

Доводиться, що правовим титулом використання майна відокремленими підрозділами господарських організацій та господарськими організаціями, яким передані на баланс нерозподілені об'єкти державної власності, може виступати право оперативного використання майна, яке є похідним від права власності, права господарського відання або оперативного управління, у межах якого обсяг майнових правомочностей користування майном визначається власником (титульним володільцем) і закріплюється у відповідному організаційно-господарському договорі.

2. Обґрунтовано, що конкурентний спосіб укладання договорів оренди державного і комунального майна відповідає законодавчо встановленим принципам оренди. Доводиться гарантійна роль примірного договору щодо закріплення всіх істотних умов договору оренди відповідного державного та комунального майна, прав та обов'язків сторін договору і спрощення оформлення орендних відносин. Також

обґрунтовано наділення Кабінету Міністрів України правом затверджувати Типові концесійні договори для певних видів концесії, наприклад, стосовно високомаржинальних об'єктів, які генерують значні прибутки.

Уточнено, що реалізація орендарем права передачі державного або комунального майна в суборенду залежить як від згоди власника, так може бути обмежена і нормами закону.

Конкретизовано порядок виникнення у суб'єкта господарювання права використовувати об'єкти державної або комунальної власності на підставі договорів оренди та концесії: 1) прийняття уповноваженим органом рішення про передачу державного та комунального майна в оренду або концесію; 2) укладання відповідного договору між органом управління та суб'єктом господарювання; 3) державна реєстрація речових прав у встановленому законодавством порядку; 4) нотаріальне посвідчення у передбачених законом випадках.

Аргументовано, що моментом припинення обов'язків орендаря є повернення орендованого майна орендодавцеві, а не сплив строку договору оренди, та що для здійснення орендарем повернення певного майна сторони повинні домовитися про порядок повернення.

Уточнено риси використання чужого майна на підставі сервітуту, що встановлений договором: 1) закріплення у договорі обсягу прав користувача майна; 2) збереження за власником можливості використання такого майна як для власних потреб, так і шляхом надання його у користування третім особам; 3) пріоритет використання управненої сервітутом особи відносно використання такого майна всіма іншими особами, включаючи і власника.

Запропоновано відновити у ГК України статтю 138 у наведеній редакції, унести зміни до законів України «Про концесію» та «Про фінансовий лізинг».

РОЗДІЛ 3. ЗАХИСТ ПРАВ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ЧУЖОГО МАЙНА У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1. Захист прав на використання чужого майна у сфері господарювання

Право на захист є однією з найважливіших конституційно задекларованих гарантій для будь-якого учасника господарських правовідносин. Особливе значення право на захист становить для суб'єктів господарювання, які використовують чуже майно, оскільки воно надає можливість звернутися до уповноваженого державою суб'єкта з заявою про застосування засобів правоохоронного і захисного характеру для відновлення порушеного права та застосування передбачених законом заходів з метою припинення дій, якими це право було порушено.

Право на захист користувачів чужого майна, базується на низці положень чинного законодавства. Перш за все, це положення ст. 396 ЦК України, відповідно до яких особа, що має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі від власника майна, відповідно до положень глави 29 ЦК України, яку присвячено захисту права власності. Також, це відповідні положення ГК України, серед яких ст. 147, де закріплено, що майнові права суб'єктів господарювання захищаються законом, а також те, що право власності та інші майнові права суб'єкта господарювання захищаються у спосіб, зазначений у ст. 20 ГК України. Крім того, у ГК України окремо визначені положення щодо захисту права господарського відання (ч. 4 ст. 136) та права оперативного управління (ч. 3 ст. 137 ГК України), зокрема для захисту цих прав застосовуються положення закону, встановлені для захисту права власності. При цьому тільки для суб'єктів, які використовують майно на праві господарського відання, закріплено право на захист також від власника майна.

Вищенаведений підхід законодавця до захисту прав користувачів чужого майна, дозволяє розповсюдити на них дію Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – «Перший протокол», «Конвенція»).

За змістом ст. 1 Першого протоколу: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [260]. В. Баранов виділяє три частини у цій статті. Так, ч. 1 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції складають положення щодо права мирно володіти своїм майном, яким ЄСПЛ надав тлумачення у справі Маркс проти Бельгії (*Marckx v. Belgium*), заява №6833/74 від 13.07.1979 р.), зазначивши наступне: «Визнаючи, що кожен має право мирно володіти своїм майном, ст. 1 у своїй суті забезпечує право власності». Заборона позбавлення власності інакше як у загально суспільних інтересах та на умовах, передбачених законом, міститься у ч. 2 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Також у цій частині встановлюються підстави та обмеження можливого позбавлення права власності. Право держави контролювати здійснення права власності та вводити обмеження щодо такого права відповідно до загально суспільних інтересів та сплати податків або штрафів передбачено ч. 3 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції [261].

Потрібно погодитися з Н.Є. Блажівською, яка на підставі аналізу практики ЄСПЛ, дійшла висновку, що автономне тлумачення поняття майна дозволило ЄСПЛ поширити дію ст. 1 Першого протоколу не тільки на право власності, але й на випадки, в яких особа має законне право на майно, зокрема, обмежені речові права або речові права на чуже майно [262, с. 107.]. У підсумку свого дослідження авторка робить висновок, що дія ст. 1 Першого протоколу може розповсюджуватися також на право оренди і для того, щоб речове право на чуже майно підпало під дію цієї статті, у суб'єкта має бути наявний економічний інтерес [262, с. 110].

Для повного та всебічного розгляду питання цього підрозділу потрібно коротко зупинитися на теорії захисту у науці господарського права.

Наприклад, О.П. Подцерковний визначає захист прав суб'єктів господарювання як сукупність взаємозалежних правових засобів, способів і форм, за допомогою яких при необхідності забезпечується захист законних прав суб'єктів господарювання при їх порушенні» [38, с. 181]. Беручи за основу це визначення, В.В. Петруня надає наступне визначення цього поняття. Під захистом прав слід розуміти сукупність взаємопов'язаних правових засобів, способів та форм, за допомогою яких, при необхідності, забезпечується відновлення чи визнання порушених чи оспорюваних прав, створюються умови для запобігання їх порушенню, усуненню перешкод здійснення прав, притягнення правопорушників до відповідальності [263, с. 7].

Дещо в іншому аспекті розкриває поняття захисту О. Лаврін. На його думку, за умов ринкової економіки під захистом прав суб'єктів господарювання розуміють систему заходів (форм і способів діяльності), які здійснюються відповідно до закону як суб'єктом господарювання самостійно, так і через уповноважених осіб, спрямованих на запобігання та усунення погроз порушення прав відповідних суб'єктів, усунення перешкод здійсненню цих прав, відновлення порушених прав і правового статусу та притягнення порушників до відповідальності [264, с. 59].

У Науково-практичному коментарі до Господарського кодексу України за редакцією В.К. Мамутова захист прав розглядається у динаміці, зокрема, вказано, що захист прав суб'єктів господарювання та споживачів – це введення в дію системи правових та організаційно-технічних заходів, спрямованих на забезпечення реалізації прав цих суб'єктів та недопущення їх порушень [108, с. 40]. Такий саме погляд на визначення захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів має Н.В. Никитченко [265, с. 367].

Викликає інтерес пропозиція А.Г. Бобкової та І.Ф. Коваль, які наголошують, що під захистом прав і законних інтересів суб'єктів господарювання слід розуміти діяльність суб'єкта господарювання або уповноваженого державою компетентного органу щодо застосування до особи, яка порушує, не визнає, оспорує право, у встановленому законом порядку забезпечених державним примусом заходів з метою

припинення правопорушення, відновлення (визнання) порушеного (оспорюваного) права [2, с. 325].

До викладеного варто додати що інститут захисту прав та інтересів господарюючих суб'єктів має комплексний характер, оскільки форми, способи, порядок правового захисту забезпечуються нормами як матеріального, так і процесуального права. При цьому захист як громадських, так і приватних інтересів забезпечується державою публічно-правовими засобами [1, с. 217].

Отже, питання захисту прав на чуже майно у сфері господарювання має розглядатися через призму здобутків науки господарського права щодо захисту прав суб'єктів господарювання взагалі. При цьому потрібно брати до уваги передбачені законом способи і форми захисту, які можуть бути застосовані, а також спрямованість захисту на припинення правопорушення, відновлення (визнання) порушеного (оспорюваного) права.

Безпосередньо питанням захисту прав на чуже майно приділив увагу Р.А. Майданник, який пропонує захист речових прав та інтересів розглядати як сукупність правових засобів, що застосовуються у зв'язку з порушенням речових прав та інтересів, і які спрямовані на відновлення або захист порушеного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу компетентними державними органами, іншими суб'єктами права [30, с. 867].

Заслужовує на увагу й думка К.Е. Шахназарян щодо того, що захист прав на чуже майно являє собою систему активних заходів, що застосовуються уповноваженою особою (особою, яка володіє правом на чуже майно, іншою уповноваженою особою), спрямованих на усунення порушень прав на чуже майно, покладання виконання обов'язку щодо порушеного права на особу, яка порушує зазначене право. При цьому, запропоновано розмежовувати такі правові категорії, як «захист прав на чужі речі», «захист прав на чужу річ» та «захист прав та інтересів особи, яка має право на чужу річ». У першому випадку йдеться про те, що захисту підлягає реально існуюче в уповноваженої особи суб'єктивне право на чужу річ (на конкретне майно), у другому

– про те, що захисту підлягає існуюче у особи право на одержання майна в користування, у третьому – про законні права та охоронювані інтереси уповноваженої особи у разі втрати майна [26, с. 4].

З урахуванням вищенаведених наукових підходів вбачається можливим розглядати захист прав щодо використання чужого майна у сфері господарювання у двох основних значеннях. У вузькому значенні захист цих прав можна визначити як сукупність правових засобів, способів та форм, які застосовуються у випадку порушення прав з використання чужого майна, суб'єктивних прав та інтересів суб'єкта, який використовує майно. У широкому розумінні – як діяльність суб'єктів господарювання або уповноваженого державою компетентного органу щодо застосування до суб'єкта, який порушує (не визнає, оспорує) право на використання чужого майна, у встановленому законом порядку забезпечених державним примусом заходів (організаційно-технічних та правових) з метою припинення правопорушення, відновлення (визнання) порушеного (оспоруваного) права [266, с. 47].

Для реалізації права на захист важливе значення має правовий механізм захисту, який можна визначити як сукупність захисних заходів, способів та форм. Він виступає суттєвою гарантією можливості реалізації права на захист при порушенні суб'єктивних прав, законних інтересів в процесі використання чужого майна у сфері господарювання. Визначення механізму захисту зустрічається у літературі. Так, сукупність взаємопов'язаних правових засобів, способів і форм, за допомогою яких поведінка суб'єктів господарювання, їх контрагентів (у тому числі споживачів) та державних органів у ході їх правовідносин приводиться у відповідність до вимог і дозволів, що містяться у нормах права, і тим самим забезпечується захист законних прав суб'єктів, складає механізм захисту [108, с. 40].

Для продовження розгляду питання цього підрозділу важливе значення має представлення права суб'єкта, який використовує чуже майно, на захист в матеріальному і процесуальному значенні. Попри те, що суб'єкт господарювання, який використовує чуже майно, може обрати різні форми захисту, зокрема, й

самозахист, найбільш дієвою формою захисту варто визнати судовий захист. Відповідно, у процесуальному значенні право на захист в суді здійснюється в межах самостійного процесуального правовідношення, яке виникає з моменту звернення суб'єкта до суду за захистом порушеного права, у матеріальному значенні право на захист можна розглядати складовою суб'єктивного права на чуже майно.

Матеріально-правовий аспект захисту прав щодо використання чужого майна у сфері господарювання насамперед полягає у з'ясуванні, чи має суб'єкт господарювання таке право та чи було воно порушене або було необхідним його правове визначення [266, с. 48]. При цьому на фактичну реалізацію права на захист і в матеріальному, і в процесуальному значенні накладає відбіток похідний характер прав використання чужого майна та правові титули, на яких воно використовується.

Для ілюстрації висловленого можна навести рішення Господарського суду Херсонської області, який розглянув справу за позовом Міського комунального підприємства «Гарантія» Херсонської міської ради до Корабельного районного відділу державної виконавчої служби м. Херсона Головного територіального управління юстиції у Херсонській області, про зняття арешту з майна. За результатами розгляду справи встановлено, що спірне майно (трактор) належить на праві власності територіальній громаді міста Херсона, а позивачу воно передане лише у господарське відання. Розглядаючи позов, суд дійшов висновку, що позивач не є власником спірного майна, а тому йому не належить право вимоги про визнання за ним права власності на комунальне майно, яке є безумовною підставою для застосування встановленого законом способу захисту порушених прав, передбаченого ч. 1 ст. 59 Закону України «Про виконавче провадження». Суд також зазначає, що розмежування (або виокремлення) з встановленого способу захисту – «визнання права власності на майно і зняття з нього арешту», лише її частини, є недопустимим. У тексті позовної заяви позивач, обґрунтовуючи наявне у нього право на звернення до суду з таким позовом, послався на положення частини 3 ст. 136 ГК України, за якою: «Щодо захисту права господарського відання застосовуються положення закону, встановлені

для захисту права власності. Суб'єкт підприємництва, який здійснює господарську діяльність на основі права господарського відання, має право на захист своїх майнових прав також від власника». На розсуд суду таке посилання є помилковим та не надає позивачу відповідного права вимоги щодо зняття арешту з майна, оскільки, вимога позивача є лише складовою частиною загального способу захисту – «визнання права власності на майно і зняття з нього арешту». Водночас, вказана правова норма стосується застосування аналогічних способів захисту права господарського відання способам захисту права власності, а не самого визнання права власності, передбаченого статтею 392 ЦК України. На підставі викладеного, за результатами оцінки доказів, з урахуванням факту відсутності у позивача права власності на спірне майно та перебування його лише у господарському віданні, суд дійшов висновку, що позивачу не належить встановлене ч. 1 ст. 59 Закону України «Про виконавче провадження» право на звернення до суду з вимогами про «визнання права власності на майно і зняття з нього арешту», а тому у задоволенні позовних вимог слід відмовити [267].

Разом з тим, в іншій справі суд визнав за суб'єктом господарювання, який використовує майно на праві господарського відання, право на подання позову про захист права. Господарський суд Вінницької області, розглядаючи позов ДП «Укрспирт», поданий до Немирівської міської ради про визнання права власності на ставку Гідроспоруду №2 за державою в особі Міністерства аграрної політики та продовольства, констатував, що ДП «Укрспирт» як суб'єкт управління державним майном, вправі подати позов про визнання права власності за державою на майно, що знаходиться у нього на праві господарського відання, і оцінивши матеріали справи задовольнив позов [268].

З наведених рішень суду можна стверджувати, що реалізація суб'єктом господарювання, який використовує майно на праві господарського відання або оперативного управління, права на захист в значній мірі залежить від обраного

способу захисту та оцінки цього права судом, виходячи з належності відповідного способу суб'єкту та конкретної ситуації, в якій має місце порушення права.

Реалізація матеріальної складової права на захист суб'єкта господарювання, який використовує чуже майно, правильне обрання та можливість застосування способів захисту, знаходяться у прямій залежності від поділу прав на речові та зобов'язальні, абсолютні та відносні.

У науковій літературі досить поширеним є поділ господарських прав на речові та зобов'язальні права, що пов'язано з їх регламентацією у нормах ГК України та ЦК України. Поряд з цим зберігається та продовжується застосовуватися поділ прав на абсолютні (до них належать серед інших речові права) та відносні права (серед яких – зобов'язальні права) [269, с. 81].

Відповідно, можна змоделювати ситуації, у яких користувач чужого майна, може потребувати захисту від суб'єктів, з якими він знаходиться в абсолютних відносинах (наявне невизначене коло зобов'язаних осіб); від суб'єктів, з якими він знаходиться у договірних відносинах щодо цього майна (наявні конкретні зобов'язані суб'єкти), та окремо – від власника майна.

При обранні способу захисту прав суб'єкта господарювання, який використовує чуже майно, потрібно відштовхуватися від способів захисту, закріплених ст. 20 ГК України, ст. 16 ЦК України та положень законодавства, якими встановлено спеціальні способи захисту прав на майно. Також на обрання способу захисту впливають новели ГПК України, у ст. 5 якого передбачено, що якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

Для продовження дослідження доцільно взяти за основу позицію І.О. Дзери, яка зазначає, що у доктрині права України поширена класифікація способів захисту речових прав та інтересів, за якою виділяються речово-правові, зобов'язально-правові

і такі, що впливають із різних інститутів цивільного права і не належать ні до речових, ні до зобов'язальних [270, с. 7].

З урахуванням цього слід визначити, що речово-правові засоби захисту прав спрямовані на захист суб'єктивного права як абсолютного права суб'єкта, який на момент порушення права не перебуває у договірних чи інших зобов'язальних відносинах з порушником. Речові права суб'єктів господарювання з використання чужого майна у сфері господарювання мають абсолютний характер, а їх захист визначається формулою: захист від будь-кого і кожного, оскільки поширюється на необмежене коло осіб, включаючи і самого власника майна.

Захист прав на чуже майно здійснюється способами, передбаченими главою 29 ЦК України (ст. 396 ЦК України). З аналізу цієї статті випливає, що способами захисту виступають витребування майна з чужого незаконного володіння (ст. 387 ЦК України) та вимога усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном (ст. 391 ЦК України). При цьому, здебільшого науці цивільного права властиво називати вищезазначені способи захисту віндикаційним та негативними позовами. Зокрема, віндикація як спосіб захисту речових прав знаходиться під пильною увагою представників науки цивільного права. Підтвердженням цьому є огляд останніх досліджень у цій сфері, проведений А. Штанько [271, с. 48-52]. У наукових і навчальних джерелах з господарського права при позначенні способів захисту речових прав ці назви використовуються значно рідше. У судовій практиці, у тому числі у рішеннях господарських судів, використання термінів віндикаційний та негативний позов, навпаки, доволі розповсюджені. Більше того, при оцінці способу захисту, його належності та ефективності у конкретній ситуації, суди вдаються до опису і роз'яснення цих позовів, що дає право вести мову про здебільшого усталену практику захисту прав на майно.

Наприклад, в одному з рішень господарського суду зазначено, що віндикацією є передбачений законом основний речово-правовий спосіб захисту цивільних прав та інтересів власника майна чи особи, що має речове право на майно (титульний

володілець), який полягає у відновленні становища, що існувало до порушення, шляхом повернення об'єкта права власності у володіння власника (титульного володільця) з метою відновлення права використання власником усього комплексу його правомочностей [272].

Таке ж тлумачення віндикаційного позову міститься у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів КГС від 8 травня 2018 р. у справі № 923/479/17 [273]. Серед інших положень цієї постанови заслуговують на увагу положення щодо предмета позову та предмета доказування. Зокрема, суд вказав, що предметом віндикаційного позову виступає вимога неволодіючого майном власника до незаконно володіючого цим майном невідомого про повернення індивідуально визначеного майна з чужого незаконного володіння. При цьому предмет доказування у таких справах становлять обставини, які підтверджують правомірність вимог позивача про повернення йому майна з чужого незаконного володіння, як-от: 1) факти, що підтверджують його право власності або інше суб'єктивне право титульного володільця на витребуване майно; 2) факт вибуття майна з володіння позивача; 3) наявність майна в натурі у незаконному володінні відповідача; 4) відсутність у відповідача правових підстав для володіння майном.

Отже, узагальнено основні положення щодо віндикаційного позову можна представити таким чином. Віндикаційний позов являє собою позов неволодіючого власника до незаконно володіючого невідомого про витребування свого майна в натурі. Цей позов пред'являється у разі, коли власник втрачає правомочність володіння своєю річчю і вимагає її повернення в натурі. У зв'язку з цим віндикацію як спосіб захисту пов'язують, переважно, з поверненням індивідуально-визначених речей (майна), а не подібних їм. Також у літературі зазначається, що віндикаційний позов є позадоговірним, тобто таким, що пред'являється лише за відсутності договірних відносин між власником і порушником права власності [274, с. 9-10].

Виходячи з положень чинного законодавства скористатися віндикацією як способом захисту мають право суб'єкти господарювання, яким майно належить на праві господарського відання та праві оперативного управління.

Так, право суб'єкта господарювання, який використовує майно на праві оперативного управління, захищається законом відповідно до положень, встановлених для захисту права власності (ст. 137 ГК України). Цим скористалася Херсонська державна морська академія, подавши позов до Приватного закладу «Морський інститут післядипломної освіти імені контрадмірала Ф.Ф. Ушакова». Позовна заява містила вимогу про звільнення нежитлових приміщень, які за твердженням позивача знаходилися в його оперативному управлінні і були захоплені самовільно відповідачем, використовувалися ним без достатніх правових підстав. Надавши оцінку поданим доказам господарський суд визнав позов обґрунтованим і таким, що підлягає задоволенню [275]. У подальшому відповідач оскаржував це рішення, проте КГС кваліфікував позовну вимогу такою, що відповідає ст. 387 ЦК України, згідно з якою власник майна має право витребувати майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним. За результатами розгляду касаційну скаргу залишено без задоволення [273].

В інших випадках порушення прав суб'єкта господарювання, який використовує чуже майно, може бути не пов'язане з вилученням цього майна, порушення можуть полягати у створенні перешкод для користування цим майном. Відповідно, потрібно обрати спосіб захисту, який дозволить усунути ці перешкоди. Цього можна досягти шляхом звернення до суду з негативним позовом. Усталеним підходом є те, що для подання негативного позову не вимагається, щоб перешкоди до здійснення права користування й розпорядження були спричинені винними діями відповідача чи спричинили збитки, цілком достатньо, щоб такі дії (бездіяльність) об'єктивно порушували права суб'єкта речового права на чуже майно і були протиправними.

У судовій практиці склався єдиний підхід до того, що титульний володілець має право на подання негаторного позову. Такий позов подається до особи, яка перешкоджає позивачеві у здійсненні його законного права користування чи розпорядження майном. Сам негаторний позов у рішеннях господарських судів описується як такий, що пред'являється у випадках, коли власник має своє майно у володінні, але дії інших осіб перешкоджають йому вільно його використовувати або розпоряджатися ним. Іншими словами, підставою подання негаторного позову є протиправне чинення третьою особою перешкод власникові у реалізації ним права користування та розпорядження належним йому майном. Предмет негаторного позову становить вимога володіючого майном власника до третіх осіб про усунення порушень його права власності, що перешкоджають йому належним чином користуватися, розпоряджатися цим майном тим чи іншим способом. Для задоволення вимог власника достатньо встановити факт об'єктивно існуючих перешкод у здійсненні власником своїх правомочностей. Таким чином, право власності як абсолютне право має захищатися лише при доведенні самого факту порушення [272].

Також на підставі аналізу судової практики можна стверджувати, що у ній вироблено чіткі умови для подання негаторного позову, які базуються на ст. 391 ЦК України і за якими суд здійснює оцінку кожної конкретної ситуації щодо порушення прав на майно. Зокрема, такі умови узагальнено у постанові ВГСУ від 7 березня 2017 р. у справі № 910/2825/16: 1) майно знаходиться у власника (титульного володільця); 2) інша особа заважає користуванню та розпорядженню цим майном; 3) для створення перешкод у користуванні відсутні законні підстави (закон, договір тощо); 4) у позові чітко визначені дії, які має здійснити відповідач для усунення порушень права власника (титульного володільця) [276].

До цих умов варто додати ще дві: 1) триваючий характер правопорушення, тобто наявність перешкод у користуванні та розпорядженні майном в момент подання позову та 2) відсутність між позивачем і відповідачем договірних відносин, адже в

разі наявності таких відносин захист порушеного права має здійснюватися зобов'язально-правовими засобами [277].

Заслуговує на увагу і те, що ВГСУ вказував, що захист прав і законних інтересів підприємств і організацій за негаторними позовами здійснюється судом у формі припинення дій, що порушують право, або відновлення становища, яке існувало до порушення права. У разі, якщо негаторний позов визнано обґрунтованим, то суд у резолютивній частині рішення має вказати дії, які повинен вчинити відповідач для усунення порушення прав власника (титульного володільця), а також строки виконання таких дій [276].

Як приклад реалізації права за захист шляхом подання негаторного позову можна навести рішення, яке виніс Господарський суд м. Києва, розглянувши справу за позовом КП «Запоріжжя» Запорізької обласної ради до ТОВ «Укрлото-Київ» про зобов'язання усунути перешкоди у користуванні фасадом будівлі, шляхом демонтажу частини спеціальної конструкції та конструкції зовнішньої реклами у кількості трьох штук. Дослідивши матеріали справи, суд встановив, що на момент розгляду справи Будинок печаті належить територіальній громаді сіл, селищ, міст Запорізької області та закріплений на праві господарського відання за КП «Запоріжжя» Запорізької обласної ради. Оскільки відповідач належними та допустимими доказами в розумінні ст. ст. 33, 34 ГПК України обставин, повідомлених позивачем не спростував, доказів наявності дозволів на розміщення зовнішньої реклами не надав, вимоги позивача про зобов'язання ТОВ «Укрлото-Київ» усунути перешкоди у користуванні належним на праві господарського відання КП «Запоріжжя» Запорізької обласної ради фасадом будівлі шляхом демонтажу конструкції зовнішньої реклами з фасаду будівлі є обґрунтованими та такими, що підлягають задоволенню [278].

Прикладом може виступати ще одна судова справа. Заступник прокурора Чернігівської області в інтересах держави в особі Національної академії аграрних наук України (позивач 1), ДП «Дослідне господарство «Деснянське» Прилуцької дослідної станції Інституту садівництва Національної академії аграрних наук України (позивач

2) звернувся до господарського суду Чернігівської області з позовом до ТОВ «Еквітес - Груп - С» про усунення перешкод у користуванні майном шляхом виселення ТОВ «Еквітес - Груп - С» з нежитлового приміщення – корівника А-1; корівника 4-рядного А-1; телятника А-1 та стягнення з ТОВ «Еквітес-Груп – С» на користь ДП «ДГ «Деснянське» збитків (упущеної вигоди) за фактичне користування державним майном у розмірі 527 310,82 грн за період з вересня 2016 по квітень 2017 року. Позов мотивовано тим, що власником спірного нерухомого майна є держава в особі Національної академії аграрних наук України. ДП «ДГ «Деснянське» належить право господарського відання цим майном. Відповідач перешкоджає позивачам 1 і 2 користуватись спірним майном, оскільки без будь-яких правових підстав використовує це майно сам. Рішенням Господарського суду Чернігівської області від 9 серпня 2017 р. позов задоволено частково, а саме усунуто перешкоди у користуванні майном ДП «ДГ «Деснянське» та стягнуто з ТОВ «Еквітес - Груп - С» на користь ДП «ДГ «Деснянське» - 195 195,98 грн збитків (упущеної вигоди) за фактичне користування державним майном. В решті позову відмовлено. За результатами перегляду касаційної скарги ТОВ «Еквітес - Груп - С» Верховний Суд у складі колегії суддів КГС постановив скасувати рішення судів попередніх інстанцій у частині задоволення позову про стягнення збитків, в цій частині справу направити на новий розгляд до Господарського суду Чернігівської області [279].

Надалі слід звернути увагу на ще один спосіб захисту права власності, передбачений главою 29 ЦК України, а саме визнання цього права (ст. 391 ЦК України), який може бути використано і суб'єктами господарювання, що використовують чуже майно. У деяких випадках для ефективного захисту суб'єкт господарювання, який використовує чуже майно, має вдаватися до використання декількох способів захисту, у тому числі спрямованих і проти власника майна.

Реалізація права на захист суб'єктом господарювання, який використовує чуже майно, від власника може представляти певну проблему, на що звертається увага деякими дослідниками. Наприклад, на думку Ю.О. Чубаревої у разі виникнення спору

між власником майна та суб'єктом права господарського відання або оперативного управління виникає проблема захисту прав останнього, оскільки такий захист регламентується одними і тими самими нормами, встановленими для захисту права власності. Тобто складною є реалізація положення законодавства про право суб'єкта права господарського відання або оперативного управління на захист свого права від власника майна [280, с. 49].

З аналізу судової практики можна зробити висновок, що захист суб'єктів господарювання, які використовують чуже майно на праві господарського відання або праві оперативного управління, реалізується шляхом використання декількох способів захисту.

Наприклад, КП «Черкаське обласне підприємство з забезпечення діяльності установ соціального захисту» звернулося до Господарського суду Черкаської області з позовом до Черкаської обласної ради, третя особа - КП «Управління по експлуатації Будинку рад і об'єктів обласної комунальної власності», про часткове скасування рішення, визнання відсутнім права щодо розпорядження нерухомим майном та визнання права повного господарського відання на декілька об'єктів нерухомого майна. Позовні вимоги обґрунтовано тим, що прийняте відповідачем рішення «Про передачу та списання майна обласної комунальної власності» від 6 квітня 2012 р. є таким, що суперечить вимогам чинного законодавства, а тому підлягає скасуванню в частині пп. 1.2 п. 1. Позовні вимоги обґрунтовані тим, що прийняте відповідачем рішення є таким, що суперечить вимогам чинного законодавства, а тому підлягає скасуванню в частині пп. 1.2 п. 1, оскільки вилучення державою у суб'єкта господарювання його майна допускається не інакше як у випадках, на підставах і в порядку, передбачених законом, а рішення сесії не підміняє в даному випадку закон. Крім того, позивач зазначав, що спірне нерухоме майно було закріплене за ним на праві повного господарського відання, що виключає право відповідача як власника такого майна на самостійне його вилучення (відчуження). У першій інстанції позов було задоволено, в задоволенні апеляційної скарги відповідача було відмовлено. За

результатами розгляду касаційної скарги відповідача Верховний Суд у складі колегії суддів КГС погодився з висновками попередніх судових інстанцій [281].

Прикладом також може слугувати рішення Господарського суду Львівської області, в якому розглядався позов ДП «Проектно-конструкторське технологічне бюро» про визнання незаконним розпорядження районної адміністрації «Про оформлення права комунальної власності територіальної громади м. Львова на нежитловий будинок» та визнання права власності на нежитловий будинок. Суд визнав допустимими використання обох способів захисту і після оцінки доказів визнав позов повністю [282].

Наведені судові рішення дозволяють серед способів захисту права господарського відання та права оперативного управління, виділити такі способи захисту, які не можуть бути віднесені лише до речових або зобов'язально-правових. У літературі такі способи пропонують називати спеціальними [283, с. 510]. Поділяючи такий підхід можна пропонувати спеціальним способом захисту прав суб'єкта господарювання, який використовує майно на праві господарського відання або праві оперативного управління, називати визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування, які є власниками майна (уповноваженими ним органами), якщо вони суперечать законодавству, порушують права та інтереси суб'єкта господарювання (наприклад, вилучення або передання майна, яке належить суб'єкту господарювання на праві господарського відання або оперативного управління третім особам з порушенням встановленого порядку та вимог) [284, с. 371-372]. Цей спосіб захисту може бути використаний і суб'єктом господарювання, який використовує чуже майно на іншому правовому титулі, а не тільки на праві господарського відання або праві оперативного управління.

Оскільки до порушення права суб'єкта господарювання, який використовує чуже майно, може призвести також укладання договору власником майна з іншими суб'єктами, то можна пропонувати спеціальним способом захисту назвати визнання

недійсними господарських договорів, укладених власником майна з третіми особами, якщо це порушує права зазначеного суб'єкта господарювання.

Висловлена пропозиція базується на аналізі судової практики. Наприклад, Господарський суд Хмельницької області розглянув матеріали справи за позовом Кам'янець-Подільської центральної районної лікарні с. Мукша Китайгородська Кам'янець-Подільського району Хмельницької області до Кам'янець-Подільської районної ради про визнання недійсним договору оренди індивідуально визначеного майна від 1 жовтня 2015 р. В обґрунтування позову позивач стверджує, що договір оренди був укладений з порушенням ст. 203 ЦК України, ст. 207 ГК України, ст.ст. 5, 9, 10 Закону України «Про оренду державного і комунального майна» із порушенням господарської компетенції, оскільки орендодавцем по ньому виступає Кам'янець-Подільська районна рада. Натомість, орендодавцем мав би виступати позивач, оскільки приміщення лікарні передане останній в оперативне управління. При цьому, п.1.4 Положення про оренду майна спільної власності територіальних громад сіл та селища Кам'янець-Подільського району, яке затверджено рішенням Кам'янець-Подільської районної ради від 26 березня 2015 р. № 17, визначено, що орендодавцями є: підприємства, установи, організації відносно окремого індивідуально визначеного майна та нежитлових приміщень, які закріплені за ними на праві господарського відання або оперативного управління; натомість щодо цілісних майнових комплексів підприємств, установ, організацій, то орендодавцями по них є: Кам'янець-Подільська районна рада (орган управління майном). Аналізуючи вказане Положення щодо обсягу компетенції Кам'янець-Подільської районної ради при укладенні договорів оренди індивідуально визначеного майна та нежитлових приміщень, які закріплені на праві господарського відання або оперативного управління, судом встановлено, що орендодавцем по них не може виступати Кам'янець-Подільська районна рада як орган управління майном, оскільки рада уповноважена затверджувати договір оренди або надавати мотивоване заперечення (незгоду) на укладення договору. Виходячи із вищенаведеного, при укладанні спірного договору орендодавцем по ньому мала б

виступати установа, якій майно належить на праві оперативного управління, тобто Кам'янець-Подільська центральна районна лікарня. Враховуючи вищенаведене, суд дійшов висновку, що договір оренди індивідуально визначеного (нерухомого або іншого) майна, спільної власності територіальних громад сіл, селища Кам'янець-Подільського району від 1 жовтня 2015 р. укладений з порушенням господарської компетенції з боку Кам'янець-Подільської районної ради, а також з порушенням вимог ст. ст. 5, 9, 10 Закону України «Про оренду державного та комунального майна», а тому позовні вимоги мотивовані та підлягають задоволенню [285].

В іншій ситуації громадська організація «Херсонська обласна організація інвалідів, учасників бойових дій, ветеранів прикордонної служби, військових та антитерористичних операцій «Кордон» звернулась до Господарського суду міста Києва з позовом до Херсонської обласної ради про визнання незаконним та скасування рішення Херсонської обласної ради від 9 червня 2017 р. № 507 щодо припинення права позивача на оперативне управління нерухомим майном. Рішенням Господарського суду міста Києва від 12 грудня 2017 р. у справі № 910/15100/17 позов задоволено повністю, визнано незаконним та скасовано рішення Херсонської обласної ради від 9 червня 2017 р. № 507 щодо припинення права оперативного управління нерухомим майном. Задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції виходив з того, що у матеріалах справи відсутні, а відповідачем не надані суду належні докази наявності підстав для винесення оспорюваного рішення в частині вилучення з оперативного управління позивача відповідного майна; позивач використовує надане йому майно в межах права оперативного управління; оспорюване рішення порушує права та законні інтереси позивача, у зв'язку з чим суд дійшов висновку, що позовні вимоги відповідають визначеним законом способам захисту порушеного права і підлягають задоволенню [286].

Разом з тим, розвиток судової практики призвів до формування протилежної позиції. Так, 22 січня 2019 р. ВП ВС розглянула у судовому засіданні касаційну скаргу Херсонської обласної ради на рішення господарського суду міста Києва від 12 грудня

2017 р. та постанову Київського апеляційного господарського суду від 26 лютого 2018 р. у справі господарського суду міста Києва за позовом вищевказаної Громадської організації «Кордон» до Херсонської обласної ради про визнання незаконним та скасування рішення. ВП ВС, посилаючись на ст. 137 ГК України та ч. 1 ст. 18 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», звернула увагу на те, що відносини органів місцевого самоврядування з підприємствами, установами та організаціями, що не перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, будуються на договірній і податковій основі та на засадах підконтрольності у межах повноважень, наданих органам місцевого самоврядування законом. З урахуванням цього ВП ВС зробила висновок, що майно комунальної власності не може передаватися в оперативне управління установам (організаціям), які не були утворені відповідним органом місцевого самоврядування та не знаходяться в його підпорядкуванні, тому касаційну скаргу було задоволено [287].

Отже, аналіз судової практики вказує на те, що суди визнають за користувачами чужого майна, зокрема на праві господарського відання або оперативного управління (переважно, підприємства державної або комунальної форми власності), право на звернення до суду, використання речових способів захисту і навіть поєднання способів захисту. Проте, це не розповсюджується на поєднання в'їдникаційного та негаторного позовів, оскільки вимоги за ними є взаємовиключними.

Вищерозглянуті способи захисту можуть бути використані користувачами чужого майна на праві господарського відання або праві оперативного управління не тільки в силу закону, але й в силу договору. Такий висновок можна зробити на підставі аналізу змісту Умов договору про передачу на праві господарського відання державного майна, що перебуває в державній власності та використовується у процесі провадження діяльності з транспортування природного газу магістральними трубопроводами. Зокрема, згідно п. 9.2 Умов договору користувач ГТС має право на захист свого права господарського відання з використанням усіх способів захисту, що визначені законодавством, та отримати повне сприяння уповноваженого органу.

Таким чином, можемо зробити висновок, що речово-правові способи захисту, які можуть бути використані суб'єктами господарювання, які використовують чуже майно, спрямовані на відновлення володіння, користування і розпорядження майном власника або іншого титульного володільця або на усунення перешкод у здійсненні відповідних правомочностей, або ж на визнання самого права.

Якщо право господарського відання та право оперативного управління названі речовими правами прямо у законі, а також безпосередньо законом врегульовано положення щодо захисту прав суб'єктів, які використовують майно на цих правових титулах, то право на захист суб'єктів, які використовують майно на праві оренди, концесії, лізингу тощо не має такого ступеня конкретизації.

У науковій літературі питання захисту прав орендаря тривалий час привертає увагу дослідників, які намагаються дати на нього відповідь в контексті сутності прав орендаря. Наприклад, Т.Є. Харитонова висловлює думку, що право оренди є самостійним, хоча і похідним від права власності, речовим правом [288, с. 127].

В контексті розгляду питання оренди майна державних підприємств, М.В. Мороз дійшов висновку, що засоби захисту прав орендаря повинні відповідати відносинам, у яких останній знаходиться з порушником своїх прав. Зокрема, якщо права орендаря порушив орендодавець, то потрібно застосовувати зобов'язально-правові засоби захисту своїх прав. Це автор пояснює тим, що орендодавець порушив не речове право орендаря, а обов'язки, взяті на себе за договором, наприклад, не чинити перешкоди у володінні та користуванні орендованим майном. Проте, якщо права орендаря порушує третя особа, з якою орендар не перебуває у договірних відносинах щодо об'єкта оренди, то слід застосовувати речово-праві засоби захисту прав орендаря [289, с. 104]

Н.Ю. Голубева зазначає, що поряд із власником титульним володільцем може виступати орендар, комісіонер, особа, якій належить речове право на чуже майно [290, с. 95]. Подібну думку висловлювала О.О. Щипанова, яка зазначала, що поряд із власником позивачем за віндикаційним позовом може виступати «законний»,

титульний володілець, тобто особа, яка володіє майном на законних підставах (закон, договір). Такою може виступати особа, яка перебуває із власником у зобов'язальних правовідносинах (орендар, комісіонер, зберігач, заставодержатель, суб'єкт речових прав на майно відповідно до ст. 395 ЦК України, ст. 136, 137 ГК України [291, с. 87].

Оренда як речове право прямо визначена у Законі України «Про оренду державного та комунального майна» (п. 10 ст. 1 Закону). На належність права оренди нерухомого майна до речових прав вказують положення Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (ст. 4 Закону).

З урахуванням цих законодавчих позицій розвивається судова практика щодо захисту прав орендарів. Так, у межах дії договору оренди орендар є титульним володільцем орендованого майна, тому йому належить право захисту від третіх осіб шляхом подання речово-правових позовів [292]. Також суб'єкт господарювання, який використовує чуже майно на праві оренди, має право на захист свого права шляхом подання негативного позову. Це підтверджується, зокрема, рішенням Господарського суду Житомирської області [293].

Отже, можна припускати, що наукові висновки та судова практика щодо права суб'єктів, які використовують майно на праві оренди, на захист і способів захисту сформувалися на ґрунті попереднього законодавства. Так, положення щодо захисту прав орендарів містилися у Законі України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 р. (ст. 28). Подібні положення містилися у Законі України «Про концесії» від 16 липня 1999 р. і поширювали законодавство щодо захисту права власності на концесіонера (ст. 21). Наразі обидва названі закони втратили чинність, а нещодавно прийняті закони на їх заміну подібних положень вже не містить.

Примітно, що положення про захист прав орендаря сьогодні закріплені у Законі України «Про оренду землі», у ч. 1 ст. 27 якого вказано, що орендареві забезпечується захист його права на орендовану земельну ділянку нарівні із захистом права власності на земельну ділянку відповідно до закону; ч. 2 цієї статті орендарю надане право: 1) витребувати орендовану земельну ділянку з будь-якого незаконного володіння та

користування; 2) на усунення перешкод у користуванні нею; 3) відшкодування шкоди, заподіяної земельній ділянці громадянами і юридичними особами України, іноземцями, особами без громадянства, іноземними юридичними особами, у тому числі міжнародними об'єднаннями та організаціями [294].

Також законодавством окремо врегульований захист прав лізингоодержувача. На підставі ст. 9 Закону України «Про фінансовий лізинг» лізингоодержувачу (сублізингоодержувачу) забезпечується захист його прав на предмет лізингу нарівні із захистом, встановленим законодавством щодо захисту прав власника. При цьому лізингоодержувач (сублізингоодержувач) має право вимагати, у тому числі й від лізингодавця, усунення будь-яких порушень його прав на предмет лізингу.

З урахуванням викладеного можна пропонувати повернути положення щодо захисту прав орендарів та концесіонерів до законодавства. Це дозволить зняти можливі питання про право на захист цих осіб, гарантувати їм захист права на використання чужого майна, надасть можливість звертатися за захистом (подавати позов до суду), визначить способи захисту. Для цього пропонується внести відповідні зміни до законів України «Про оренду державного та комунального майна» та «Про концесію».

Продовжуючи розгляд питання захисту прав орендаря варто зупинитися на аналізі ситуацій, в яких може виникнути необхідність захисту права на продовження користування майном, зокрема, відповідні загрози можуть мати місце при закінченні строку оренди або при переході права власності на орендоване майно.

Усталеність орендних відносин дуже важлива для сфери господарювання. Суб'єкти господарювання, які орендують майно, можуть воліти до продовження орендних відносин, оскільки це забезпечує, щонайменше, стабільність їх господарської діяльності. Саме тому у чинному законодавстві закріплені переважне право перед іншими особами на укладення договору оренди на новий строк (ст. 777 ЦК України) та поновлення договору оренди на строк, який був встановлений договором (ст. 764 ЦК України). У науковій літературі та у судовій практиці

неодноразово зверталася увага на те, що ці права є самостійними, не тотожними та такими, що не заміняють одне одного [295; 296; 297, с. 52]. При цьому переважне право орендаря реалізується через укладання нового договору, умови якого можуть відрізнятися від умов договору оренди, який передував йому .

При порушенні переважного права орендаря фахівці радять застосовувати судову форму захисту і пропонують у якості належного та ефективного способу захисту визнати переведення прав та обов'язків на попереднього орендаря. Такий спосіб захисту у повній мірі відображає сутність переважного права на укладання договору оренди [298]. Натомість позов про визнання договору оренди, укладеного з іншим орендарем, в порушення переважного права попереднього орендаря, недійсним дозволить тільки нівелювати дію нового договору, проте не забезпечить реалізацію переважного права орендаря [298]. З викладеним варто погодитися.

Дослідження практичних відносин вказує, що реалізація переважного права орендаря до сьогодні залишається досить проблематичною, а ознайомлення з судовою практикою свідчить про намагання суду віднайти баланс захисту прав орендаря та орендодавця у цьому питанні. Зокрема, при розгляді відповідних спорів господарські суди вказують на необхідність існування рівних умов, тобто мають бути інші суб'єкти, які бажають взяти майно в оренду; а також відсутність ситуації, коли орендоване майно потрібне власнику для власних потреб. Судова практика виходить з того, що на орендодавці лежить обов'язок чітко довести до орендаря причину, з якої договір оренди не може бути укладений на нових умовах, інакше переважне право орендаря вважається порушеним [296]. Більше того, ВСУ зробив висновок, що розглядаючи справи про порушення переважного права орендаря, суди повинні з'ясувати яким саме способом власник після припинення орендних відносин планує використовувати орендне комунальне майно для потреб громади. У разі з'ясування, що майно буде знову передаватися в оренду, це може свідчити про порушення власником переважного права орендаря [299; 296].

Отже, можна зробити висновок, що для захисту порушеного переважного права перед іншими особами на укладення договору оренди на новий строк орендар може надати докази того, що: 1) попри отримання від орендаря повідомлення про намір реалізувати переважне право, орендодавець уклав договір з новим орендарем; 2) у разі недосягнення згоди між орендодавцем і орендарем щодо орендної плати та інших умов договору, орендодавець уклав договір з новим орендарем на тих же умовах, що і з попереднім; 3) попри повідомлення орендаря про наявну в орендодавця необхідність використовувати об'єкт оренди для власних потреб, він уклав договір оренди з новим орендарем.

Для захисту свого права на поновлення договору оренди орендар може подати позов про визнання договору оренди поновленим на той же строк і на тих самих умовах. Виходячи з положень ст. 764 ЦК України для задоволення позовних вимог орендар повинен довести, що він користується орендованим майном протягом місяця після закінчення строку договору оренди та що протягом цього місяця від орендодавця не надійшло заперечень щодо цього.

У продовження аналізу способів захисту прав користувачів чужого майна, заслуговують на увагу думки Ю.О. Серебрякової. Дослідниця зазначає, що залежно від природи спірних правовідносин способи захисту права власності у господарському судочинстві поділяються на речово-правові та зобов'язально-правові. При цьому зобов'язально-правові способи захисту права власності базуються, здебільшого, на договорах і спрямовані на опосередкований захист цього права, тісно пов'язаний з невиконанням відповідного зобов'язання. Ю.О. Серебрякова також підтримує розповсюджену позицію щодо практичного поділу способів захисту на зобов'язально-правові та речово-правові, яка полягає у тому, що за наявності між учасниками спору договірних (або інших зобов'язальних) відносин для захисту права не можна пред'являти речово-правові вимоги [300, с. 104]. Наведена думка Ю.О. Серебрякової є цілком актуальною і для захисту прав суб'єкта господарювання, який використовує чуже майно.

У своїй роботі Ю.О. Серебрякова посилається на С.С. Бандурку, який до зобов'язально-правових способів захисту права власності відносить відшкодування збитків, заподіяних невиконанням або неналежним виконанням договору; визнання угоди недійсною; а також способи захисту від неправомірного втручання державних органів; визнання незаконним правового акта, який порушує право. При цьому Ю.О. Серебрякова називає наведений перелік неповним та пропонує доповнити його спонуканням до виконання передбаченого договором обов'язку про повернення майна [300, с. 110].

Уявляється, що перераховані зобов'язально-правові способи захисту права власності можуть бути застосовні і для захисту прав титульних володільців, право на використання чужого майна якими випливає з договору, з конкретизацією, що спонукання до виконання договірної обов'язку може полягати у вимозі передати майно у користування.

До цього потрібно додати, що у літературі цілком слушно пропонується поділ способів захисту на два основні види: заходи захисту та заходи відповідальності з вказівкою, що відмінності між ними проявляються у призначенні заходів, підставах і наслідках їх застосування [2, с. 330]. Зобов'язально-правові способи захисту прав суб'єкта господарювання, який використовує чуже майно, які одночасно належать до заходів відповідальності, будуть розглянуті у наступному підрозділі роботи.

Узагальнюючи все вищевикладене, можна зробити висновок, що домінуючою ознакою захисту прав щодо використання чужого майна у сфері господарювання є забезпечення свободи обрання суб'єктом господарювання, права якого порушено, найбільш ефективних форми і способів захисту, передбачених законом або договором. Додатково обґрунтовано, що вибір суб'єктом господарювання, який використовує чуже майно, засобів і форм захисту залежить від конкретної ситуації та правового титулу використання чужого майна.

Обґрунтовано, що визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо розпорядження майном та

визнання недійсними господарських договорів, укладених власником майна з третіми особами, якщо це перешкоджає використанню майна, виступають спеціальними способами захисту прав цих суб'єктів господарювання від власника майна. Також зроблено висновок, що ці способи захисту можуть поєднуватися з речово-правовими способами захисту за для припинення правопорушення, відновлення (визнання) порушеного (оспорюваного) права використання чужого майна у сфері господарювання.

Запропоновано повернути положення щодо захисту прав орендарів державного і комунального майна та концесіонерів до законодавства, для чого потрібно внести відповідні зміни до законів України «Про оренду державного та комунального майна» та «Про концесію».

Конкретизовано, які докази можуть свідчити про порушення переважного права орендаря перед іншими особами на укладення договору оренди на новий строк.

3.2. Господарсько-правова відповідальність за порушення щодо використання чужого майна у сфері господарювання

Для здійснення господарської діяльності господарюючий суб'єкт повинен володіти певним майном, що, з одного боку, є необхідним базисом, який формує його майновий актив, а з другого – виконує певну гарантійну функцію і визначає межі його можливої відповідальності [236, с. 76].

Використання чужого майна у сфері господарювання може тягти порушення прав та законних інтересів як власників майна, так й інших учасників суспільних відносин. Господарсько-правова відповідальність виступає одним з найбільш дієвих засобів забезпечення правопорядку у сфері господарювання, сприяє відновленню порушених прав і законних інтересів учасників господарських відносин.

У чинному законодавстві застосування господарських санкцій визнане способами захисту порушених прав та законних інтересів. На це прямо вказують

положення ст. 20 ГК України, у якій серед способів захисту зазначені відшкодування збитків, застосування штрафних, оперативно-господарських та адміністративно-господарських санкцій.

На зв'язок господарсько-правової відповідальності та захисту порушених прав учасників господарських відносин також вказує ст. 147 ГК України щодо гарантій та захисту майнових прав суб'єктів господарювання. Згідно з ч. 3 цієї статті збитки, завдані суб'єкту господарювання порушенням його майнових прав громадянами чи юридичними особами, а також органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, відшкодовуються йому відповідно до закону.

Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди виступають способами захисту порушених прав та інтересів і за ЦК України (ст. 16).

Аналіз нормативно-правових актів, якими регулюються різні аспекти використання чужого майна на різних правових титулах, вказує на відсутність загальних положень щодо підстав і форм відповідальності за порушення у цій сфері, а також на відсутність окремих статей щодо відповідальності у спеціальних законах.

Слід зазначити, що попередній Закон про оренду державного та комунального майна містив окрему статтю щодо відповідальності. Так, ст. 29 цього закону було встановлено, що за невиконання зобов'язань за договором оренди, в тому числі за зміну або розірвання договору в односторонньому порядку, сторони несуть відповідальність, установлену законодавчими актами України і договором. Серед чинних нормативно-правових актів, тільки у Законі України «Про концесію» законодавець питання відповідальності сторін концесійного договору виділив в окрему статтю (ст. 28).

Отже, на практиці при вирішенні питань щодо застосування відповідальності за порушення, допущені при використанні чужого майна, нормативно-правову основу складають відповідні положення Господарського та Цивільного кодексів України.

У науковій літературі господарсько-правова відповідальність, її підстави, види, форми, порядок застосування та інші питання розглядалися багатьма дослідниками.

Також часто предметом досліджень виступають питання відповідальності за порушення в орендних відносинах, зокрема, щодо державного та комунального майна [27]. Так, Ю.О. Серебрякова, провівши дослідження підстав відповідальності за порушення договірних відносин у сфері оренди державного та комунального нерухомого майна, обґрунтовує доцільність їх систематизації за суб'єктним та об'єктним складом [301]. Проте самостійного дослідження, яке б охопило господарсько-правову відповідальність за порушення щодо використання чужого майна у сфері господарювання, не проводилося.

Для розгляду питання господарсько-правової відповідальності за порушення щодо використання чужого майна у сфері господарювання важливе значення мають наукові напрацювання щодо поняття, форм та видів господарсько-правової відповідальності.

Попри наявну у науковому середовищі дискусію щодо поняття господарсько-правової відповідальності, для цілей цього дослідження за основу доцільно взяти визначення господарсько-правової відповідальності як зазнання (перетерплювання) добровільно чи у примусовому порядку учасниками господарських відносин несприятливих економічних наслідків, передбачених господарським законодавством чи господарським договором за скоєне правопорушення [302, с. 126].

З аналізу ст. 218 ГК України випливає, що підставою господарсько-правової відповідальності виступає порушення господарського зобов'язання або порушення правил здійснення господарської діяльності. Серед науковців існують різні погляди на підстави господарсько-правової відповідальності. Так, наприклад, В.С. Щербина розрізняє юридичні і фактичні підстави господарсько-правової відповідальності [303, с. 199]. При цьому під юридичними підставами науковець розуміє правовий документ, який визначає певну поведінку учасника господарських відносин як протиправну, встановлює за неї форму і розмір відповідальності. В контексті цього дослідження потрібно відмітити, що серед правових документів професор В.С. Щербина називає договір, статут підприємства, положення про філію та ін. Під фактичними підставами

господарсько-правової відповідальності науковець має на увазі фактичні дії, які характеризуються законом, договором або адміністративним актом як протиправні.

Також у науковій літературі існують різні погляди щодо форм господарсько-правової відповідальності. Разом з тим, після прийняття ГК України, більшість науковців до форм господарсько-правової відповідальності відносять відшкодування збитків, стягнення штрафних санкцій, застосування оперативно-господарських та адміністративно-господарських санкцій.

В контексті цього дослідження окремої уваги заслуговує класифікація господарсько-правової відповідальності на види залежно від різних підстав, зокрема, виділення договірної і позадоговірної відповідальності, виходячи з виду відносин, у яких сталося порушення. Так, позадоговірна господарсько-правова відповідальність настає за порушення правил здійснення господарської діяльності або обов'язків, які виникають з недоговірних підстав, і застосовується у вигляді відшкодування збитків, адміністративно-господарських санкцій. Проте договірна господарсько-правова відповідальність настає за порушення обов'язків, які випливають з господарського договору, і реалізується через застосування санкцій на підставах і в порядку, передбачених ГК України, іншими законами та господарськими договорами.

Спираючись на викладене та з урахуванням того, що порушення, допущені при використанні чужого майна не належать до порушень правил здійснення господарської діяльності, можна робити висновок, що якщо використання чужого майна не засноване на договорі, то за порушення, допущені при його використанні може наставати відповідальність, як правило, у формі відшкодування збитків, проте якщо таке використання опосередковане договором, то крім відшкодування збитків, відповідальність може наставати й в інших формах, якщо їх застосування передбачене законом або договором. На характеристиці форм відповідальності, застосування яких можливе за порушення господарських зобов'язань потрібно зупинитися детальніше, акцентуючи увагу на відповідальності суб'єкта господарювання, який використовує чуже майно.

Відшкодування збитків у науці називають універсальною формою відповідальності, найважливішою мірою господарсько-правової відповідальності, дієвим засобом захисту порушених прав. Всі перераховані назви певною мірою розкривають сутність цієї господарської санкції як такої, що може застосовуватися у горизонтальних та вертикальних відносинах, за порушення зобов'язань і правил здійснення господарської діяльності, незалежно від закріплення у договорі, не є санкцією заздалегідь визначеного розміру. Останнє, з одного боку, дозволяє розрахувати розмір збитків, керуючись закріпленим ст. 225 ГК України складом збитків, який буде найбільш повно враховувати всі спричинені суб'єкту збитки, а з іншого робить цю санкцію складною до застосування, оскільки не завжди вдається довести цей розмір збитків або наявність складу правопорушення.

У сфері господарювання за порушення при використанні чужого майна господарська санкція у вигляді відшкодування збитків може застосовуватися у всіх випадках, якщо наслідками такого порушення виступають втрата, пошкодження або знищення чужого майна, додаткові витрати, які понесла сторона, внаслідок порушення, недержання прибутку, на який потерпіла сторона мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною.

Такий висновок підтверджується тим, що у кодифікованих та інших законодавчих актах містяться окремі положення, які можуть вказувати на конкретні підстави відшкодування збитків за порушення у сфері використання чужого майна. Наприклад, у ГК України встановлено обов'язок орендаря відшкодувати орендодавцю вартість орендованого майна у разі відчуження цього майна або його знищення чи псування з вини орендаря (ч. 3 ст. 285); у ЦК України закріплено, що збитки, завдані власникові (володільцеві) земельної ділянки або іншого нерухомого майна, особою, яка користується сервітутом, підлягають відшкодуванню на загальних підставах (ч. 7 ст. 403), а також те, що наймодавець має право вимагати відшкодування збитків у разі неможливості відновлення речі, переданої в найм (ст. 779). У ч. 7 ст. 20 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» закріплено, що у разі

погіршення стану орендованого майна, його знищення або втрати орендар відшкодовує збитки, якщо не доведе, що це сталося не з його вини. Також серед прав лізингодавця назване право вимагати від лізингоодержувача відшкодування збитків відповідно до закону та договору (ст. 10 Закону України «Про фінансовий лізинг»).

Відповідно до сталої судової практики для застосування такої міри відповідальності, як відшкодування збитків, потрібна наявність наступного юридичного складу: протиправна поведінка, дія чи бездіяльність особи; шкідливий результат такої поведінки (збитки); причинний зв'язок між протиправною поведінкою та збитками; вина правопорушника. Слід довести, що протиправна дія чи бездіяльність заподіювача є причиною, а збитки, які виникли у потерпілої особи, - наслідком такої протиправної поведінки. Тобто, протиправна дія є причиною, а шкода – наслідком протиправної дії. Відсутність будь-якої з зазначених ознак виключає настання цивільно-правової відповідальності відповідача у вигляді покладення на нього обов'язку з відшкодування збитків [304].

Наступною, найбільш поширеною у сфері господарювання формою господарсько-правової відповідальності виступає стягнення штрафних санкцій. Це пояснюється простотою розрахунку розміру цих санкцій та застосуванням лише за фактом порушення. Основна особливість штрафних санкцій, які відповідно до ст. 230 ГК України представлені неустойкою, штрафом, пенею, полягає у визначенні розміру цих санкцій та у співвідношенні із збитками. Розмір штрафних санкцій відповідно до ч. 4 статті 231 ГК України встановлюється законом, а в разі, якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в передбаченому договором розмірі. За загальним правилом, якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями (ч. 1 ст. 232 ГК України).

У літературі це положення отримало назву «презумпція залікових штрафних санкцій (залікової неустойки)» [38, с. 335].

З аналізу законодавства, яким регулюється використання чужого майна у сфері

господарювання, можна робити висновок, що стягнення штрафних санкцій за порушення у цій сфері можливе у разі, якщо вони передбачені відповідним договором.

Подібна думка, хоча і тільки щодо орендних відносин, була висловлена О.В. Мороз. Дослідниця констатує відсутність у законодавстві положень про стягнення штрафних санкцій за конкретні правопорушення сторонами орендних правовідносин. Дослідниця цілком обґрунтовано стверджує, що за договором оренди штрафні санкції можуть застосовуватися лише в тих випадках, коли їх застосування обумовлене в договорі. При цьому у практиці орендних відносин поширеними є саме такі порушення, для запобігання яким потрібно встановити штрафні санкції, оскільки загроза стягнення збитків досить часто виявляється недостатньо ефективним заходом через складнощі, а подекуди й неможливість доведення розміру заподіяних збитків від правопорушення [305, с. 164].

Ще одним видом господарських санкцій відповідно до ст. 217 ГК України є оперативно-господарські санкції, які являють собою заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку (ст. 235 ГК України). Специфіка оперативно-господарських санкцій проявляється у тому, що для їх застосування основну роль відіграє саме договір, в якому сторони мають передбачити конкретні підставу, санкцію та порядок її застосування. Примірний перелік оперативно-господарських санкцій наводиться у ст. 236 ГК України, проте він не є вичерпним і сторони можуть передбачити у договорі також інші оперативно-господарські санкції.

Отже, цілком можливо називати оперативно-господарські санкції договірною формою господарсько-правової відповідальності, застосування якої можливе і за порушення, допущені при використанні чужого майна.

Твердження про можливість закріплювати у договорах, на підставі яких здійснюється використання чужого майна, штрафні та оперативно-господарські санкції, впливає з аналізу законодавства. Так, на підставі ст. 28 Закону України «Про

концесію» сторони несуть відповідальність, встановлену законом та концесійним договором, за невиконання чи неналежне виконання своїх зобов'язань (включаючи виконання вимог, гарантій та інших обов'язків), визначених концесійним договором. Концесійний договір може передбачати застосування штрафних санкцій, не заборонених законодавством України. Також згідно із ст. 26 цього Закону відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, що впливають із концесійного договору включено до переліку істотних умов договору.

Аналогічний підхід щодо включення питання відповідальності до істотних умов договору реалізовано у Законі України «Про особливості передачі в оренду об'єктів у сферах тепlopостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності» (ст. 8) та у Законі України «Про особливості оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності» (ст. 9).

На підставі аналізу законодавства та практики його застосування можна вдатися до спроби конкретизувати підстави відповідальності та застосовні за такі порушення господарські санкції, враховуючи поділ господарсько-правової відповідальності на договірну та позадоговірну.

Перш за все підставою відповідальності може стати порушення обов'язку цільового використання майна, який залежно від правового титулу використання майна, встановлюється законом або договором. Якщо порушення цього обов'язку призвело до настання збитків у власника майна у розумінні ст. 225 ГК України, то він має право заявити про відшкодування завданих збитків.

Керуючись свободою договору і можливістю визначати його зміст на основі вільного волевиявлення, сторони під час укладення відповідного договору щодо використання чужого майна можуть встановити застосування штрафних санкцій. Так, забезпечити виконання орендарем передбаченого ст. 285 ГК України обов'язку використовувати об'єкт оренди за цільовим призначенням відповідно до профілю виробничої діяльності підприємства, майно якого передано в оренду, можна шляхом

закріплення у договорі штрафних санкцій (визначення конкретної підстави, виду штрафної санкції, її розміру та порядку розрахунку за потреби). Право встановити в договорі розмір та порядок нарахування штрафних санкцій надано сторонам ч. 4 ст. 231 ГК України. З рекомендованих у цій статті варіантів визначення розміру санкцій можна пропонувати обирати встановлення штрафних санкцій у певній визначеній грошовій сумі або у відсотковому відношенні до вартості орендованого майна.

Також за порушення обов'язку цільового використання майна сторони можуть передбачити у договорі застосування оперативно-господарських санкцій. При цьому фахівці наголошують, що договори оренди комерційної нерухомості майже завжди містять умови про право на їх одностороннє розірвання як орендодавцем, так і обома сторонами [306].

Слід зазначити, що ст. 291 ГК України встановлено пряму заборону на односторонню відмову від договору оренди. Це положення повністю кореспондується з нормами ст. 188 ГК України, якою передбачено, що зміна та розірвання господарських договорів в односторонньому порядку не допускаються, якщо інше не передбачено законом або договором, проте не зовсім узгоджується з правом сторін договору передбачати у ньому оперативно-господарські санкції. В контексті цього питання Р.А. Джабраїлов та О.В. Опанасенко зазначають, що у судовій практиці мали місце спроби застосовувати таку особливість правового регулювання оренди, як заборону односторонньої відмови від договору, передбачену ГК України. Проте ці спроби не мали успіху, оскільки всупереч припису ГК України господарські суди визнали можливість погодження сторонами у договорі оренди права на односторонню відмову від нього, і в такому випадку умови договору підлягають пріоритетному застосуванню перед нормою закону. У цій ситуації суди визнали право сторін договору оренди відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати відносини на власний розсуд, надане ч. 3 ст. 6 ЦК України [307, с. 150].

До викладеного потрібно додати, що можливість одностороннього припинення договору простежується у законодавстві. Зокрема, згідно з Законом України «Про

фінансовий лізинг» лізингодавець має право відмовитися від договору лізингу у випадках, передбачених договором лізингу або законом (ст. 10). Законом України «Про концесію» також передбачена можливість дострокового припинення в односторонньому порядку договору концесії, що відбувається за письмовим повідомленням однієї сторони без звернення до суду або арбітражу (ч. 4 ст. 27). Такі формулювання законодавчих положень дозволяють припускати, що порушення обов'язку цільового використання майна, за умови передбачення цього у договорі, може виступати підставою для одностороннього припинення договору. Разом з тим, у Законі України «Про особливості оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності» встановлено, що договір оренди об'єкта паливно-енергетичного комплексу достроково припиняється у разі систематичного невиконання або грубого порушення орендарем умов договору оренди, неодержання орендарем протягом 12 місяців з дня укладення договору відповідних дозвільних документів на провадження господарської діяльності, а також в інших випадках, передбачених законом, проте відповідне рішення має винести суд (ст. 14).

На практиці одностороння відмова від договору (або одностороннє розірвання) як оперативно-господарська санкцій застосовується не тільки в договорах оренди. Наприклад, у Договорі про передачу майна, що перебуває у комунальній власності територіальної громади Ямпільської селищної ради, на праві господарського відання закріплено, що власник має право в односторонньому порядку розірвати цей договір, зокрема, у випадку використання Об'єкту/ частини Об'єкту господарського відання не за призначенням (п. 11.3). При цьому договір вважається розірваним в односторонньому порядку з моменту отримання Користувачем відповідного письмового повідомлення Власника [308].

Також Умовами договору про передачу на праві господарського відання державного майна, що перебуває в державній власності та використовується у процесі провадження діяльності з транспортування природного газу магістральними трубопроводами встановлено, що жодна із сторін не має права змінити чи достроково

розірвати цей договір в односторонньому порядку, якщо інше прямо не передбачено законодавством (п. 13.2) [152].

Наступною підставою відповідальності потрібно назвати порушення, які призводять до втрати, пошкодження (погіршення) або знищення чужого майна. Формою господарсько-правової відповідальності за ці порушення виступає відшкодування збитків, враховуючи її універсальний характер та спрямованість на відновлення майнового становища потерпілої сторони. Склад збитків розраховується згідно з положеннями ст. 225 ГК України і залежить від кожної конкретної ситуації.

Як зазначалося вище, положення щодо відшкодування збитків за пошкодження (погіршення стану, псування) майна, його знищення або втрату містяться у всіх законах, якими регулюється використання майна на різних правових титулах. Для реалізації цієї форми господарсько-правової відповідальності значення має те, що розуміється під втратою, знищенням та пошкодженням (погіршенням) чужого майна.

Аналізу цього питання присвятила своє дослідження В.І. Новошицька [309]. Для розкриття поняття втраченого майна дослідниця бере за основу позицію І.В. Розізної, яка зазначає, що під втратою речі (майна) розуміють вибуття з володіння кредитора речі (майна), яка є його власністю або знаходиться у нього на основі іншого титульного володіння, не залежно від способу втрати (загублення, залишення без нагляду, не витребування тощо) та виду майна, яке втрачене (річ, гроші, інші матеріальні цінності). Важливим є те, щоб внаслідок такої втрати майнова сфера кредитора зазнала зменшення [309, с. 30]. Близьким до поняття втраченого майна, на думку В.І. Новошицької, є поняття знищеного майна, оскільки воно також вказує на фактичне вибуття речі (майна) із володіння особи, власника чи титульного володільця. Відмінністю між ними виступає те, що у результаті знищення майно перестає існувати і його відновлення можливе лише через придбання аналогічного майна або шляхом відшкодування її вартості [309, с. 30].

Разом з тим, у рішеннях судів можна знайти приклади того, що під втратою майна розуміється фактичне його знищення та неможливість відновлення в майбутньому, а не вихід майна з користування орендаря [310].

Беручи до уваги викладене, варто конкретизувати, що у відносинах з використання чужого майна у сфері господарювання негативним наслідком факту втрати або знищення чужого майна буде неможливість повернення цього майна власнику, а не фактичне вибуття майна з володіння власника, і тягти за собою обов'язок відшкодування його вартості.

У деяких випадках використання чужого майна може призводити до його пошкодження (псування, погіршення стану). Аналізуючи це поняття В.І. Новошицька наводить думку Т.Є. Крисань щодо того, що поняттям пошкодження майна охоплюються всі несприятливі зміни як тимчасового характеру, які вимагають витрат по їх усуненню, так і необігові, які допускають використання речей за тим або іншим призначенням із зниженням їх вартості (часткове пошкодження), а іноді приводять до втрати цінності майна повністю і до абсолютної неможливості його використання, тобто загибелі (повне пошкодження). Пошкодження майна виражається у втраті майном його корисних властивостей [309, с. 31].

Положення щодо включення до складу збитків вартості пошкодженого майна містяться у ст.ст. 225, 285 ГК України. Разом з тим, варто підтримати позицію В.І. Новошицької, яка зазначає, що стягнення вартості пошкодженого майна у складі збитків, можливо у випадках, коли внаслідок пошкодження якість майна змінилася настільки, що воно не може бути використано за первісним призначенням, проте в усіх інших випадках відшкодуванню підлягатиме вартість витрат на усунення таких пошкоджень [311].

Подібну думку щодо орендних відносин свого часу висловила О.В. Мороз. Зокрема, авторка зробила висновок, що розмір збитків, викликаних погіршенням орендованого майна, визначається у розмірі вартості робіт, необхідних для його відновлення. У тому випадку, якщо ступінь зношення об'єкта оренди перевищує

норму зношення, орендар несе відповідальність перед орендодавцем, якщо не доведе, що зношення відбулося з об'єктивних причин [305, с. 165].

Розмір збитків визначається за правилом, закріпленим ч. 3 ст. 225 ГК України. При цьому аналіз судової практики свідчить, що вартість втраченого, знищеного або пошкодженого майна (або витрати на усунення пошкоджень) можуть визначатися за ринковими цінами аналогічного майна [304], у розмірі балансової вартості майна [310] або за звітом про незалежну оцінку вартості майнового збитку [312]. До речі проведення незалежної оцінки для визначення розміру збитків передбачено Порядком визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей у чинній редакції [313]. Згідно з цим Порядком розмір збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей визначається шляхом проведення незалежної оцінки відповідно до національних стандартів оцінки. У разі визначення розміру збитків, що призвели до завдання майнової шкоди державі, територіальній громаді або суб'єкту господарювання з державною (комунальною) часткою в статутному (складеному) капіталі, розмір збитків визначається відповідно до методики оцінки майна, затвердженої КМУ.

Також формою господарсько-правової відповідальності за вказані порушення можна назвати застосування оперативно-господарських санкцій, зокрема, у вигляді відмови від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання, за умови закріплення її у договорі. До такого висновку можна дійти на підставі аналізу законодавства та практики його застосування, наприклад, у сфері орендних відносин. На підставі ст. 19 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» серед підстав для відмови у продовженні договору оренди (що можна вважати конкретним проявом вищезгаданої оперативно-господарської санкції) закріплено порушення умов договору та не усунення цих порушень, виявлених балансоутримувачем або орендодавцем, у строк, визначений у приписі балансоутримувача та/або орендодавця.

Варто звернути увагу, що серед дослідників точиться спір з приводу необхідності закріплювати у договорі ті оперативно-господарські санкції, які окремо передбачено законодавством. Можна висловити думку, що закріплення таких оперативно-господарських санкцій у договорі з дотриманням вимог ст.ст. 235, 237 ГК України, дозволяє перетворити законодавчу надану можливість у правило, яке регулює відносини сторін, конкретизувати підстави та порядок застосування цієї санкції і в подальшому спростить безпосередньо процедуру їх застосування.

Як підставу відповідальності потрібно розглядати порушення обов'язку повернення майна після закінчення строку користування. Відповідний обов'язок та порядок повернення майна встановлені Законами України «Про особливості оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності», «Про особливості передачі в оренду об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності» (ст.ст. 14, 15 в обох законах); «Про фінансовий лізинг» (ст. 11); «Про концесію» (ч. 8 ст. 30). При цьому порядок повернення об'єкта концесії визначається КМУ та умовами договору про концесію. Водночас, найбільш конкретно обов'язок щодо повернення чужого майна сформульовано для орендних відносин. Так, виходячи з приписів ст. 785 ГК України, у разі припинення договору найму наймач зобов'язаний негайно повернути наймодавцеві річ у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу, або у стані, який було обумовлено в договорі, а у разі порушення цього наймачем обов'язку наймодавець має право вимагати від нього сплати неустойки у розмірі подвійної плати за користування річчю за час прострочення.

Фахівці називають затримку повернення майна після закінчення строку оренди та порушення щодо сплати орендної плати найбільш частими підставами відповідальності орендаря [314]. У судовій практиці можна знайти багато рішень, присвячених застосуванню цих приписів ст. 785 ЦК України.

Наприклад, Верховний Суд у складі колегії суддів КГС, розглядаючи касаційну скаргу Приватного підприємства «Контраст» на постанову Північного апеляційного

господарського суду та на рішення Господарського суду Київської області за позовом Приватного підприємства «Профтрейд» до Приватного підприємства «Контраст», наголосив на тому, що передбачена ст. 785 ЦК України неустойка у розмірі подвійної плати за користування річчю за час прострочення є самостійною майновою відповідальністю у сфері орендних правовідносин, початок перебігу якої пов'язаний з моментом припинення договору оренди (найму). Верховний Суд у складі колегії суддів КГС погодився з висновками суду першої інстанції, що позивачем не надано доказів припинення договору оренди [315].

Викликає інтерес також постанова Верховного Суду у складі колегії суддів КГС за результатами розгляду у порядку письмового провадження касаційної скарги Регіонального відділення ФДМ України по Запорізькій області на постанову Донецького апеляційного господарського суду. Регіональне відділення ФДМ України по Запорізькій області (далі - Позивач) звернулось до господарського суду з позовом до Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру» в особі Запорізької регіональної філії (далі - Відповідач) про стягнення на користь Державного бюджету України неустойки за договором оренди на підставі того, що Відповідачем порушено передбачений Договором оренди строк повернення орендованого майна після розірвання Договору оренди. У відзиві на позовну заяву Відповідач вказав, що звертався до Позивача зі скаргою на безпідставне неприйняття спірного приміщення Балансоутримувачем у вигляді відмови прийняти ключі від приміщення та підписати акт приймання-передавання.

Рішенням Господарського суду Запорізької області від 21 лютого 2018 р. позовні вимоги задоволені, що обґрунтовувалося тим, що Позивач довів факт невиконання Відповідачем взятих на себе зобов'язань. Натомість судом апеляційної інстанції рішення суду першої інстанції скасовано, прийнято нове рішення, у задоволенні позовних вимог відмовлено. Постанова мотивована відсутністю порушення Відповідачем обов'язку стосовно вчасного повернення орендованого майна після припинення дії Договору оренди. Верховний Суд у складі колегії суддів

КГС погодився з судом апеляційної інстанції і залишив скаргу Регіонального відділення ФДМ України по Запорізькій області без задоволення, а постанову Донецького апеляційного господарського суду без змін [316].

Ще одним прикладом може бути розгляд Верховним Судом у складі колегії суддів КГС касаційної скарги ПАТ КБ «Приватбанк» на постанову Київського апеляційного господарського суду за рішенням Господарського суду міста Києва за позовом ТОВ «Приватофис» до ПАТ КБ «Приватбанк» про стягнення неустойки в розмірі подвійної плати за користування майном за час прострочення повернення об'єкта оренди орендодавцю у сумі 830 068,47 грн. Позов було обґрунтовано тим, що після розірвання договору оренди Відповідач не повернув орендоване обладнання, вимоги орендодавця щодо повернення майна залишив без задоволення, Акти приймання-передачі з оренди обладнання сторонами не підписані, майно залишається у користуванні відповідача. Розглядаючи цю справу суди надавали оцінку Акту приймання-передачі до договору, долученого Відповідачем. Суд першої інстанції відмовив у позові, розцінивши цей Акт приймання-передачі як належний доказ повернення майна, і зазначив, що доказів визнання вказаного акту недійсним, висловлень до нього будь-яких зауважень позивачем не надано. За висновком суду першої інстанції позивачем не надано доказів на підтвердження факту неповернення майна відповідачем за договором.

Проте суд апеляційної інстанції дійшов висновку, що акт приймання-передачі є неналежним доказом, оскільки, по-перше, у ньому вказано, що орендодавець повернув, а орендар прийняв обладнання, хоча таке формулювання суперечить умовам договору, а по-друге, у зазначеному акті відсутнє найменування, вартість, характеристики, кількість та склад майна, яке повертається, що не може свідчити про повернення орендованого обладнання у повному обсязі. Також було зазначено, що згідно з умовами договору повернення майна здійснюється разом з технічною документацією, проте матеріали справи не містять доказів її передання.

Переглядаючи цю справу Верховний Суд у складі колегії суддів КГС дійшов висновку, що суди попередніх інстанцій оцінили лише акт приймання-передачі обладнання та не надали належної правової оцінки іншим документам, наявним у справі. Тоді як для правильного вирішення спору у цій справі необхідно встановити дійсні обставини, що склалися між сторонами спору, на підставі оцінки наявних у справі документів та наголосив на тому, що у випадку встановлення обставин неповернення обладнання з орендного користування, судам слід з'ясувати наявність правових підстав для стягнення з відповідача заявленої позивачем суми неустойки на підставі ч. 2 ст. 785 ЦК України. На підставі цього було винесено постанову про направлення справи на новий розгляд [229].

В наступній справі Верховний Суд у складі колегії суддів КГС переглядав рішення щодо одночасного стягнення орендної плати по за весь час користування майном після припинення дії договору оренди до моменту повернення майна за актом приймання-передачі та стягнення неустойки за ст. 785 ЦК України. Суди першої та апеляційної інстанції дійшли висновку, що неповернення об'єкту оренди після закінчення строку дії договору відбулося виключно з вини самого орендаря (відповідача), який не повернув і не намагався повернути об'єкт оренди орендодавцю у визначений договором строк, а продовжив користування орендованим майном. Відповідно, є всі підстави для застосування наслідків, передбачених ч. 2 ст. 785 ЦК України. З цими висновками погодився ВГСУ.

Разом з тим Верховний Суд у складі колегії суддів КГС зробив протилежний висновок, зазначивши, що одночасне стягнення орендної плати та неустойки у вигляді подвійної орендної плати, за один і той же період користування орендованим майном (за період з дня припинення дії договору оренди до дня повернення орендованого майна за актом) є неможливим, оскільки є притягненням відповідача до подвійної відповідальності за одне й те саме правопорушення, що суперечить ст. 61 Конституції України [317].

Пленум ВГСУ зробив узагальнення щодо застосування приписів ст. 785 ЦК України. Так, ВГСУ визначив, що неустойка, стягнення якої передбачено ч. 2 цієї статті, є самостійною майновою відповідальністю у сфері орендних правовідносин. Цю санкцію не можна ототожнювати з неустойкою (штрафом, пенею), строки позовної давності застосування якої передбачено п. 1 ч. 2 ст. 258 ЦК України.

Також Пленум ВГСУ наголосив на тому, що за загальним правилом договір оренди припиняється разі закінчення строку, на який його було укладено, проте договори оренди будівель або інших капітальних споруд, припиняються з моменту оформлення відповідних документів (актів), що підтверджують повернення орендованого майна [318, п. 5.4.].

З викладеного можна зробити висновок, що для застосування неустойки, передбаченої ст. 785 ЦК України, орендодавець має довести, що договір оренди припинено; знаходження майна в орендаря не є фактичними орендними відносинами (орендар не сплачує орендну плату); орендодавець направляв на адрес орендаря вимоги про повернення орендованого майна та що орендодавець не ухилявся від прийняття майна з користування.

Вищенаведені судові рішення також підтверджують, що неустойку за ст. 785 ЦК України можна застосовувати до договорів оренди не тільки майна приватної власності, а й об'єктів державної та комунальної власності. Натомість виконання обов'язку повернення майна, переданого в лізинг або в концесію, не забезпечується примусово. Тому можна пропонувати у договорах лізингу та концесійних договорах прописувати неустойку у вигляді подвійної плати за весь час користування майном після припинення договору, застосовуючи положення ст. 785 ЦК України за аналогією.

Отже, вище були розглянуті підстави господарсько-правової відповідальності, які є порушеннями обов'язків, прямо пов'язаних з користуванням чужим майном, та форми відповідальності за ці порушення.

До іншої групи підстав відповідальності можна відносити порушення, які мають місце у відносинах з використання чужого майна, проте безпосередньо не пов'язані з користуванням ним.

До таких можна віднести порушення обов'язку оплати користування чужим майном (орендної плати, лізингових платежів) або здійснення інших платежів (концесійні платежі), встановлених законодавством, яке регулює використання чужого майна на різних правових титулах.

Розповсюдженість договорів оренди у сфері господарювання об'єктивно створює ситуацію, що на практиці на орендні відносини припадає значна частка порушень щодо використання чужого майна, і у науці саме орендні відносини є найбільш дослідженими.

Наприклад, цілком потрібно підтримати О.В. Мороз, яка висловлюється за те, що орендар повинен нести відповідальність за порушення обов'язку зі сплати орендної плати. Дослідниця на підставі того, що визначити розмір збитків, завданих орендодавцеві не сплатою орендної плати дуже складно, пропонує встановити в законодавстві норму щодо сплати неустойки (у вигляді пені) за подібні правопорушення [305, с. 165].

Погоджуючись з дослідницею у необхідності регламентації санкцій за порушення орендарем обов'язку зі сплати орендної плати (несплату, несвоєчасну сплату, сплату у меншому розмірі), потрібно навести приклад вирішення цього питання щодо оренди державного майна. Типовий договір оренди індивідуально визначеного (нерухомого або іншого) майна, що належить до державної власності, містить п. 3.7., згідно з яким орендна плата, перерахована несвоєчасно або не в повному обсязі, підлягає індексації і стягується з урахуванням пені в розмірі визначеної сторонами облікової ставки НБУ на дату нарахування пені від суми заборгованості за кожний день прострочення перерахування орендної плати [131]. Проте, потрібно звернути увагу на те, що чинним законом «Про оренду державного та комунального майна» складання і затвердження типових договорів не передбачено,

тому можна рекомендувати зберегти це положення у примірному договорі, затвердження якого передбачено ст. 16 цього Закону.

Аналіз договорів оренди свідчить, що за невиконання або неналежне виконання обов'язку сплати орендної плати, здебільшого, встановлюється пеня. Можна припускати, що це пов'язане з положеннями ЦК України, які пов'язують пеню саме з порушеннями грошового зобов'язання (ст. 549) та з вже усталеною практикою, що почала формуватися задовго до прийняття Господарського та нового Цивільного кодексів України.

На сторінках періодичних видань піднімається питання щодо можливості одночасного застосування пені та штрафу за порушення обов'язку зі сплати орендної плати, оскільки сторони орендних правовідносин включають у договір умови відповідальності, які передбачають одночасне стягнення пені та штрафу, наприклад, за порушення строку оплати – пеня за кожен день затримки, та штраф – якщо затримка перевищила певну кількість днів [319]. Можна припускати, що таке застосування пені та штрафу здійснюється за аналогією положень ч. 2 ст. 231 ГК України.

Як відомо, спочатку суди негативно поставилися до такої практики, вважаючи, що вона порушує ст. 61 Конституції України. Проте згодом ВГСУ змінив свою позицію і підтвердив можливість одночасного стягнення і штрафу, і пені за порушення умов договору. Зокрема, ВГСУ зазначив, що одночасне стягнення з учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені не суперечить ст. 61 Конституції України, оскільки згідно зі ст. 549 ЦК України пеня та штраф є формами неустойки, а відповідно до ст. 230 ГК України – видами штрафних санкцій, тобто вони не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності, і у межах одного виду відповідальності може застосовуватися різний набір санкцій [318, п. 5.7.]. При цьому умовою застосування і пені, і штрафу за порушення обов'язку сплати орендної плати виступає закріплення у договорі конкретних, відмінних одна від одної підстав, для стягнення пені і штрафу.

Застосування пені за кожен день прострочення та штрафу (у відсотках або кратному розмірі до загальної суми заборгованості, або у твердій сумі) можливе і за порушення обов'язку щодо внесення лізингових або концесійних платежів за умови закріплення цих санкцій у договорі.

За порушення обов'язку сплати орендної плати законодавством надана можливість застосування оперативно-господарських санкцій.

Так, на підставі ст. 782 ЦК України наймодавець має право відмовитися від договору найму і вимагати повернення речі, якщо наймач не вносить плату за користування річчю протягом трьох місяців підряд. Відмовитися від договору має право лізингодавець, якщо лізингоодержувач не сплатив лізинговий платіж частково або у повному обсязі та прострочення сплати становить більше 30 днів (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про фінансовий лізинг»). При такому порушенні лізингодавець також має право вимагати повернення предмета лізингу від лізингоодержувача у безспірному порядку на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Прикладом оперативно-господарських санкцій також виступає відмова у продовженні договору оренди з підстав допущення орендарем прострочення сплати орендної плати на строк більше трьох місяців або заборгованість орендаря зі сплати орендної плати на дату видачі довідки балансоутримувачем (ст. 19 Закону України «Про оренду державного та комунального майна»).

До цієї групи підстав відповідальності потрібно відносити й підстави відповідальності, встановлені законами щодо використання майна на певному правовому титулі. Наприклад, встановлення факту надання орендарем недостовірної інформації про право бути орендарем державного або комунального майна тягне за собою припинення договору оренди в односторонньому порядку (ч. 4 ст. 24 Закону України «Про оренду державного та комунального майна»).

Потрібно зазначити, що договірні підстави використання чужого майна надають значно більше свободи у врегулюванні питань відповідальності, дозволяючи сторонам у договорі конкретизувати підстави відповідальності та застосовні санкції. Яскравим

прикладом може бути норма ст. 28 Закону України «Про концесію», згідно з якою у договорі можуть бути конкретизовані підстави відповідальності (включаючи невиконання чи неналежне виконання вимог, гарантій та інших обов'язків) та санкції за ці порушення, у тому числі й штрафні санкції.

В контексті цього можна підтримати думку М.В. Мороза, що першочергове значення мають правильний вибір виду санкції за порушення договору оренди та визначення порядку її застосування, враховуючи характер вирішуваних завдань. Тому при порушеннях, які мають тривалий характер, ним пропонується застосовувати безперервно спливаючі (відповідно до величини прострочки) санкції – неустойку (штраф, пеню) [27].

Підсумовуючи вищевикладене, можна звернути увагу на відповідність наслідків допущених порушень при використанні чужого майна у сфері господарювання, у вигляді відшкодування збитків, штрафних та оперативно-господарських санкцій, встановлених ст. 611 ЦК України правовим наслідком за порушення зобов'язань, як-то: припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків.

Завершуючи розгляд питань відповідальності за порушення при використанні чужого майна потрібно звернутися до розгляду питання відповідальності відокремлених підрозділів, правовим титулом використання майна якими у попередніх розділах запропоновано визначати, у тому числі, оперативне використання майна.

Законодавством не регулюється питання відповідальності філій або інших відокремлених підрозділів за порушення при використанні переданого їм майна. Аналізуючи доступні положення про філії можна зробити висновок про формулювання лише загальних положень з цього питання. Наприклад, Філія несе відповідальність за належний облік, збереження та ефективне використання такого

майна [320] або відповідальність перед Товариством за втрату, знищення чи пошкодження майна несе Директор Філії [321].

Для вирішення цього питання в нагоді могли б стати положення ч. 7 ст. 225 ГК, згідно з якими склад збитків, що підлягають відшкодуванню у внутрішньогосподарських відносинах, визначається відповідними суб'єктами господарювання - господарськими організаціями з урахуванням специфіки їх діяльності. Проте частину 7 виключено з ст. 225 у 2015 році.

Наразі відповідальність відокремлених підрозділів за нецільове використання майна, втрату, знищення або пошкодження майна можна пропонувати визначати у вигляді оціночних санкцій.

У сфері господарювання ці санкції застосовуються доволі давно, проте окремого унормування у законодавстві не отримали до цих пір. У науці господарського права оціночні санкції визначаються як заходи економічного впливу, які застосовуються за окремими чи загальними результатами господарської діяльності у зв'язку з оцінкою цих результатів самим суб'єктом господарювання або спеціально уповноваженим органом (контрагентом) за порушення заздалегідь обумовлених показників (умов) господарської діяльності чи використання ресурсів для її здійснення, що полягають у нарахуванні або позбавленні певних коштів [2, с. 286]. Метою застосування цих санкцій визначають компенсацію додаткових витрат і забезпечення стабільності господарського обороту, правовою – нормативно-правовий акт, договір, локальний нормативний акт [322, с. 741].

Пропозиція застосування оціночних санкцій вкладається в концепцію внутрішньогосподарських відносин між підприємством та його структурними підрозділами і регулювання цих відносин. Зокрема, держава не визначає спеціальну поведінку суб'єкта господарювання, а лише формує загальні правила, яким така поведінка повинна підпорядковуватися, безпосереднє регулювання внутрішньогосподарських відносин, здебільшого, здійснюється локальними нормативними актами (статутами, положеннями тощо) [42, с. 19]. Саме в таких

локальних актах і може бути закріплено оціночні санкції за порушення використання майна відокремленими підрозділами.

На підставі проведеного дослідження класифіковано підстави господарсько-правової відповідальності за порушення щодо використання чужого майна.

Зроблено висновок, що на визначення підстав і форм господарсько-правової відповідальності за порушення щодо використання чужого майна значний вплив здійснює правовий титул такого використання та що договірні підстави використання чужого майна дають більшу свободу у встановленні підстав і форм відповідальності за невиконання чи неналежне виконання умов договору, зокрема, якщо це не заборонено законом, то за згодою сторін можна встановити штрафні та оперативно-господарські санкції. При цьому вибір господарських санкцій має забезпечувати відновлення порушеного права (майнового становища) сторони договору.

Обґрунтовано пропозиції використовувати оціночні санкції як міру відповідальності відокремлених підрозділів за нецільове використання майна, втрату, знищення або пошкодження майна. Також у договорах лізингу та концесійних договорах запропоновано використовувати неустойку у вигляді подвійної плати за весь час користування майном після припинення відповідного договору.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

На підставі проведеного аналізу отримано такі основні результати:

1. Аргументовано, що визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо розпорядження майном та визнання недійсними господарських договорів, укладених власником майна з третіми особами, якщо це перешкоджає використанню майна, виступають спеціальними способами захисту прав цих суб'єктів господарювання від власника майна.

2. Угруповано підстави господарсько-правової відповідальності за порушення щодо використання чужого майна на: 1) порушення обов'язків, пов'язаних з користуванням чужим майном (порушення обов'язку цільового використання майна, пошкодження (погіршення стану, псування) майна, його знищення або втрату, порушення обов'язку повернення майна з користування), та 2) порушення, які не пов'язані з користуванням ним, але мають місце у цих відносинах (порушення обов'язків з оплати користування чужим майном або здійснення інших платежів, та обов'язків, встановлених законом для використання майна на певному правовому титулі).

Обґрунтовано, що формами договірної господарсько-правової відповідальності, якщо це не заборонено законом, можуть виступати штрафні та оперативно-господарські санкції, спрямовані на відновлення порушеного права (майнового становища) сторони договору.

Обґрунтовано використання оціночних санкцій як міри відповідальності відокремлених підрозділів за нецільове використання майна, втрату, знищення або пошкодження майна, та неустойки у вигляді подвійної плати за весь час користування майном після припинення договору у договорах лізингу та концесійних договорах.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає в обґрунтуванні пропозицій з удосконалення правового регулювання використання чужого майна у сфері господарювання. У ході дослідження отримано такі основні результати:

1. Конкретизовано ознаки чужого майна у сфері господарювання, зокрема, таке майно: 1) має виробничо-господарське призначення і неспоживний характер; 2) передається власником на певному правовому титулі, відмінному від права власності; 3) має обмежений режим використання; 4) обліковується на балансі або в інших формах обліку відповідно до закону; 5) повертається власнику (уповноваженій ним особі) якщо не набувається у власність користувачем майна.

З урахуванням цих ознак запропоновано визначення чужого майна у сфері господарювання як речей, їх сукупності, матеріальних та нематеріальних цінностей неспоживного характеру, які мають вартісне визначення, наділені господарсько-виробничими властивостями, та залучаються до організації і здійснення господарської діяльності на певному правовому титулі, відмінному від права власності.

Доводиться, що на перелік чужого майна переважно впливає як форма власності майна, так і правові титули його використання у сфері господарювання.

2. Здійснено розмежування понять користування майном та використання майна з уточненням, що якщо користування розглядати як складову права власності, яке означає добування з речей їхніх корисних властивостей, то за змістом ці поняття тотожні; при цьому право користування майном як речове право, на основі якого може здійснюватися господарська діяльність, виступає одним із правових титулів використання чужого майна у сфері господарювання.

Запропоновано визначення використання чужого майна у сфері господарювання як сукупності фактичних і юридичних дій суб'єктів господарювання щодо добування з чужих речей господарсько-виробничих властивостей, яке може

мати разовий, тимчасовий або постійний характер і здійснюється на підставі певного правового титулу, відмінного від права власності, з метою задоволення економічних і соціальних потреб при організації і здійсненні господарської діяльності.

Обґрунтовано, що суб'єктами використання чужого майна можуть виступати відокремлені підрозділи господарських організацій.

Додатково аргументовано, що використання чужого майна має господарсько-правову природу, в ньому поєднані виробничо-господарські та організаційно-господарські відносини, та що ці відносини набувають характеру, переважно, абсолютних чи абсолютно-відносних правовідносин.

3. Обґрунтовано, що правову основу використання чужого майна у сфері господарювання складають правові норми, якими закріплюється набуття, здійснення і припинення прав суб'єктів господарювання на чуже майно, і які містяться у Господарському, Цивільному кодексах України, інших нормативно-правових актах господарського та інших галузей законодавства, та під впливом судової практики конкретизуються у локальних нормативних актах і господарських договорах щодо використання чужого майна.

Узагальнено загальні засади (принципи) використання чужого майна у сфері господарювання.

Конкретизовано, що правовий режим чужого майна, яке використовується у сфері господарювання, являє собою особливий порядок правового регулювання складу чужого майна, умов і порядку його набуття, використання, підстав і порядку припинення використання, захисту прав і відповідальності користувача чужого майна.

4. Додатково умотивовано, що право господарського відання та право оперативного управління потрібно розглядати як реальні життєздатні правові титули використання майна, які відповідають сучасним економічним умовам та дозволяють власнику у повному обсязі реалізовувати свої правомочності щодо майна, придатного для використання у сфері господарювання.

Обґрунтовано, що право господарського відання та право оперативного управління відрізняються від права довірчої власності тим, що ці права: 1) виступають єдиними (основними) правовими титулами, на яких здійснюється господарська діяльність певних суб'єктів господарювання; 2) не призводять до переходу права власності або фактичного існування двох власників на майно; 3) названі права надають можливість діяти, у першу чергу, у власних інтересах користувача майна, а не в інтересах власника майна.

Доводиться, що правовим титулом використання майна відокремленими підрозділами господарських організацій та господарськими організаціями, яким передані на баланс нерозподілені об'єкти державної власності, може виступати право оперативного використання майна, яке є похідним від права власності, права господарського відання або оперативного управління.

5. Обґрунтовано, що використання для укладання договорів оренди державного і комунального майна конкурентного способу, відповідає законодавчо встановленим принципам оренди. Доводиться гарантійна роль примірного договору щодо закріплення всіх істотних умов договору оренди відповідного державного та комунального майна, прав та обов'язків сторін договору і спрощення оформлення орендних відносин. Також обґрунтовано наділення Кабінету Міністрів України правом затверджувати Типові концесійні договори для певних видів концесії, наприклад, стосовно високомаржинальних об'єктів, які генерують значні прибутки.

Уточнено, що реалізація орендарем права передачі державного або комунального майна в суборенду залежить як від згоди власника, так може бути обмежена і нормами закону. Конкретизовано порядок виникнення у суб'єкта господарювання права використовувати об'єкти державної або комунальної власності на підставі договорів оренди та концесії. Аргументовано, що моментом припинення обов'язків орендаря є повернення орендованого майна орендодавцеві, а не сплив строку договору оренди, та що для здійснення орендарем повернення певного майна сторони повинні домовитися про порядок повернення.

Уточнено риси використання чужого майна на підставі сервітуту, що встановлений договором.

6. Аргументовано, що визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо розпорядження майном та визнання недійсними господарських договорів, укладених власником майна з третіми особами, якщо це перешкоджає використанню майна, виступають спеціальними способами захисту прав цих суб'єктів господарювання від власника майна.

7. Угруповано підстави господарсько-правової відповідальності за порушення щодо використання чужого майна на: 1) порушення обов'язків, пов'язаних з користуванням чужим майном (порушення обов'язку цільового використання майна, пошкодження (погіршення стану, псування) майна, його знищення або втрату, порушення обов'язку повернення майна з користування), та 2) порушення, які не пов'язані з користуванням, але мають місце у цих відносинах (порушення обов'язків з оплати користування чужим майном або здійснення інших платежів, та обов'язків, встановлених законом для використання майна на певному правовому титулі).

Наголошується, що формами договірної господарсько-правової відповідальності, якщо це не заборонено законом, можуть виступати штрафні та оперативно-господарські санкції, спрямовані на відновлення порушеного права (майнового становища) сторони договору.

Обґрунтовано використання оціночних санкцій як міри відповідальності відокремлених підрозділів за нецільове використання майна, втрату, знищення або пошкодження майна, та неустойки у вигляді подвійної плати за весь час користування майном після припинення договору у договорах лізингу та концесійних договорах.

З метою удосконалення правового регулювання використання чужого майна у сфері господарювання запропоновано відновити у ГК України статтю 138 у наведеній у дисертації редакції, унести зміни до законів України «Про концесію», «Про фінансовий лізинг», «Про оренду державного та комунального майна».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Хозяйственное право: Учебник / В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др.; под ред. В.К. Мамутова. К.: Юринком Интер, 2002. 912 с.
2. Господарське право: практикум / А.Г. Бобкова (кер. авт. кол.), Ю.О. Моїсєєв, Ю.М. Павлюченко та ін.; за заг. ред. А.Г. Бобкової. Харків: Право, 2018. 592 с.
3. Віхров О.П. Господарське право. Спеціальна частина. Навчальний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. 344 с.
4. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 18–22. Ст. 144. (Із змінами).
5. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 264 с.
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356. (Із змінами).
7. Економічний енциклопедичний словник. URL: <https://subject.com.ua/economic/slovnik/629.html> (дата звернення: 23.12.2019 р.).
8. Журавльова Ю.О. Аналіз еволюції поглядів на категорію «благо»: від етико-філософського до економічного. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2016. Т. 21. Вип. 7-2. С. 8-12.
9. Сліпченко С.О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів: монографія. Харків: Діса плюс, 2013. 552 с.
10. Гражданское право: учебник / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект, 1998. Ч. 1. 632 с.
11. Экономическая теория: учебник для бакалавров / под общ. ред. В.Ф. Максимовой. М.: Издательство Юрайт, 2014. 580 с. URL:

https://stud.com.ua/53116/politekonomiya/ekonomichna_teoriya (дата звернення: 23.12.2019).

12. Спасибо-Фатєєва І.В. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. Т. 1. Загальні положення. Харків: Страйд, 2010. 320 с.

13. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник / Н.И. Матузов, А.В. Малько. М: Юристъ, 2004. 245 с.

14. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Критика теории «хозяйственного права». М: Статут, 2000. 777 с.

15. Сенюта І.Я. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги: питання теорії і практики: монографія. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2018. 640 с.

16. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини: монографія. Київ: Слово, 2008. 512 с.

17. Резнікова В.В. Об'єкт посередницьких правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41), С. 416-421.

18. Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. / за ред. В.С. Щербини. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 528 с.

19. Руденко М.П. Правове регулювання внутрішньогосподарських відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Харків, 2017. 224 с.

20. Вінник О.М. Господарське право: навчальний посібник. К.: Правова єдність, 2009. 766 с.

21. Березан А.В. Поняття та ознаки господарських правовідносин. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. № 2. Ч. 3. с. 33-38.

22. Віхров О.П. Господарські правовідносини. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 15: Господарське право / редкол.: В.А. Устименко (голова) та

ін.; Нац.акад.прав.наук України; Ін-тдержави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац.юрид.ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2019. 784 с.

23. Нагнибіда В.І. Речові права на чуже майно: порівняльно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2010. 20 с.

24. Цюра В.В. Деякі проблеми класифікації речових прав на чуже майно. Римське право і сучасність: Матеріали IV Міжнародної науково-методичної конференції 19-20 травня 2006. Одеса: Одеська національна юридична академія. 2006. С. 106-107.

25. Майка Н.В. Поняття і види речових прав на чужу нерухомість. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Серія Право. Випуск 43. Том 1. С. 116-121.

26. Шахназарян К.Е. Захист прав на чужі речі за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2017. 23 с.

27. Мороз М.В. Правові питання оренди майна державних підприємств: автореф. дис. к.ю.н. 12.00.03. Національна академія ім. Я. Мудрого. Харків, 2000. 20 с.

28. Подоляк А.В. Поняття та види чужого майна у сфері господарювання. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 11-12 жовтня 2013 р.)*. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2013. С. 109-111.

29. Бірюкова Н.Н. Теоретико-правові аспекти визначення понять права власності і права державної власності в Україні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. Серія «Юридические науки». Том 25 (64). 2012. № 2. С. 121-128.

30. Майданик Р.А. Речове право: підручник. Київ: Алерта, 2019. 1102 с.

31. Харченко Г.Г. Основи речового права в Цивільному кодексі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 57-61.

32. Гуйван П.Д. Часові характеристики відносин, пов'язаних з користуванням чужим майном. *Юридичний вісник*. 2014. № 2 (14). С. 81-85.
33. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 80731-10. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 23.01.2019 р.).
34. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: 2-е вид., перероб. і допов. / За заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини; Кол. авт.: О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина та ін.. К.: Юрінком Інтер, 2008. 720 с.
35. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності». *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09> (дата звернення: 23.12.2019 р.).
36. Методичні рекомендації стосовно державної реєстрації права користування чужим майном (сервітуту), права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзису) та права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцію): схвалені Рішенням колегії Державної реєстраційної служби України від 11.12.2012 р., протокол № 3. *База даних «Ліга:Закон. Пошук»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0004835-12/print> (дата звернення: 23.12.2019 р.).
37. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. №30. Т.1. Стор.140. Ст.1993.
38. Господарське право: підручник/ О.П. Подцерковний, О.О. Квасницька, А.В. Смітюх та ін.; за ред. О.П. Подцерковного. Х. Одиссей, 2012. 640 с.
39. Case of Saghinadze and Others v. Georgia, (Application no. 18768/05) 27 August 2010, § 103. *Офіційний веб-сайт «ECHR»*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-98885> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

40. Карнаух Б.П. Поняття майна в контексті статті 1 Протоколу №1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проблеми законності. Х., 2016. Вип. №132. С. 205-214.

41. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 6-е вид., перероб і допов / за заг. ред. О.В. Дзери (кер.авт.кол). Київ: Юрінком Інтер, 2019. Т. 1. 752 с.

42. Хозяйственный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общ. ред. А.Г. Бобковой. Харьков: Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н.Н., 2008. 1296 с.

43. Гузь Є.В. «Майно» як цивілістична категорія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип. 21. Ч. II. Том 1. 2013. С. 182-185.

44. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Т.1. Стор.9. Ст. 3248.

45. Кодекс торговельного мореплавства: Закон України від 23 травня 1995 р. № 176/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 47. Ст.349 (Із змінами).

46. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2658-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 34. Стор.1. Ст. 1577.

47. Порядок віднесення майна до такого, що включається до складу цілісного майнового комплексу державного підприємства: наказ Фонду державного майна України від 29 грудня 2010 № 1954. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0109-11> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

48. Подоляк А.В. Щодо питання про склад чужого майна, яке використовується у сфері господарювання. *Весняні юридичні читання - 2020. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених*. (Вінниця, 30 квітня 2020 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. С. 298-300.

49. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 40, Ст. 365.
50. Характеристика інформаційної бази про активи та зобов'язання підприємства за його балансом. URL: <https://economics.studio/finansovyiy-menedjment/aktivi-pasivi-58704.html> (дата звернення: 23.12.2019 р.).
51. Гришин С.А. Щодо визначення поняття «майно» у цивільному та господарському праві України. *Научные исследования. Теория и практика*. С.111-119. URL: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf%208/sb8_4_26_.pdf (дата звернення: 08.01.2020 р.).
52. Спасибо-Фатєєва І.В. Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об'єктів права власності. *Українське комерційне право*. 2004. № 5. С. 9-18.
53. Мейер Д.И. Русское гражданское право. Ч.1. Москва: Статут, 1997. 290 с.
54. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи»: Наказ Міністерства фінансів України від 18.10.1999 р. № 242. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99> (дата звернення: 23.12.2019 р.).
55. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13/print> (дата звернення: 23.12.2019 р.).
56. Мироненко В.О. Права володіння, користування і розпорядження власністю за цивільним законодавством. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 28-34. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/1/1_2019.pdf (дата звернення: 23.12.2019 р.).

57. Будурова Г.М. Господарсько-правове регулювання комерційного використання державного майна: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2014. 20 с.
58. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
59. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 3 жовтня 2019 р. *Відомості Верховної Ради України*, 2020. № 4. Ст. 25.
60. Про фінансовий лізинг: Закон України від 16 грудня 1997 р. № 723/97-ВР. *Офіційний вісник України*. 1998. № 1. Стор.34. Ст. 8.
61. Про особливості передачі в оренду об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності: Закон України від 21 жовтня 2010 р. № 2624-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 89. Стор.9. Ст. 3153.
62. Про особливості оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності: Закон України від 8 липня 2011 р. № 3687-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 60. Стор. 104. Ст. 2409.
63. Про морські порти: Закон України від 17 травня 2012 р. № 4709-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 45. Стор.16. Ст. 1729.
64. Про концесію: Закон України від 3 жовтня 2019 р. № 155-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 48. Ст. 325.
65. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. 6-те вид., перероб. і доп. К.: Знання-Прес, 2007. 719 с.
66. Кузнецова Л.В., Салатюк Н.М., Соломка О.М.. Політична економія: Курс лекцій для студентів напрямів галузі знань 0305 «Економіка та підприємництво» заочної форми навчання. К.: НУХТ, 2009. 149 с.
67. Федоренко В.Г., Ніколенко Ю.В., Діденко О.М., Денисенко М.П., Руженський М.М. Основи економічної теорії: Підручник / За науковою ред. проф. В.Г. Федоренка, 2 -ге вид. перероблене і доповнене. К.: Алерта, 2007. 519 с.

68. Виговська Н.Г. Організаційно-господарські, виробничо господарські та внутрішньогосподарські відносини як предмет господарського контролю. Міжнародний збірник наукових праць. 2010. Вип. 1 (10). С. 58–66.

69. Політична економія: навч. посіб. / [Г.А. Оганян, В.О. Паламарчук, А.П. Румянцев та ін.]; за ред. Г.А. Оганяна. Київ: МАУП, 2003. 520 с.

70. Гриценко О.А. Економічна теорія прав власності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» Серія: Економічна теорія та право*. 2011. № 4 (7). С. 93-103.

71. Економічна енциклопедія: В 3 т. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий центр «Академія», 2000-2002. Т. 1. 2000. 864 с.

72. Романова С.В. Баланс интересов сторон при использовании имущества в хозяйственном обороте. *Вестник Пермского университета, Юридические науки*. 2011. Вып. 6 (13). С. 128-137.

73. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда; Інститут мовознавства АН УРСР. Київ: Наук. думка, 1970-1980. Т. 1. 799 с. URL: http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 27.05.2020).

74. Тлумачний словник. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. Русанівський та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.

75. Мироненко В.О. Право володіння, користування і розпорядження власністю за цивільним законодавством. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 29-33.

76. Лист Верховного Суду України від 1 липня 2013 р. «Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ». База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00069?an=1> (дата звернення: 30.12.2019 р.).

77. Хан-Пира Э.И. Архивоведческое терминоведение. Москва: МГИАИ, 1990. С. 111-120.

78. Новохатський К.Є. Проблеми впровадження унормованої архівної термінології «використання» чи «користування»? *Архіви України*. 2000. № 4-6. С. 4-8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2000_4-6%28244%29__2 (дата звернення: 30.12.2019 р.).

79. Подоляк А.В. Теоретико-правові аспекти визначення поняття використання чужого майна у сфері господарювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 67-71. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2019/18.pdf (дата звернення: 14.02.2020 р.).

80. Попадинець Г.О. Особливості правового статусу суб'єктів господарювання у сфері господарських правовідносин. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 2. Т.1. С. 39-42.

81. Гарагонич О.В. Поняття та ознаки господарської компетенції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 93-96. URL: http://www.pap.in.ua/3_2016/26.pdf (дата звернення: 23.12.2019 р.).

82. Подоляк А.В. До питання господарської компетенції суб'єктів господарювання щодо використання чужого майна. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин: Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 27 вересня 2019 р.)*. Кривий Ріг: ДЮО МВС України, 2019. С. 321-325.

83. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 04 лютого 2005 р. № 2424-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 11. ст. 205.

84. Щербина В.С. Хотіли як краще... а вийшло як завжди. *Юридичний вісник України*. 2005. № 45., с. 1, 6-7.

85. Самойленко А.В. Суб'єктний склад внутрішньогосподарських відносин: деякі правові аспекти. *Юридична Україна*. 2006. № 4. С. 65-71.

86. Бідій Б. Аналітика. Коли представництво нерезидента є постійним: позиція судових органів. *Вісник. Офіційно про податки. Офіційне видання Державної фіскальної служби України*. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100015776-koli-predstavnitstvo-nerезидента-ye-postiynim-pozitsiya-sudovikh-organiv> (дата звернення: 08.01.2020 р.).

87. Алексеєнко Л.М., Олексієнко В.М., Юркевич А.І. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський). Київ: Видавничий будинок «Максимум»; Тернопіль: «Економічна думка», 2000. 592 с.

88. Перунова О.М., Селезень С.В. Цивільне право. Трудове право. Підприємницьке (господарське) законодавство: Конспект лекцій. Харків: ХНАДУ, 2009. 256 с.

89. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: / О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина [та ін.]; за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. К.: Юрінком Інтер, 2012. 776 с.

90. Майданик Р.А. Цивільне право: Загальна частина. Т. 1: Вступ у цивільне право: Підручник. Київ: Алерта, 2012. 472 с.

91. Мартин В.М. Право користування чужим майном: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. ун-т ім. І.Франка. Львів, 2006. 18 с.

92. Борисова В.І., Баранова Л.М., Домашенко М.В. та ін. Цивільне право: підручник / за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків: Право, 2014. Т.1. 656 с.

93. Майка Н.В. Речові права на чуже нерухоме майно та їх правова природа за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 14. Т. 2. С. 47-49.

94. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України: Підручник. Київ: Істина, 2007. 816 с.

95. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільні правовідносини: Навчальний посібник. Київ: Істина, 2008. 304 с.

96. Манько Е.А. Признаки ограниченных вещных прав. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия «Право»*. 2008. № 2. С. 70–79. URL: http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/pravo/2008/02/2008_02_07.pdf. (дата звернення: 02.01.2020 р.).
97. Латыев А.Н. Вещные права в гражданском праве: понятие и особенности правового режима: дисс. ... на соиск. канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2004. 211 с.
98. Мазур В.В. Система сервітутних правовідносин. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 62-68.
99. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.04 – господарське право; господарське-процесуальне прав / О. П. Віхров. Донецьк, 2009. 35 с.
100. Віхров О.П. Абсолютні та абсолютно-відносні господарські правовідносини. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 310-316.
101. Моїсєєв Ю.О., Подоляк А.В. До питання класифікації господарських відносин щодо використання чужого майна. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця, 11-12 жовтня 2019 р.). Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2019. С. 135-137.
102. Красавчиков О.А. Гражданские организационно-правовые отношения. *Советское государство и право*. 1966. № 10. С. 50-57.
103. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1963. 197 с.
104. Никитченко Н.В. Правове регулювання державного контролю у сфері господарської діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. НАН України, Інститут економіко-правових досліджень. Київ, 2015. 470 с.

105. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини: загальне та особливе. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 9. С. 100-103.

106. Титов В.В. Специфика правового регулирования государственной собственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право». Москва: Академия труда и социальных отношений, 2006. 27 с.

107. Ким В.Д. Государство как субъект права собственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право». Екатеринбург: Тюменский государственный институт мировой экономики, управления и права, 2005. 24 с.

108. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / В.І. Андрейцев [та ін.]; заг. ред. В.К. Мамотова; Академія правових наук України. Відділення екологічного, господарського і аграрного права. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 687 с.

109. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1934-ХІІ. *Голос України* від 20.12.1991 р.

110. Про державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. *Голос України* від 06.05.2003 р. № 83.

111. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Голос України* від 06.08.2015 р. №141-142.

112. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ. *Голос України* від 27.03. 1992 р.

113. Гаруст Ю.В., Каріх І.В., Виходцева О.М. Правові основи забезпечення економічної безпеки України. *Правові горизонти*. 2018. Вип. 13 (26). С. 48-54.

114. Волков В.А. Правові основи діяльності Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками та місце серед них адміністративного законодавства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 1. С. 115-120.

115. Назаренко Ю.О. Правова основа регулювання відносин, пов'язаних з комерційною таємницею: порівняльно-правовий аналіз. *Правничий часопис Донецького університету*. 2013. № 2. С. 172-180.

116. Бугайчук К.Л. Правові основи діяльності Національної поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23). Т. 3. С. 125-130.

117. Про економічну самостійність Української РСР: Закон Української РСР від 3 серпня 1990 р. № 142-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 34. Ст. 499.

118. Цивільний кодекс Української РСР: Закон Української РСР від 18 липня 1963 р. № 1540-VI. *Відомості Верховної Ради*. 1963. № 30. Ст. 463.

119. Про власність: Закон України від 07 лютого 1991 р. № 697-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 20. Ст. 249.

120. Подоляк А.В. Правовий режим майна суб'єктів управління у державному секторі економіки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. №3. С. 112-115.

121. Про підприємництво: Закон України від 07 лютого 1991 р. № 698-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 14. Ст. 168.

122. Про підприємства в Україні: Закон України від 27 березня 1991 р. № 887-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 24. Ст. 272.

123. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 10 квітня 1992 р. № 2269-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 416.

124. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1075-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 407.

125. Про господарську діяльність у Збройних Силах України: Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1076-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 48. Ст. 408.

126. Про лізинг: Закон України від 16 грудня 1997 р. № 723/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 16. Ст. 68.

127. Дудчик О.Ю. Розвиток і функціонування лізингових компаній та лізингодавців в Україні. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2015. Т. 20. Вип. 1 (2). С. 152-157. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2015_20_1\(2\)__37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2015_20_1(2)__37). (дата звернення: 02.01.2020 р.).

128. Про концесії: Закон України від 16 липня 1999 р. № 997-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 41. Ст. 372.

129. Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг: Закон України від 14 грудня 1999 р. № 1286-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 3. Ст. 21.

130. Про Типовий статут казенного підприємства: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 червня 1998 р. № 914. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/914-98-%D0%BF> (дата звернення: 02.01.2020 р.).

131. Про затвердження договорів оренди: Наказ Фонду державного майна України від 23 серпня 2000 р. № 1774. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0930-00> (дата звернення: 02.01.2020 р.).

132. Про затвердження Типового концесійного договору: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2000 р. № 643. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643-2000-%D0%BF> (дата звернення: 02.01.2020 р.).

133. Рішення Чернігівської обласної ради від 20 грудня 2018 р. № 47-16/VII. Офіційний веб-сайт Чернігівської обласної ради. URL: <https://chor.gov.ua/component/k2/item/7762-pro-zatverdzhennia-typovoho-dohovoru-orendy-nerukhomoho-maina-shc> (дата звернення: 02.01.2020 р.).

134. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з відокремленням діяльності з транспортування природного газу: Закон України від 31 жовтня 2019 р. № 264-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 2. Ст. 6.

135. Шахназарян К.Е. Питання проблеми систематизації прав на чужі речі за законодавством України. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 24. С. 27-30.
136. Харченко Г.Г. Основи речового права в Цивільному кодексі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 57-61.
137. Севрюкова І.Ф. Формування системи речових прав у цивільному праві України та деяких країн Європи: порівняльний аналіз та проблемні питання. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 241-248.
138. Спасибо-Фатєєва І.В. Речові права за Цивільним і Господарським кодексами України. *Право України*. 2015. № 4. С. 60-68.
139. Кісанов Д.О. Поняття, принципи та об'єкти речового права згідно Німецького цивільного Уложення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2013. Вип. 23. С. 187-192.
140. Кісанов Д.О. Рецепція інституту речових прав за Французьким цивільним кодексом у ЦК України. *Юридична Україна*. 2013. № 6. С. 65-69.
141. Присяжнюк А.А. Цивільний та Господарський кодекси України: проблемні аспекти практичного застосування. *Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_4744 (дата звернення: 02.02.2020 р.).
142. Про внесення змін до Закону України «Про лізинг»: Закон України від 11 грудня 2003 р. № 1381-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 231.
143. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 р. № 185-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 46. Ст. 456.
144. Про особливості оренди чи концесії об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності: Закон України від 08 липня 2011 р. № 3687-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 18. Ст. 157.
145. Кулинич П.Ф. Державна реєстрація прав на земельну нерухомість та земельний кадастр: поняття, співвідношення та правові засади. *Юридичний журнал*. 2005. № 11 (41). С. 35-42.

146. Мартинюк О.А. Проблеми державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 175-177.

147. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125

148. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про оренду державного та комунального майна». (реєстр. 1055 від 29 серпня 2019 р.). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66288 (дата звернення: 08.01.2020 р.).

149. Акімова О. Новий закон про концесію: чого очікувати інвесторам. *Офіційний веб-сайт юридичної компанії «Main Business Partner»*. URL: <http://mbusinesspartner.com.ua/kontsesiya> (дата звернення: 08.01.2020 р.).

150. Максимчук К. Концесія під мікроскопом: плюси та мінуси чинної моделі ДПП. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/koncesiya-pid-mikroskopom-plyusi-ta-minusi-chinnoyi-modeli-dpp.html> (дата звернення: 23.01.2020 р.).

151. Про Методику розрахунку орендної плати за державне майно та пропорції її розподілу: Постанова Кабінету Міністрів України від 04 жовтня 1995 р. № 786. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/786-95-%D0%BF> (дата звернення: 08.01.2020 р.).

152. Деякі питання управління майном, що перебуває в державній власності та використовується для забезпечення транспортування природного газу магістральними газопроводами: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2019 р. № 942. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/942-2019-%D0%BF> (дата звернення: 09.01.2020 р.).

153. Статут КП «Мігея». *Офіційний веб-сайт Софіївської селищної об'єднаної територіальної громади Дніпропетровської області*. URL:

<https://sofotg.gov.ua/storage/documents/attachments/c181d8b6786482202a602b3181ee657e.pdf> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

154. Статут ДП «Запорізький експертно-технічний центр Держпраці». *Офіційний веб-сайт ДП «Запорізький експертно-технічний центр Держпраці»*. URL: http://www.etc.biz.ua/Download/sratut_2016.pdf (дата звернення: 09.01.2020 р.).

155. Статут ДП «Інформаційні судові системи». *Офіційний веб-сайт Державної судової адміністрації України*. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/media/dod_N_1142_19.pdf (дата звернення: 13.01.2010 р.).

156. Прилуцький Р.Б. Джерела господарського права за чинним законодавством України. *Форум права*. 2010. № 2. С. 409-419.

157. Беяневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): Монографія. Юрінком Інтер, 2006. 592 с.

158. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Голос України* від 16.07.2016 р. № 132-133.

159. Бобкова А.Г. Чи є майбутнє у Господарського кодексу України? *Офіційний веб-сайт всеукраїнського щотижневого професійного юридичного видання «Юридична Газета»*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/gospodarske-pravo/chi-e-maybutne-u-gospodarskogo-kodeksu-ukrayini.html> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

160. Алексеев С.С. Теория права. Москва: БЕК, 1995. 320 с.

161. Загальна теорія держави і права: Підручник / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.

162. Правовые режимы: общетеоретический и отраслевые аспекты: монографія. Под ред. А.В. Малько, И.С. Барзиловой. Москва, 2012. 416 с.

163. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник / За ред. О. Ф. Скакун. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

164. Харченко Н.П. Види правових режимів: плюралізм наукових підходів. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 1 (22). С. 25-28.

165. Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Нац. ун.-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 22 с.

166. Щербина В.С. Правовий режим майна. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 15: Господарське право / редкол.: В.А. Устименко (голова) та ін.; Нац.акад.прав.наук України; Ін-тдержави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац.юрид.ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2019. 784 с.

167. Щербина В.С. Поняття правового режиму майна господарського призначення. *Економіка та право*. 2020. № 1. С.3-8.

168. Гайворонський В.М., Жушман В.П., Тітов М.І. та ін. Правове регулювання господарських відносин за участю промислових підприємств: підручник для юрид. вузів і фак. / за ред. В.М. Гайворонського, В.П. Жушмана. Харків: Право, 2000. 288 с.

169. Господарське право: практикум / В.С. Щербина [та ін.]; за заг. ред. В.С. Щербини; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 320 с.

170. Спесівцев Д. Співвідношення юридичних фактів та титулів власності в обороті нерухомості. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. С.101-106.

171. Вінник О.М. Господарське право: курс лекцій (загальна частина). Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 240 с.

172. Захарченко А.М. Управління об'єктами державної власності (господарсько-правові аспекти): монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 451 с.

173. Подоляк А.В. Щодо правового режиму використання чужого майна у сфері господарювання. *Economic and law paradigm of modern society (ISSN: 2414-0414)*. 2019. № 2. С. 56-64.

174. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. М. Ленинград, 1948. 840 с.

175. Харитонов О.І. Право господарського відання та право оперативного управління: проблемні питання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. С. 245-249.

176. Про власність в СРСР: Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 6 березня 1990 р. № 1305-І. База даних «Ліга:Закон. Пошук». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z901305.html (дата звернення: 23.12.2019 р.).

177. Суханов Е.А. Понятие и виды ограниченных вещных прав. *Вестник Московского университета. Серия «Право»*. 2002. № 4. С. 3-36. URL: <https://istina.msu.ru/publications/article/18700019/> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

178. Подоляк (Биканова) А.В. Речові права юридичних осіб публічного права на використання чужого майна у сфері господарювання. *Leges si Viata. Revista stiintifico-practica (ISSN:1810-309X)*. 2013. № 8/3. С.15-18.

179. Попов Ю.Ю. Місце права господарського відання в системі речових прав. *Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте европейского выбора: Сб. нуч. тр. / НАН України. Ин-т экономико-правовых исследований. Донецк*. 2005. 583 с.

180. Маркевич І.Б. Майнова відокремленість (самостійність) як ознака комунальних юридичних осіб публічного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 32-36.

181. Подоляк (Биканова) А.В. Правовий режим майна юридичних осіб публічного права – державних установ. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 2. С. 101-107.

182. Господарський кодекс України: науково- практичний коментар / В.М. Коссак, Ю.Б. Бек, В.І. Цікало та ін.; за заг. ред. В. Коссака. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 672 с.

183. Чалий І.Г. Довірче управління: від часів соціалізму до нової доби. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 205–210.

184. OECD (2018), Ownership and Governance of State-Owned Enterprises: A Compendium of National Practices. URL: <https://www.oecd.org/daf/ca/ownership-and-governance-of-state-owned-enterprises-a-compendium-of-national-practices.htm> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

185. Фурнье Ж. Предприятия публичного сектора в государствах Европейского союза. Участие государства в коммерческой деятельности. М., 2001. 384 с.

186. Бобкова А.Г., Заруднев Є.О. Щодо господарського відання та оперативного управління майном порівняно із законодавством ФРН. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 76-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varnyu_2016_1_9 (дата звернення: 23.12.2019 р.).

187. State Administration Structure law: Latvian Law dated June 6, 2002, amended in 2016. URL: http://europam.eu/data/mechanisms/FOI/FOI%20Laws/Latvia/Latvia_State%20Administration%20Structure%20Law_2002_amended%202016.pdf (дата звернення: 23.12.2019 р.).

188. The World Bank. Review of the ports sector of Latvia: competitiveness and governance. Final Report. October 2013. P. 56. URL: http://www.sam.gov.lv/images/modules/items/PDF/item_4501_LATVIA_PORTS_FINAL_ENG.pdf (дата звернення: 23.12.2019 р.).

189. Law on Ports: Latvian Law dated June 22, 1994, amended on May 11, 2000. URL: <https://rop.lv/en/for-clients-a-investors/laws-and-regulations/1017-%20law-on-ports.html> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

190. Богустов А.А. Проблема определения правового режима имущества государственных предприятий (на примере законодательства Польши). *Правова держава*. 2018. № 32. 129-133. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.32.149579>, с. 131-132.

191. The Civil Code of Georgia. *Official website of World Intellectual Property Organization*. URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ge/ge012en.pdf> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

192. Law of Georgia on State Property. *Legislative Herald of Georgia*, 48, dated August 9, 2010. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/112588?publication=29> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

193. Гражданский кодекс Республики Молдова от 6 июня 2002 г. № 1107. *Официальный монитор Республики Молдова*, № 82-86, 22 июня 2002 года, Ст. 661. URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ru/md/md149ru.pdf> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

194. Закон Республики Молдова «О разграничении публичной собственности» от 5 апреля 2018 г. № 29. *Официальный монитор Республики Молдова*, №142-148, 4 мая 2018 года, Ст. 279. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=106695 (дата звернення: 23.12.2019 р.).

195. The Civil Code of the Republic of Kazakhstan. *Official website of World Intellectual Property Organization*. URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/kz/kz015en.pdf> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

196. The Civil Code of the Republic of Belarus. *Official website of World Intellectual Property Organization*. URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/by/by020en.pdf> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

197. Гражданский кодекс Российской Федерации от 21 октября 1994 г. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/ (дата звернення: 23.12.2019 р.).

198. Гражданское право: учебник в 3 т. Том 1 / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М.: ТК Велби; Проспект, 2005. 776 с.

199. Петров Д.В. Право хозяйственного ведения и право оперативного управления. СПб: Юридический центр Пресс, 2002. 361 с.

200. Корытов С.Ю. Юридическая природа права хозяйственного ведения: автореф. канд. дисс. СПб., 2000. 26 с.

201. Ершова И.В. Правовой режим государственного имущества в хозяйственном обороте. М., 2001. 442 с.

202. Труш І.В. Правовий режим майна комунального унітарного підприємства. *Економіка та право*. 2012. № 2. С. 173-178.

203. Пронська Г.В. Вибране. Київ : Освіта України, 2013. 696 с.

204. Кряжевских К.П. Право оперативного управления и право хозяйственного ведения по российскому гражданскому праву : дис. ... канд. юрид. наук. М., 2003. 203 с.

205. Огляд судової практики розгляду Касаційним господарським судом у складі Верховного Суду справ у спорах щодо права власності за період 01.01.2018 р. по 01.11.2018 р. Огляд від 01.12.2018 р. *Офіційний вебсайт Верховного Суду*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyd_vlasn.pdf (дата звернення: 23.12.2019 р.).

206. Подоляк (Биканова) А.В. Співвідношення права власності та права господарського відання. *Вісник Донецького національного університету*. 2011. Сер. В: Економіка і право, Вип.2. С. 216-221.

207. Литвиненко О. Речові права на державне майно юридичних осіб публічного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 3. С. 23-27.

208. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності) від 20 червня 2007 р. № 5-рп/2007. *База*

даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KS07032?an=68> (дата звернення: 08.01.2020 р.).

209. Захарченко А.М. Щодо правового режиму об'єктів державної власності у складі майна державних акціонерних товариств та їх дочірніх підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 2. Т. 1. С. 124-129.

210. Статут Державного концерну «Ядерне паливо»: постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2008 р. № 841. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2008-%D0%BF> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

211. Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування: Закон України від 23 лютого 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 49. Ст. 553.

212. Спасибо-Фатєєва І.В. Науково-правовий висновок щодо можливого порядку відчуження та отримання в спадщину приватного підприємства (майна ПП) або можливого порядку заміни засновника приватного підприємства. *Юридичний Радник online*. URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/d0-bd-d0-b0-d1-83-d0-ba-d0-be-d0-b2-d0-be-d0-bf-d1-80-d0-b0-d0-b2-d0-be-d0-b2-d0-b8-d0-b9-d0-b2-d0-b8-d1-81-d0-bd-d0-be-d0-b2-d0-be-d0-ba-d1-89-d0-be-d0-b4-d0-be-d0-bc-d0-be-d0-b6-d0-bb-d0-b8/> (дата звернення: 03.03.2020 р.).

213. Возна В.О. Органи місцевого самоврядування як суб'єкт організаційно-господарських повноважень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 21 с.

214. Полякова К.В. Господарська компетенція органів місцевого самоврядування: дис. ... канд. юрид. наук. Інститут економіко-правових досліджень Національної академії наук України, Міністерство освіти і науки України. Київ, 2018. 205 с.

215. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12.09.2019 у справі № 926/1102/18. *Єдиний державний*

реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84350353> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

216. Щербина В.С. Господарське право: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2013. 640 с.

217. Захарченко А.М. Управління об'єктами державної власності (господарсько-правові аспекти). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень Національної академії наук України, Міністерство освіти і науки України. Вінниця, 2017. 536 с.

218. Методичні рекомендації щодо державної реєстрації права господарського відання та права оперативного управління: Рішення колегії Державної реєстраційної служби України від 11 грудня 2012 р. протокол № 3. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr003835-12> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

219. Гражданское право Украины / Под ред. А.А. Пушкина, В.М. Самойленко. Х.: Ун-т внутр. дел; «Основа», 1996. Ч.1. 440 с.

220. Гражданское право Украины. Учебник / Е.О. Харитонов, А.В. Старцев, Е.И. Харитонова. Х.: Одиссей. 2007. 919 с.

221. Кількість структурних підрозділів банків (станом на 01.04.2020 р.). *Офіційний веб-сайт Національного банку України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision> (дата звернення: 20.06.2020 р.).

222. Щербак І.А. Правове регулювання господарських відносин за участю відокремлених підрозділів підприємств. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Міністерство освіти і науки України. Донецьк, 2009. 202 с.

223. Інформація щодо формування та ведення Єдиного реєстру об'єктів державної власності станом на 01.01.2020 р. *Офіційний вебсайт Фонду державного майна України*. URL: <http://www.spfu.gov.ua/ua/content/spf-stateproperty-info.html> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

224. Сухоставець І.В. Правове регулювання оренди державного майна: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. Київ, 2015. URL: <https://mydisser.com/ua/catalog/view/6/345/87180.html> (дата звернення: 09.01.2020 р.).

225. Реєстр концесійних договорів. *Офіційний вебсайт Фонду державного майна України*. URL: <http://www.spfu.gov.ua/ua/content/spf-rent-consessions.html> (дата звернення: 10.20.2019 р.).

226. Підсумки діяльності фінансових компаній та юридичних осіб (лізингодавців) за 9 місяців 2019 року. *Офіційний вебсайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг*. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/FK/FK_III%20kv_2019.pdf (дата звернення: 04.01.2020 р.).

227. Рішення Господарського суду Луганської області від 24.04.2019 р. у справі № 913/76/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81503550> (дата звернення: 23.07.2019 р.).

228. Державний реєстр речових прав на нерухоме майно. *Офіційний веб-сайт Департаменту державної реєстрації та нотаріату*. URL: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/39a73739b49b53999facdebe6769db56/derzhavnyu_reestr_rechovuh_prav_na_neruhome_mayno/ (дата звернення: 09.01.2020 р.).

229. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 13 грудня 2019 р. у справі № 910/20370/17. *База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень»*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86742785> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

230. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 14.11.2018 р. у справі № 924/195/16. *База даних «Ліга: Закон*.

Пошук».

URL:

https://ips.ligazakon.net/document/view/C006288?_ga=2.94493279.279708864.1592752476-1351913082.1572342318 (дата звернення: 23.12.2019 р.).

231. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11.05.2018 р. у справі № 926/2119/17. *База даних «Ліга: Закон. Пошук».*

URL:

[https://verdictum.ligazakon.net/document/74411210?q=\(926%2F2119%2F17\)](https://verdictum.ligazakon.net/document/74411210?q=(926%2F2119%2F17)) (дата звернення: 23.12.2019 р.).

232. Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 26 жовтня 2016 р. у справі № 3-1084Гс16, 910/20246/15. *База даних «Ліга: Закон. Пошук».* URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS160985?an=1> (дата звернення: 09.01.2020 р.).

233. Медведєва О.А. Концесія як правова форма використання державного майна у господарській діяльності недержавними суб'єктами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2005. 17 с.

234. Зельдіна О.Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. НАН України. Ін-т екон.-прав. дослідж. Донецьк, 2007. 35 с. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=ARD&P21DBN=&S21FMT=JwU_B&S21ALL=\(<.>U=X839\(4УКР\)93\\$<.>\)&Z21ID=&S21SRW=TIPVID&S21SRD=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=ARD&P21DBN=&S21FMT=JwU_B&S21ALL=(<.>U=X839(4УКР)93$<.>)&Z21ID=&S21SRW=TIPVID&S21SRD=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20) (дата звернення: 20.06.2020 р.).

235. Грудницька С.М. Концесія та концесійний договір: проблеми визначення понять. *Вісник Донецького національного університету*. Серія В: Економіка і право. Випуск 1. 2014. С. 223-227. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13762/1/Hrudnytska_Egorova_223-227.pdf (дата звернення: 09.01.2020 р.).

236. Подоляк А.В. Майнові права суб'єктів господарювання щодо використання чужого майна у сфері господарювання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 75-82.

237. Пілігрим Г.С. Поняття концесії об'єктів права державної та комунальної власності. *Економіка та право*. 2014. №1. С.69-70.

238. Устименко В.А. Власність територіальної громади міста (господарсько-правові аспекти): дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.04. НАН України ; Ін-т екон.-правових дослідж. Донецьк, 2007. 596 с.

239. Особливості укладення договору концесії. *Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33474 (дата звернення: 13.01.2020 р.).

240. Інструкція для претендентів. Проект щодо передачі в концесію майна державного підприємства «Херсонський морський торговельний порт» і майна державного підприємства «Адміністрація морських портів України». *Офіційний веб-сайт Міністерства інфраструктури України*. URL: https://mtu.gov.ua/files/FILES_FOR_CONCESSION_PROJECTS/proekt-koncesii-u-portu-herson/Kherson_Tender_Documentation/Kherson_Tender%20documents_UKR.pdf (дата звернення: 13.01.2020 р.).

241. Газман В.Д. Рынок лизинговых услуг. Москва: Фонд «Правовая культура», 1999. 376 с.

242. Кабатова Е.В. Лизинг: понятие, правовое регулирование, международная унификация. АН СССР. Ин-т государства и права. М.: Наука, 1991. 130 с.

243. Міщенко В.І., Луб'яницький О.Г., Слав'янська Н.Г. Основи лізингу: Навчальний посібник. К, 1997. 138 с.

244. Іванишин В.В. Лізинг та його розвиток в Україні. К., 2015. 56 с.

245. Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26.03.2019 р. у справі № 910/6690/17. *База даних «Ліга: Закон. Пошук»*. URL:

https://verdictum.ligazakon.net/document/80786688?_ga=2.150941104.768652216.1590580599-257521333.1579024659 (дата звернення: 13.01.2020 р.).

246. Спасибо-Фатєєва І. Поняття нерухомого майна та права на нього. *Українське комерційне право*. 2009. №9. С. 10-19.

247. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. Ч. 1. 692 с.

248. Мартин В.М. Право користування чужим майном: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2006. 207 с.

249. Рішення Господарського суду Миколаївської області від 12.03.2020 р. у справі № 915/2047/19. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: [https://verdictum.ligazakon.net/document/88386094?q=\(915%2F2047%2F19\)](https://verdictum.ligazakon.net/document/88386094?q=(915%2F2047%2F19)) (дата звернення: 12.04.2020 р.).

250. Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду від 25.05.2020 р. у справі № 915/1949/19. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: [https://verdictum.ligazakon.net/document/89516547?q=\(915%2F1949%2F19\)](https://verdictum.ligazakon.net/document/89516547?q=(915%2F1949%2F19)) (дата звернення: 01.06.2020 р.).

251. Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду від 25.05.2020 р. у справі № 915/1945/19. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/89427395?_ga=2.50348897.970692057.1592732850-257521333.1579024659 (дата звернення: 01.06.2020 р.).

252. Про погодження пропозиції щодо реорганізації державних підприємств морського транспорту: розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.03.2013 р. № 133-р. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2020 р.).

253. Про заходи щодо реорганізації державних підприємств морського транспорту та утворення державного підприємства Адміністрація морських портів України: наказ Міністерства інфраструктури України від 19.03.2013 р. № 163. База

даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: https://ips.ligazakon.net/document/fin85657?ed=2013_03_19 (дата звернення: 01.06.2020 р.).

254. Рішення Господарського суду Миколаївської області від 09.12.2019 р. у справі № 915/1948/19. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86438206?q=%22%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83%D1%82%22> (дата звернення: 12.04.2020 р.).

255. Рішення Господарського суду Миколаївської області від 21.01.2020 р. у справі № 915/1946/19. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/87272650?_ga=2.193016109.1271079321.1590384961-257521333.1579024659 (дата звернення: 12.04.2020 р.).

256. Конкуренція. Вісник Хмельницького обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України. Грудень 2018 року. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=86462&schema=khm> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

257. Рішення Запорізької міської ради від 23.04.2014 р. «Про затвердження єдиного порядку укладання договорів встановлення сервітуту з суб'єктами господарської діяльності, які надають телекомунікаційні послуги на об'єктах нерухомого майна на території міста Запоріжжя. Офіційний веб-сайт Запорізької міської ради. URL: <https://zp.gov.ua/uk/sessions/58/resolution/3714> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

258. Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council of 7 March 2002 on a common regulatory framework for electronic communications networks and services (Framework Directive). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32002L0021> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

259. Рішення Господарського суду м. Києва від 05.09.2019 р. у справі № 910/6635/19. База даних «Ліга: Закон. Пошук».

https://verdictum.ligazakon.net/document/84257272?links_npa=T171834%20153 (дата звернення: 13.01.2020 р.).

260. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Протокол, міжнародний документ від 20.03.1952 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 16.06.2020).

261. Баранов В. Топ рішень ЄСПЛ щодо захисту нерухомого майна. *Юридична газета online*. 2018. 12 лютого. № 7. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/top-rishen-espl-shchodo-zahistu-neruhomogo-mayna.html> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

262. Блажівська Н.Є. Речові права на чуже майно в практиці Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С. 107-111.

263. Петруня В.В. Поняття та система способів захисту прав суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2019. 20 с.

264. Лаврін О. Захист прав суб'єктів господарювання, його форми та способи. *Підприємництво, господарство та право*. 2002. № 11. С. 56–59.

265. Никитченко Н.В. До питання попередження порушення прав та інтересів суб'єктів господарювання. *Держава і право*. Вип. 53. 2011. С. 366–370.

266. Подоляк А.В. Захист прав на чуже майно у сфері господарювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 45-52.

267. Рішення Господарського суду Херсонської області від 6 грудня 2018 р. у справі № 923/951/18. *База даних «Ліга: Закон. Пошук»*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/78358357?_ga=2.91620184.354265853.1591035591-257521333.1579024659 (дата звернення: (23.12.2019 р.).

268. Рішення господарського суду Вінницької області від 19 листопада 2018 р. у справі № 902/510/18. *База даних «Ліга: Закон. Пошук»*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78076844> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

269. Мічурін Є.О. Абсолютні та відносні цивільні права. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2018. № 1. С. 81–87. URL: <http://nbuv.gov.ua> (дата звернення: 10.06.2019).

270. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2001. 23 с.

271. Штанько А. Віндикаційни захист права власності та інших речових прав (огляд останніх досліджень). *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2016. № 3. С. 48-52.

272. Постанова Львівського апеляційного господарського суду від 20 грудня 2017 р. у справі № 914/1623/17. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/V116406?an=1&is_no_morph=true (дата звернення: 13.01.2020 р.).

273. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 8 травня 2018 р. у справі № 923/479/17. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C007480?an=1> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

274. Деревянко Б.В., Туркот О.А. Захист прав суб'єктів господарювання: навчальний посібник / за ред. Б.В. Деревянка. МВС України. Донецький юридичний інститут. Львів: Ліга-Прес, 2019. 150 с.

275. Рішення Господарського суду Херсонської області від 11 вересня 2017 р. у справі № 923/479/17. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/V116401?_ga=2.147212019.558410965.1586527540-1134015050.1567671740 (дата звернення: 13.01.2020 р.).

276. Постанова Вищого господарського суду України від 7 березня 2017 р. у справі № 910/2825/16. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C007480?an=1> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

277. Постанова Вищого господарського суду України від 1 листопада 2016 р. у справі № 916/641/16. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL:

https://protocol.ua/ua/postanova_vgsu_vid_01_11_2016_roku_u_spravi_916_641_16/
(дата звернення: 13.01.2020 р.).

278. Рішення Господарського суду м. Києва від 3 серпня 2017 р. № 910/3680/17. *База даних «Ліга: Закон. Пошук»*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/68240356?_ga=2.32443388.354265853.1591035591-257521333.1579024659 (дата звернення: 13.01.2020 р.).

279. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 5 квітня 2018 р. у справі № 927/544/17. *База даних «Ліга: Закон. Пошук»*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C007398?an=75> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

280. Чубарева Ю.О. Право господарського відання та оперативного управління як речові права юридичних осіб. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 2-3 жовтня 2015 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 46-50.

281. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 3 жовтня 2018 р. у справі № 10/05/5026/1138/2012. *База даних «Ліга: Закон. Пошук»*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/77257757?_ga=2.181422691.558410965.1586527540-1134015050.1567671740 (дата звернення: 13.01.2020 р.).

282. Рішення Господарського суду Львівської області від 18 грудня 2018 р. № 914/1074/18. *База даних «Ліга: Закон. Пошук»*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/78749269?_ga=2.119074253.558410965.1586527540-1134015050.1567671740 (дата звернення: 13.01.2020 р.).

283. Право власності в Україні: навчальний посібник / О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, О.А. Підпригора та ін.; за заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 816 с.

284. Подоляк А.В. Способи захисту прав на використання чужого майна у сфері господарювання. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський*

політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 23 квітня 2019 р.). Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 367-372.

285. Рішення Господарського суду Хмельницької області від 11.05.2018 р. у справі № 924/177/17. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/73996997?_ga=2.95972190.354265853.1591035591-257521333.1579024659 (дата звернення: 13.01.2020 р.).

286. Рішення Господарського суду міста Києва від 12 грудня 2017 р. у справі № 910/15100/17. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/V115494> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

287. Дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду від 18 лютого 2019 р. № 2019/3. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00251?an=1&is_no_morph=true (дата звернення: 13.01.2020 р.).

288. Харитонova Т.Є. Дослідження та з'ясування сутності прав на чужі земельні ділянки. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. № 2. С. 117-128.

289. Мороз М.В. Способи захисту речових прав особи на чуже майно у разі порушення їх його власником. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 103-104.

290. Голубєва Н.Ю. Захист права власності при позбавленні власника володіння (віндикаційний позов). *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. С. 94-98.

291. Щипанова О.О. Позов про витребування майна з чужого незаконного володіння. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 4. С. 86-91.

292. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 16 листопада 2009 р. у справі № 46/189. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/V015811?an=65> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

293. Рішення Господарського суду Житомирської області від 10 січня 2017 р. у справі № 906/784/16. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/64044562?_ga=2.101148483.354265853.1591035591-257521333.1579024659 (дата звернення: 13.01.2020 р.).

294. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998, № 46-47. Ст. 280.

295. Постанова Верховного Суду України від 17 травня 2017 р. у справі № 914/433/16. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66775088> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

296. Постанова Верховного Суду України від 18 січня 2018 р. у справі № 910/12017/17. База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71738570> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

297. Мороз М.В. Строк договору найму (оренди) та особливості його поновлення. *Право та інновації*. 2016. № 4 (16). С. 49-55.

298. Казьмірик Я. Реалізація переважного права орендаря на укладання нового договору оренди. URL: <https://blog.liga.net/user/yakazmirik/article/34168> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

299. Постанова Верховного Суду України від 20 квітня 2016 р. у справі № 3-266гс16. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/vs160342?an=&ed=&dtm=> (дата звернення: 13.01.2020 р.).

300. Серебрякова Ю.О. Захист права власності у господарському судочинстві. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 2. С. 104-113.

301. Серебрякова Ю.О. Договір оренди державного та комунального нерухомого майна: автореф. дис. ... к.ю.н. 12.00.04. Донецьк, 2008. 20 с.

302. Бобкова А.Г., Павлюченко Ю.М. Господарсько-правова відповідальність. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 15: Господарське право / редкол.:

В.А. Устименко (голова) та ін.; Нац.акад.прав.наук України; Ін-тдержави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац.юрид.ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2019. 784 с.

303. Господарське право: Практикум/ за заг.ред. В.С. Щербини. К.: Юринком Інтер, 2009. 640 с.

304. Постанова Верховного Суду у складі суддів Касаційного господарського суду від 17 липня 2019 р. у справі № 913/155/17. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/83086983?links_npa=T030436%201814 (дата звернення: 13.01.2020 р.).

305. Мороз О.В. Відповідальність за договором оренди майна державних підприємств. *Право і безпека*. 2009. с. 163-167.

306. Кохан А. Односторонньому розірванню бути. *Юридична газета Online*. 2019. 5 листопада. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/odnostoronnomu-rozirvannuu-butii.html> (дата звернення: 04.01.2020 р.).

307. Джабраїлов Р.А., Опанасенко О.В. Господарсько-правове регулювання відносин оренди: сучасний стан та напрями вдосконалення. *Часопис Київського університету права*. 2016 № 2. С. 147-152.

308. Про передачу комунального майна на праві господарського відання. *Офіційний вебсайт Ямпільської громади (Хмельницька область, Білогірський район)*. URL: <https://yampilsr.gov.ua/news/1583912791/> (дата звернення: 05.03.2020 р.).

309. Новошицька В.І. Щодо вартості втраченого, пошкодженого або знищеного майна у складі збитків у сфері господарювання. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 28-34.

310. Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду від 16 липня 2019 р. у справі № 923/552/15. База даних «Ліга: Закон. Пошук». URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/83148543?_ga=2.33989409.1404673777.1590353885-1134015050.1567671740 (дата звернення: 09.01.2020 р.).

311. Новошицька В.І. Відшкодування збитків у сфері господарювання: автореф. дис. ...к.ю.н. 12.00.04. Вінинця, 2017. 23 с.

312. Постанова Верховного Суду у складі суддів Касаційного господарського суду від 16 жовтня 2019 р. у справі № 904/5262/18. *База даних «Ліга: Закон. Пошук»*. URL:

https://verdictum.ligazakon.net/document/85329091?_ga=2.260557197.1404673777.1590353885-1134015050.1567671740 (дата звернення: 09.01.2020 р.).

313. Порядок визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 116. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/116-96-%D0%BF> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

314. Козка О. Оренда майна. Що врахувати під час укладання договору. *Справочник економіста*. 2018. № 10 (176), с. 38. URL: www.economist.net.ua (дата звернення: 04.01.2020 р.).

315. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11 вересня 2019 р. у справі № 911/2671/18. *База даних «Ліга: Закон. Пошук»*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/84156429?_ga=2.94178399.354265853.1591035591-257521333.1579024659 (дата звернення: 23.12.2019 р.).

316. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04.12.2018 р. у справі № 908/2379/17. *База даних «Ліга: Закон. Пошук»*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/78325550?_ga=2.55992747.1404673777.1590353885-1134015050.1567671740 (дата звернення: 23.12.2019 р.).

317. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 13 лютого 2018 р. у справі № 910/12949/16. *База даних «Ліга: Закон. Пошук»*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VS180209?an=1> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

318. Про деякі питання практики застосування законодавства про оренду (найм) майна: Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 29 травня

2013 р. № 12. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-13> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

319. Мороз О.В. *Порушення умов договору: одночасне застосування пені та штрафу. Місцеве самоврядування*. 2017. № 8. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2017/august/issue-8/article-29802.html> (дата звернення: 23.12.2019 р.).

320. Положення про філію «Нафтогазобслуговування» АТ «НАК «Нафтогаз України». *Офіційний вебсайт АТ «НАК «Нафтогаз України»*. URL: http://www.naftogaz.com/files/official_documents/Polog-FNGO.pdf (дата звернення: 03.03.2020 р.).

321. Положення про регіональну філію «Одеська залізниця» ПАТ «Українська залізниця». *Офіційний вебсайт регіональної філії «Одеська залізниця» ПАТ «Українська залізниця»*. URL: http://odz.gov.ua/cargo/pologenyua_OZ.pdf (дата звернення: 03.03.2020 р.).

322. Бобкова А.Г. *Форми господарсько-правової відповідальності*. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 15: Господарське право / редкол.: В.А. Устименко (голова) та ін.; Нац.акад.прав.наук України; Ін-тдержави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац.юрид.ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2019. 784 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ПРОЕКТ

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання чужого майна у сфері господарювання

Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є**:

І. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. У Господарському кодексі України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144 із наступними змінами):

1) Доповнити Кодекс окремою главою 14-А такого змісту:

«Глава 14-А Використання чужого майна у сфері господарювання

Стаття 147-1. Права та обов'язки суб'єктів господарювання щодо використання чужого майна

1. Суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, має право: споживати господарсько-виробничі властивості чужого майна; одержувати доходи від використання чужого майна; вимагати усунення перешкод у використанні чужого майна; мати інші права, які встановлені законом або договором, або впливають із суті використання певного чужого майна.

2. Суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, зобов'язаний:

ефективно використовувати чуже майно на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності;

своєчасно вносити плату за використання чужого майна, якщо така плата передбачена;

здійснювати використання чужого майна без порушення прав власників та третіх осіб;

не погіршувати стан чужого майна під час його використання;

виконувати інші обов'язки, які встановлені законом або договором, або впливають із суті використання певного чужого майна.

Стаття 147-2. Загальні засади (принципи) використання чужого майна у сфері господарювання

1. Використання чужого майна здійснюється на основі таких принципів:

непорушності права власності;
 врахування цільового призначення майна під час використання;
 закріплення права власника щодо визначення порядку використання майна;
 встановлення у визначених законом випадках обмежень з розпорядження та/або користування чужим майном;
 контролю власника за збереженням і використанням майна;
 заборони втручання власника майна у господарську діяльність користувача чужого майна;
 забезпечення спільної участі власника та користувача в утриманні майна, несенні витрат на його відновлення, ремонт, якщо інше не встановлено законом;
 збереження за користувачем майна права на використання при зміні власника майна;
 гарантування захисту прав користувача майна, у тому числі від власника майна».

Стаття 147-3. Правові титули використання чужого майна у сфері господарювання

Використання чужого майна здійснюється на праві господарського відання, праві оперативного управління, праві оперативного використання майна, праві оренди, концесії, лізингу, сервітуту та інших правових титулах, не заборонених законом.

2) Доповнити Кодекс статтею 138 такого змісту:

«Стаття 138. Право оперативного використання майна

1. Правом оперативного використання майна у цьому Кодексі визнається право, похідне від права власності, права господарського відання або оперативного управління, у межах якого обсяг майнових правомочностей користування майном визначається власником (титульним володільцем) майна.

На праві оперативного використання для здійснення господарської діяльності майно може передаватися відокремленому підрозділу господарської організації. За рішенням власника або у випадках, передбачених законом, майно може передаватися на праві оперативного використання суб'єктам господарювання.

2. Обсяг майнових правомочностей у межах права оперативного використання майна визначається господарською організацією, до складу якої входить зазначений суб'єкт, відповідно до закону і може закріплюватися у відповідному організаційно-господарському договорі.

3. Передача майна відокремленому підрозділу оформляється складанням акту приймання-передачі майна, що підписується уповноваженими особами господарської організації та відокремленого підрозділу».

2. У Законі України «Про концесію» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2019, № 48, ст.325 із наступними змінами):

1) доповнити статтю 24 частиною п'ятою такого змісту:
«Кабінетом Міністрів України можуть бути затверджені Типові концесійні договори щодо окремих об'єктів концесії».

2) доповнити статтю 29¹ такого змісту:

«Стаття 29¹. Захист права концесіонера на майно, одержане ним у концесію

1. Положення законодавства щодо захисту права власності поширюється на концесіонера щодо захисту його права на майно, отримане (створене) ним відповідно до умов концесійного договору.

2. Концесіонер може вимагати повернення майна, отриманого ним відповідно до умов концесійного договору, з чужого незаконного володіння, усунення перешкод у користуванні ним, відшкодування шкоди, завданої майну громадянами і юридичними особами, включаючи концесіодавця».

3. У Законі України «Про оренду державного та комунального майна» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 4, ст.25) із наступними змінами) доповнити статтю 27 такого змісту:

«Стаття 27. Захист права орендаря на орендоване майно

1. Орендареві забезпечується захист його права на майно, одержане ним за договором оренди, нарівні із захистом, встановленим законодавством щодо захисту права власності.

2. Орендар може вимагати повернення орендованого майна з будь-якого незаконного володіння, усунення перешкод у користуванні ним, відшкодування шкоди, завданої майну громадянами і юридичними особами, включаючи орендодавця».

II. Прикінцеві і перехідні положення

1. Цей закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України у двомісячний строк з дня набуття чинності цим

Законом:

1) привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

2) забезпечити приведення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання чужого майна у сфері господарювання»

1. Обґрунтування необхідності прийняття законопроекту

У сфері господарювання зростає тенденція до здійснення господарської діяльності з використанням майна, яке не є власністю суб'єкта господарювання. Таке майно називають «чужим».

Проте на практиці використання чужого майна у сфері господарювання супроводжується низкою пов'язаних із цим проблем. Поширеними є випадки порушення прав користувачів такого майна з боку власників та третіх осіб. Часто зустрічаються і випадки порушення обов'язків користувачами чужого майна, залишається невирішеним питання правового титулу використання майна відокремленими підрозділами господарських організацій. Такий стан цих відносин негативно впливає на рівень правового порядку у сфері господарювання та актуалізує питання захисту порушених прав власників і користувачів чужого майна та їх відповідальності за порушення, допущені при використанні чужого майна. Крім того, розрізненість норм щодо використання чужого майна по різних законодавчих актах не сприяє формуванню єдиного підходу до регулювання цих суспільних відносин.

У зв'язку з цим, розроблений та пропонується до ухвалення проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання чужого майна у сфері господарювання».

2. Мета і завдання законопроекту

Метою і завданнями прийняття цього законопроекту є удосконалення правового регулювання використання чужого майна у сфері господарювання.

3. Загальна характеристика та основні положення законопроекту

Законопроектом вносяться зміни до Господарського кодексу України, Закону України «Про концесію», «Про оренду державного та комунального майна». Основними положеннями законопроекту є наступні:

- закріплення прав та обов'язків суб'єктів господарювання щодо використання чужого майна у сфері господарювання;
- закріплення загальних засад (принципів) використання чужого майна у сфері господарювання, що відіграють ключову роль у встановленні правового режиму чужого майна;
- закріплення права оперативного використання як основи правового режиму використання чужого майна відокремленими підрозділами (філіями, представництвами, іншими відокремленими підрозділами господарських організацій) та господарськими організаціями щодо нерозподілених об'єктів державної власності, які передані їм на баланс;

- закріплення права Кабінету Міністрів України затверджувати Типові концесійні договори щодо окремих об'єктів концесії, наприклад, стосовно високомаржинальних об'єктів, які генерують значні прибутки (порти, аеропорти тощо);
- закріплення положень щодо захисту прав орендарів державного і комунального майна та концесіонерів від власників майна (уповноважених ними осіб).

4. Стан нормативно-правової бази у зазначеній сфері правового регулювання

Основа нормативно-правової бази у цій сфері становлять: Конституція України, Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Податковий кодекс України, закони України «Про оренду державного та комунального майна», «Про концесію», «Про фінансовий лізинг».

5. Фінансово-економічне обґрунтування законопроекту

Прийняття цього законопроекту не потребує додаткових витрат із Державного бюджету України.

6. Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття акта

Прийняття закону дасть змогу оптимізувати законодавство з питань використання чужого майна у сфері господарювання, підвищити ефективність використання чужого майна у різних галузях економіки, налагодити нові форми економічного співробітництва державного та приватного секторів економіки.

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, тел. приймальні: +38 (0432) 50-89-30,
факс: +38 (0432) 50-87-78, E-mail: rector@donnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02070803

«13» січня 2020 № 01-05/01.1.3-45

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Подоляк Аліни В'ячеславівни
«Правове регулювання використання чужого майна у сфері
господарювання», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право,
господарсько-процесуальне право

Дисертацію виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса в рамках теми «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державна реєстрація № 0112U002868), в межах якої здобувачем проведено дослідження щодо господарсько-правових аспектів використання чужого майна у сфері господарювання та запропоновано шляхи удосконалення правового регулювання такого використання чужого майна.

Результати, що містяться у дисертаційній роботі, використовуються у навчальному процесі при викладанні навчальної дисципліни «Господарське право (особлива частина)» студентам спеціальності «Право» юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Проректор з наукової роботи

І. В. Хаджинов

**УПРАВЛІННЯ СПРАВАМИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНЕ ПІДПРИЄМСТВО
«ДЕРЖАВНИЙ БУДІВЕЛЬНИЙ КОМБІНАТ
УПРАВЛІННЯ СПРАВАМИ АПАРАТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ»**

Код 21586524, юридична адреса: 01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5.
Фактична адреса: 01021, м. Київ, вул. Шовковична, 12-6, тел. +38 044 255 70 95,
електронна пошта: dbk_vr@ukr.net, сайт: dbkvr.com.ua

№ 01/01-01/20

«03» січня 2020 р.

Голові спеціалізованої вченої ради
К11.051.12 при Донецькому національному
університеті
імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки
України (м. Вінниця)
д.ю.н., професору
Бобковій А.Г.

**ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Подольак Аліни В'ячеславівни**

Результати дисертаційного дослідження Подольак Аліни В'ячеславівни за темою: «Правове регулювання використання чужого майна у сфері господарювання» рекомендовані до використання в діяльності Державного підприємства «Державний будівельний комбінат Управління справами Апарату Верховної Ради України», зокрема, враховано, що реалізація права орендаря на передачу державного або комунального майна в суборенду залежить як від згоди власника, так може бути обмежена і нормами закону.

Довідка надана для подання у спеціалізовану вчену раду К11.051.12 з захисту дисертацій при Донецькому національному університеті імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України (м. Вінниця).

В.о. директора

Ю.В.Юрлов

www.eterna.law
office.kyiv@eterna.law

Вих. №3-01-20 від 08 січня 2020 р.

Голові спеціалізованої вченої ради
К11.051.12 при Донецькому національному університеті
імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України (м. Вінниця)
д.ю.н., професору
Бобковій А.Г.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Подоляк Аліни В'ячеславівни

Результати дисертаційного дослідження Подоляк Аліни В'ячеславівни за темою: «Правове регулювання використання чужого майна у сфері господарювання» рекомендовані до використання в діяльності АДВОКАТСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ЕТЕРНА ЛО» (код ЄДРПОУ: 39029975, юридична адреса: 01014, м.Київ, Печерський район, вул. Звіринецька, буд. 63), зокрема при підготовці процесуальних документів (у тому числі позовних заяв) щодо захисту прав на використання чужого майна у сфері господарювання, а також при збиранні та підготовці доказів, що можуть свідчити про порушення переважного права орендаря перед іншими особами на укладення договору оренди на новий строк.

Довідка надана для подання у спеціалізовану вчену раду К11.051.12 з захисту дисертацій при Донецькому національному університеті імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України (м. Вінниця).

Директор

Кузьменко А.В.

Київ
БЦ «Gulliver»
Спортивна площа, 1-А
Київ 01001, Україна
Т: +38 044 490 70 01
Ф: +38 044 490 70 02

Алмати
БЦ «Нурли Тау»
пр. Аль-Фарабі, 7
Алмати 050012, Қазақстан
Т: +7 727 311 16 22
Ф: +7 727 311 16 21

Рига
49/51-2 Terbatas str.
Рига LV_1011, Латвія
Т: +371 220 34 255
Ф: +371 263 30 604

Дюссельдорф
7 Immermannstrasse
Дюссельдорф 40210, Німеччина
Т: + 49 211 300 33 43
Ф: + 49 211 300 33 43

Товариство з обмеженою відповідальністю «Стандарт НВ»

Від «02» січня 2020 р.

Голові спеціалізованої вченої ради
К11.051.12 при Донецькому національному
університеті
імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки
України (м. Вінниця)
д.ю.н., професору
Бобковій А.Г.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Подоляк Аліни В'ячеславівни

Результати дисертаційного дослідження Подоляк Аліни В'ячеславівни за темою: «Правове регулювання використання чужого майна у сфері господарювання» рекомендовані до використання в діяльності ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «СТАНДАРТ НВ» (код ЄДРПОУ 34191045, адреса: 01030, м. Київ, Шевченківський район, вулиця Богдана Хмельницького, буд. 52-В), зокрема, враховано, що використання чужого майна на підставі сервітуту, який встановлений договором, не залежить від використання майна власником чи третіми особами, що можуть мати права стосовно цього майна; а також враховано, що за порушення щодо використання чужого майна, якщо це не заборонено законом, у договорі сторони можуть встановити штрафні та оперативно-господарські санкції, спрямовані на відновлення порушеного права (майнового становища) сторони договору.

Довідка надана для подання у спеціалізовану вчену раду К11.051.12 з захисту дисертацій при Донецькому національному університеті імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України (м. Вінниця).

Директор

Лесів Ю.Й.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Подоляк (Биканова) А.В. Співвідношення права власності та права господарського відання. *Вісник Донецького національного університету*. 2011. Сер. В: Економіка і право, Вип.2. С. 216-221.
2. Подоляк (Биканова) А.В. Правовий режим майна юридичних осіб публічного права – державних установ. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 2. С. 101-107.
3. Подоляк А.В. Майнові права суб'єктів господарювання щодо використання чужого майна у сфері господарювання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 75-82.
4. Подоляк А.В. Теоретико-правові аспекти визначення поняття використання чужого майна у сфері господарювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 67-71.
5. Подоляк А.В. Захист прав на чуже майно у сфері господарювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 45-52.
6. Подоляк А.В. Правовий режим майна суб'єктів управління у державному секторі економіки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. №3. С. 112-115.
7. Подоляк (Биканова) А.В. Речові права юридичних осіб публічного права на використання чужого майна у сфері господарювання. *Leges et Viata. Revista stiintifico-practica (ISSN:1810-309X)*. 2013. № 8/3. С.15-18.
8. Подоляк А.В. Щодо правового режиму використання чужого майна у сфері господарювання. *Economic and law paradigm of modern society (ISSN: 2414-0414)*. 2019. № 2. С. 56-64.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Подоляк А.В. Поняття та види чужого майна у сфері господарювання. *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 11-12 жовтня 2013 р.). ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2013. С. 109-111.
2. Подоляк А.В. Способи захисту прав на використання чужого майна у сфері господарювання. Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 23 квітня 2019 р.). Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 367-372.
3. Подоляк А.В. До питання господарської компетенції суб'єктів господарювання щодо використання чужого майна. Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин: Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 27 вересня 2019 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2019. С. 321-325.
4. Моїсєєв Ю.О., Подоляк А.В. До питання класифікації господарських відносин щодо використання чужого майна. Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця, 11-12 жовтня 2019 р.). Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2019. С. 135-137.
5. Подоляк А.В. Щодо питання про склад чужого майна, яке використовується у сфері господарювання. Весняні юридичні читання - 2020. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених. (Вінниця, 30 квітня 2020 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. С. 298-300.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідались та обговорювались на: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (Ужгород, 11-12 жовтня 2013 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Юридична наука і освіта у сучасних умовах: стан і перспективи розвитку» (Вінниця, 2018 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір» (Хмельницький, 23 квітня 2019 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин» (Кривий Ріг, 27 вересня 2019 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи», присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця, 11-12 жовтня 2019 р.), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Весняні юридичні читання – 2020» (Вінниця, 30 квітня 2020 р.).